

T.C.

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

HAZAR HAVZASI'NIN HUKUKİ STATÜSÜ
VE
ENERJİ GÜVENLİĞİ

YÜKSEK LİSANS

Muhammed Emin KOCAMAN

145150105

Danışman: Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

İstanbul, 2016

T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

**HAZAR HAVZASI'NIN HUKUKİ STATÜSÜ
VE
ENERJİ GÜVENLİĞİ**

Yüksek Lisans

Tezi Hazırlayan: **Muhammed Emin KOCAMAN**

T.C.
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

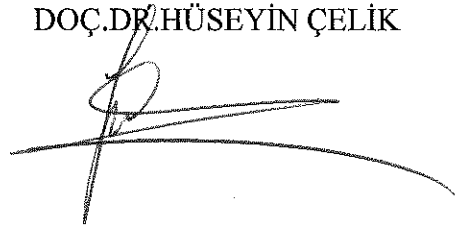
21/06/2016

Enstitümüz Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans programı öğrencilerinden **145150105** numaralı **Muhammed Emin KOCAMAN** "İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**HAZAR HAVZASI'NIN HUKUKİ STATÜSÜ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun **01.06.2016** tarih ve **2016/09** sayılı toplantısında seçilen ve Sefaköy Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin 48. maddesi gereğince (**60**) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında **oyçokluğu/oybirliği** ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 1 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
PROF.DR.HASRET ÇOMAK

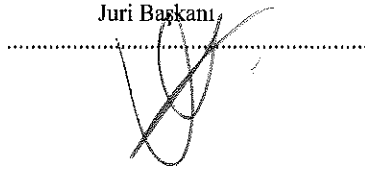
ÜYE
DOÇ.DR.HÜSEYİN ÇELİK

ÜYE

YRD.DOÇ.DR. VOLKAN TATAR

Tutanağı Tanzim Eden
Jüri Başkanı

Not 1: Jüri üyeleri söz konusu tezin kendilerine teslim edildiği tarihten itibaren en geç 1 ay içinde toplanarak öğrenciyi tez sınavına alır. Tez sınavı, tez çalışmasının sunulması ve bunu izleyen soru cevap bölümünden oluşur. Sınav süresi en az 45, en çok 90 dakikadır.

Not 2: Tez sınavının tamamlanmasından sonra, jüri tez hakkında salt çoğunlukla (kabul), (red) veya (düzeltme) kararı verir. Bu karar ilgili anabilim dalı başkanlığınca tez sınavını izleyen 3 gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç 3 ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Hazar Havzası’nın Hukuki Statüsü ve Enerji Güvenliği” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21.06.2016

Muhammed Emin KOCAMAN

ONAY

Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece İstanbul Arel yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 3 (üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21.06.2016

Muhammed Emin KOCAMAN

ÖZET

HAZAR HAVZASI'NIN HUKUKİ STATÜSÜ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

Muhammed Emin KOCAMAN

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

Haziran, 2016 – 156 sayfa

Hazar Havzası sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları nedeniyle küresel ve bölgesel güçlerin ilgisini çeken jeostratejik ve jeoekonomik bir öneme sahiptir. Bir taraftan bölge devletlerinin bu zenginlikten yararlanarak refah düzeylerini arttırarak bağımsızlıklarından ve egemenliklerinde taviz vermemeye çalışırken bir taraftan da küresel aktörler, enerji kaynaklarının çıkarılmasını, dünya piyasalarına ulaştırılmasını ve enerjiyi kontrol etmeyi her ne pahasına olursa olsun sağlamaya çalışmaktadır.

Hazar, sadece Rusya ve İran kontrolünderken, SSCB'nin dağılmasıyla beş devletin ortak kullanımına açılmış ve Hazar'da güç mücadeleleri başlamıştır. Günümüzde halen devam eden paylaşım sorununun en büyük nedeni Hazar'ın hukuki statüsünün ve ne şekilde paylaşılacağı belirlenememiş olmasıdır. Hazar'ın statüsünün belirlenememesi bu bölgede var olan enerjiye yeterli bir şekilde ulaşılamamasına ve istenilen şekilde uluslararası pazarlara transferinin sağlanamamasına neden olmaktadır. Hukuki boşluğun yanı sıra bölgede süren çatışma ve ayrılıkçı hareketlenmeler bölgedeki enerjinin ve nakil hatlarının güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Bu sorunlara uluslararası aktörlerin kendi emelleri doğrultusunda izlediği dış politikalar da eklendiğinde Hazar Havzası karışıklıklar ve çözülmeyen sorunlar içinde kalmıştır.

Bu çalışmada özellikle Hazar'da bulunan enerjiden bu enerjinin meydana getirdiği paylaşım sorununa ve bu bölge üzerinde söz sahibi olmak isteyen bölgesel ve küresel aktörlerin yaklaşımları ile izledikleri politikalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Havzası, Uluslararası Hukuk, Enerji Güvenliği.

ABSTRACT

THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN BASIN AND ENERGY SECURITY

Muhammed Emin KOCAMAN

Master's Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. Hasret ÇOMAK

June 2016 - 156 pages

The Caspian Basin has a geo-strategic and geo-economic importance due to its oil and gas resources which attracts the attention of global and regional powers. On one hand the countries of the region try not to compromise their sovereignty and freedom by taking the advantage of this wealth and increasing the level of welfare; on the other hand, the global powers try to remove the energy sources, deliver it to the world market and control the energy, no matter what these cost.

The Caspian Basin was under the control of Iran and Russia, but with the collapse of the USSR, five states were allowed to utilize it. After that, the struggle for power in the Caspian Sea, began. The Caspian's legal status and how it should be shared is not determined and these are the most important reasons for today's ongoing problem of sharing it. The inability to identify the status of the Caspian causes the inability to reach an adequate amount of the energy which exists in this region and also, to fail in achieving the desired manner of transferring to international markets. The ongoing conflicts in the region as well as the legal gaps and separatist movements affect the security of the energy and the transmission lines adversely. In addition to all of these problems, international actors follow the foreign policy in line with their ambitions, and that's why the Caspian Basin has remained in turmoil and unresolved issues.

In this study it is mentioned about the Caspian energy and the problems caused by the sharing of this energy. Also it is referred about the policies and approaches of global and regional actors who wish to have authority in the region

Keywords: Caspian Basin, International Law, Energy Security.

ÖNSÖZ

Dünyanın enerjiye ihtiyaç duyması nedeniyle var olan enerji kaynaklarının ve rezervlerinin kıt olması, enerji zengini bölgeler üzerinde güç mücadelelerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu güç mücadelelerinin yaşandığı en önemli bölgelerden biri de Hazar Havzası'dır. Burada bulunan rezervlerinin Orta Doğu kaynaklarından sonra ikinci en büyük rezervleri barındırması bölgenin 21. yüzyılın enerji havzası olarak tanınmasına neden olmuştur.

Hazar'ın belirlenemeyen hukuki statüsü, bu bölgedeki karışıklıklara yol açtığı gibi ayrıca işbirliğinin geliştirilmesi açısından da önem taşımaktadır. Statü boşluğu bölgede bulunan enerji kaynaklarını ve nakil hatlarının kaderini de belirlemektedir. ABD ve AB, bölgeyi enerji kaynaklarına yeni bir alternatif olarak görürken, Rusya bölgeye hâkim olarak eski gücünü tekrar kazanmak istemektedir. Büyüyen ekonomisi ile Çin'in bölgeye dâhil olması ve Türkiye ile İran'ın da bu bölgede söz sahibi ve enerji transferinde önemli bir role sahip olmak istemeleri bölgedeki mücadele ortamını iyice kızıştırılmaktadır.

Bu çalışmada Hazar'ın devam eden hukuki statü sorununa ve bölgedeki enerji ile nakil hatlarının güvenliğinin sağlanması konusuna bir çözüm önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

İSTANBUL, 2016

Muhammed Emin KOCAMAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

HAZAR'DA KIYIDAŞ DEVLETLERİN EKONOMİK YAPISI

1.1. Rusya Federasyonu.....	6
1.2. Azerbaycan.....	11
1.3. Kazakistan.....	15
1.4. Türkmenistan.....	20
1.5. İran.....	23

2. BÖLÜM

HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ

2.1. Tarihte Hazar Havzası.....	28
2.1.1. SSCB Dönemi.....	28
2.1.2. Rusya Federasyonu Dönemi.....	30
2.2. Uluslararası Antlaşmalarda Hazar.....	34
2.3. Kıyıdaş Ülkeler ve Hazar.....	37
2.3.1. Rusya Federasyonu.....	37
2.3.2. Azerbaycan.....	40
2.3.3. Türkmenistan.....	41
2.3.4. Kazakistan.....	43
2.3.5. İran.....	44

3. BÖLÜM

HAZAR HAVZASI'NIN ENERJİ GÜVENLİĞİ

3.1. Güvenlik ve Enerji.....	47
3.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	65
3.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı.....	70
3.1.3. Trans-Hazar Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı.....	72
3.1.4. Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı.....	74
3.1.5. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi.....	76
3.2. Bölge Ülkelerinde İstikrar Sorunu.....	80

4. BÖLÜM

HUKUKİ STATÜ İLE ENERJİ GÜVENLİĞİ İLİŞKİSİ

4.1. Deniz Hukuku Açısından Hazar.....	90
4.1.1. Deniz Olarak Değerlendirilmesi.....	90
4.1.2. Göl Olarak Değerlendirilmesi.....	93
4.1.3. Kendine Özgü Olarak Değerlendirilmesi.....	95
4.2. Küresel ve Bölgesel Devletlerin Hazar Havzası'na Yönelik Politikaları.....	96
4.2.1. ABD.....	96
4.2.2. Çin.....	101
4.2.3. Rusya Federasyonu.....	109
4.2.4. Avrupa Birliği.....	115
4.2.5. Türkiye.....	125
4.2.6. İran.....	129
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	138
KAYNAKÇA.....	146
ÖZGEÇMİŞ.....	156

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasılası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
INOGATE	: Avrupa'ya Devletler Arası Gaz ve Petrol Aktarımı
NABUCCO	: Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğalgaz Boru Hattı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	: Rusya Federasyonu
SCP	: Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Avrupa- Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru Sistemi

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	67
Şekil 3.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı.....	71
Şekil 3.3. Trans-Hazar Boru Hattı.....	73
Şekil 3.4. Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı.....	75
Şekil 3.5. NABUCCO Doğalgaz Boru Hattı.....	77
Şekil 3.6. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı.....	79

GİRİŞ

Hazar Havzası sahip olduğu coğrafi, siyasi, iktisadi ve stratejik özelliklerden dolayı geçmişten günümüze büyük bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda göç yollarının üzerinde bulunması birçok uygarlığın beşiğı sayılan Orta Asya, Kafkaslar ve Mezopotamya ortasında bulunmasından dolayı ilgi çekmektedir. Günümüzdeki bu yaklaşım daha çok emperyalist hareketler bağlamında gerçekleşmektedir.

Jeopolitik, jeostratejik ve doğal kaynaklar bakımından büyük bir önem taşıdığından dolayı bu bölge başta uluslararası hukuk alanında tartışmalara neden olmaktadır. Hazar Havzası enerji kaynakları bakımından dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Sahip olduğu enerji ve doğal kaynaklar nedeniyle hem kıyıdaş olan ülkelerin hem de diğerk ülkelerin odak noktası haline gelmiştir. Bu da bölgesel ve uluslararası sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliğı zamanında Hazar Havzası'nda iki kıyıdaş ülke bulunduğundan ilişkiler Rusya ve İran çerçevesinde gelişmektedir. Hazar, mevcut askeri güç ve enerji kaynaklarının kontrolü konusunda tamamen Sovyet Denizi olarak ifade edilmektedir. İran, Hazar'dan çok küçük bir pay alan önemsiz bir ortak özelliğı taşımaktadır. Ancak Sovyetler Birliğı'nin dağılması ile birlikte bu bölgede bağımsızlıklarını kazanmış ve İran'dan daha da güçsüz aktörler ortaya çıkmıştır. Bu olaylar neticesinde İran, bölgede daha çok etkili olup, jeopolitik kazanımlarının peşine düşmüştür. Bununla beraber iki kıyıdaş ülkeye ait olan Hazar'a artık yeni kıyıdaş ülkeler de dâhil olmuştur. Bu yeni aktörler Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'dır. Herhangi bir denize çıkışı olmayan bu kara devletleri uluslararası enerji taşıma sorununu petrol ve doğalgaz boru hatlarıyla sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle Hazar'a verilecek statü bu devletlerin uluslararası platforma açılmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Hazar'ın statü sorunu hukuki olmasının yanı sıra aynı zamanda ekonomik ve siyasi nitelikler de taşımaktadır. Sovyetler Birliğı'nin dağılması ile Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan zengin petrol ve doğalgaz yataklarını egemen devlet olarak işletme hakkı kazanmışlardır. Bununla birlikte bu kaynakların işletilmesi için Batılı şirketler ile anlaşmalar

imzalanmıştır. Böylece Hazar hem Batının ilgi odağı haline gelmiş hem de diğer devletlerin bu bölgeye girmesinde etkili olmuştur. Bu olay başta Rusya olmak üzere İran'ı da endişelendirmektedir. Özellikle bölgedeki hâkimiyetini korumak isteyen Rusya, Hazar'ın statüsü sorununu kendi lehine kullanmak istemektedir. Hem ekonomik gücünü arttırmak hem de bölgedeki etkinliğini korumak istemektedir. Bu bağlamda Hazar Havzası'nın hukuki statüsünün belirsizliği devletlerin tamamen kendi çıkarlarını gözetmeleri nedeniyle her hangi bir sonuca bağlanmayıp belirsizliğini korumaktadır.

Enerji kavramı ise uluslararası sistem içinde gündem belirleyen bir özelliğe sahiptir. Enerji politikası öncelikler ve enerji sorunlarından kaynaklanan tehditlerin kesişme noktasında bulunan enerji güvenliği yaklaşımı, sürekli bir değişim ve gelişim içerisindedir. Devletlerin ekonomik açıdan gelişmelerinin sağlanması ve devamlılığın korunması büyük oranda enerjiye bağlıdır. Ekonomik kalkınmanın devamlılığı için kesintisiz bir enerjiye ihtiyaç vardır. Bu kapsamda gelişmişlik, enerjinin zamanında, yeterli, kaliteli, ekonomik ve güvenilir bir şekilde temin edilmesiyle alakalıdır. Ancak giderek artan enerji ihtiyacına karşılık enerji rezervlerinin sınırlı olması hem enerjinin önemini arttırmakta hem de var olan enerjinin güvenliğinin sağlanması noktasına dikkat çekmektedir. Bu yüzden enerji güvenliği, ulusal ve uluslararası güvenliğin ayrılmaz bir parçasıdır.

21. yüzyılda enerji ihtiyacı oldukça artmış ve bu ihtiyaca karşılık enerji kaynakları ise tükenmeye başlamıştır. Bundan dolayı var olan enerji kaynaklarına alternatifler aranırken bir yandan da mevcut kaynaklarının geliştirilmesine çalışılmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Hazar, dünya güç mücadelelerinin yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra Doğu-Batı arasındaki enerji transfer noktası olma özelliği taşımaktadır. Bu da hem bölge içi hem de bölge dışı aktörlerin mücadelelerine neden olmaktadır. Bölgedeki enerji koridorunu kontrol etmek, bölgedeki enerjiyi kontrol etmek anlamına geldiği için bütün aktörler bölgedeki boru hatlarının kontrolünü ele geçirmek için oldukça çaba harcamaktadırlar. Hazar Havzası'nda bulunan devletler, Rusya ile Çin arasındaki rekabetin ortasında

sıkışmışken, aynı zamanda ABD’de bu bölgeye önemli yatırımlar yaparak bölgedeki konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır.

Bölge ülkelerinin denize çıkışı olmadığından dolayı buradaki petrol ve doğalgaz taşımacılığında en önemli unsur boru hatları olmuştur. Sovyetler Birliği zamanında yapılan bütün boru hatları Rusya merkezli olduğundan dolayı, Soğuk Savaş sonrası enerji taşımacılığı Rusya kontrollü gerçekleştirilmiştir. Rusya’nın bu hegemon gücünü kırmak isteyen Batı, yeni alternatif boru hatları projeleriyle enerji ulaşımına devam etmek istemektedir. Burada önemli olan konu ise var olan enerjinin kontrolünün ve güvenliğinin yanı sıra yapılan ve yapılması planlanan boru hatlarının da güvenliğinin sağlanmasıdır. Ancak bölgedeki devletlerin Hazar’daki pay dağılımındaki anlaşmazlıkları, bölgedeki etnik ve ayrılıkçı hareketlenmeler ve küresel aktörlerin kendi çıkarları için desteklediği problemler bu bölgenin ve enerjinin güvenliğini tehlikeye atan unsurlardır.

Çalışmada, bölgede yaşanan krizlerin temelinde Hazar’ın sahip olduğu stratejik önemin yanında, hukuki statüsünün ve bulunan rezervlerin küresel anlamda ekonomiyi etkileyebilme kapasitesi nedeniyle, hem bölgesel hem de küresel güçlerin bu rezervleri kontrol altına alarak ekonomik çıkar elde etmek istemeleri varsayılmıştır. Bu bilgiler ışığında statüdeki belirsizlikten kaynaklanan krizlerin ekonomik ve politik etkileri ve Hazar’ın statüsünün belirlenmesi ile bölgesel barışın ve istikrarın nasıl sağlanabileceğinin araştırılması çalışmanın sorusunu oluşturmaktadır.

Araştırmada Hazar Havzası’nın hukuki statüsüne bağlı enerji odaklı güç mücadelelerinden kaynaklanan krizler dikkate alınarak bu konuda literatürdeki eksikliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede bölge devletlerinin ve küresel aktörlerin izledikleri politikalara değinerek, Hazar’ın dünya enerji arzı açısından önemi değerlendirilmiştir. Bu nedenlerle Hazar, uluslararası hukuk normlarına göre incelenmiş, bölge devletlerinin Hazar konusundaki düşüncelerine değinilmiş ve küresel anlamda enerji güvenliğini ne yönde etkilediği sorgulanmıştır.

Yapılan literatür taramasında Hazar Havzası ile ilgili çok sayıda kaynağa rastlanılmasına rağmen, bölgede statü nedeniyle yaşanan problemlerin enerji güvenliğine etkilerini bölgesel ve küresel anlamda değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Daha çok Hazar, mikro yaklaşımlar ile ele alınmış, bütüncül bir bakış açısı oluşturulmamıştır. Sorun çok yönlülüğü ve karmaşıklığı nedeniyle, bölgesel ve küresel aktörlerin enerji ihtiyaçları ile ilgili riskler taşımaktadır. Bu risklerin ortadan kaldırılabilmesi için bölgeye bütüncül bir bakış gerekmektedir. Bu bakış açısıyla sorunların bütün yönleriyle ortaya konularak, çözüme kavuşturulması ihtiyacı tezin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın sınırlandırılması konusunda çalışmada, Hazar'a kıyaslı olan beş devlet ile bölgede aktif rol alan ABD, Çin, Türkiye ve Avrupa Birliği'ne değinilmiştir. Çalışmada günümüz koşullarına ışık tutması bakımından tarihsel arka plandan genel olarak bahsedilmiştir. Araştırmada enerji kaynakları petrol ve doğalgaz ile sınırlandırılmıştır. Nükleer ve alternatif enerji kaynakları kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırmada bölgede ortaya çıkabilecek krizlerin dünya enerji arzı ve güvenliğine etkileri ele alınmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden paydaş analizi ve ilişkiyel araştırma modeli kullanılmıştır. Bu yöntemler ile Hazar Havzası'ndaki karmaşık durumun, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde iyileştirilmesine, küresel ve bölgesel devletlerarasındaki ilişkiler dikkate alınarak çalışılmıştır. Hazar Havzası'nda yer alan enerji kaynaklarının dünya enerji kaynakları açısından önemi belirlenmiş, bölgesel ve küresel güçlerin bölgeye yönelik politikaları ayrı ayrı incelenmiştir.

Verilerin toplanmasında internetteki akademik veri tabanlarından, kitaplardan, bilimsel dergilerdeki makalelerden, yüksek lisans ve doktora tezlerinden, ulusal ve uluslararası internet sitelerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın günceli yakalaması için kullanılan kaynakların mümkün oldukça yakın tarihli kaynaklar olmasına dikkat edilmiştir.

Verilerin çözümü ve yorumlanmasında, toplanan veriler araştırma sorusu dikkate alınarak incelenmiştir. Kaynaklara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmış ve mümkün oldukça nesnel bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışılmıştır. Verilerin çözümlenmesi sırasında paydaş analizi yöntemi

kullanılarak öncelikle Hazar'a kıyıdaş olan devletlerin hukuki statü ve enerji kaynakları üzerindeki mücadelelerini kapsayan politikaları tek tek incelenmiştir. Daha sonra bölgenin dünya enerji arzı ve küresel aktörlerin için önemi belirlenmiş ve bölgeye yönelen aktörlerin politikalarına tek tek değinilerek, bölgenin küresel açıdan sahip olduğu stratejik konumunun gelecek için önemi ilişkisel bir analizle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede çalışmada Hazar'ın hukuki statüsü ve enerji güvenliği ele alınarak; birinci bölümde Hazar'a kıyısı olan beş devlet Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran'ın ekonomik yapıları incelenmiştir.

İkinci bölümde, Hazar Havzası'nın hukuki açıdan geçmişten günümüze kadar nasıl nitelendirildiği ele alınarak, kıyıdaş devletlerin hukuki açıdan kendi tezlerine değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, Hazar'ın enerji güvenliği ele alınarak buradaki petrol ve doğalgaz boru hatlarının önemine değinerek, bölge ülkelerinde yaşanan istikrar sorunları ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde Hazar, uluslararası hukuk açısından değerlendirilerek, bölgesel ve küresel devletlerin bölgeye yönelik politikaları incelenmiş ve hukuki statü ile enerji güvenliği arasındaki ilişki konusunda bulgular ortaya konulmuştur.

Sonuç bölümünde ise Hazar Havzası'nın hukuki statüsü ve enerji güvenliği ile ilgili araştırma sorusu cevaplandırılarak belirli neticelere varılmıştır.

1. BÖLÜM

HAZAR'DA KIYIDAŞ DEVLETLERİN EKONOMİK YAPISI

1.1. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu (RF), Kuzey Buz Denizi, Pasifik Okyanusunun kuzeyi, Karadeniz, Azak, Baltık ve Hazar ile çevrili Asya ve Avrupa'ya yayılmış bir ülkedir. 17 milyon 98 bin 242 kilometrekare alanıyla karaların yaklaşık %11,5'ini oluşturan dünyanın en geniş ülkesi olma özelliğine sahiptir. RF'nin büyüklüğünden kaynaklı olarak ülkede 11 farklı saat dilimi kullanılmaktadır. Aynı zamanda 14 farklı ülke ile kara sınırına sahiptir. Ayrıca ülke yüz ölçümünün %18'inin çöllerle kaplı olmasından ülkenin 1/3'den azı yerleşime uygundur. Bu geniş topraklar doğalgaz, petrol, kömür ve kereste gibi önemli stratejik doğal kaynaklara sahiptir (SDE, 2010).

Resmi dil Rusça, başkenti Moskova'dır. Yönetim şekli federasyon ve para birimi rubledir. 24 Ağustos 1991 tarihinde SSCB'nin yıkılmasıyla kurulmuştur. Kuzey Kutup dairesi ve çevresindeki bölgelerin büyük bir oranı Rusya sınırları içinde olduğundan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, metrekarede daha düşük kişi yoğunluğu, ekonomik faaliyet ve coğrafi çeşitlilik görülür (Kartoğlu, 2010).

2014 yılı Dünya Bankası verilerine göre RF'nin nüfus sayısı 143,8 milyondur (World Bank, 2014). CIA World Factbook 2010 verilerine göre RF'nin nüfusunun %77,7'si Rus, %3,7'si Tatar, %1,4'ü Ukraynalı, %1,1'i Başkurt, %10,2'si diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Yaklaşık 190 etnik grup bulunmaktadır. CIA World Factbook 2006 verilerine göre RF'nin %15-20'si Rus Ortodoks, %10-15'i Müslüman, %2'si Hristiyan'dır. Geri kalan büyük bir çoğunluk ise ateisttir (CIA, 2010).

SSCB dönemindeki sistemden dolayı ateist politikalar sonucunda din toplumsal yaşamda bir kimlik niteliği taşımamaktadır. Bununla birlikte RF, Ortodoks Hristiyanlıktan sonra ikinci sırada yer alan Müslüman nüfusundan hareketle 2003 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) üyelik başvurusunda bulunmuş, 2005 yılında gözlemci ülke statüsü elde etmiş ve Daimi Temsilci ile temsil edilmeye başlanmıştır. RF'nin nüfus olarak en büyük üç şehri, 10 milyondan fazla kişinin yaşadığı başkent olan Moskova, yaklaşık 5 milyonluk

nüfusu ile St. Petersburg ve 1,5 milyon civarı nüfusu ile Novosibirsk'dir. Ayrıca Yekaterinburg, Samara, Omsk, Nijni Novgorod, Çelyabinsk, Kazan, Ufa, Perm, Rostona Donu ve Volgograd da nüfusu milyonu aşan büyük şehirlerdir (SDE, 2010).

Rus Rublesi, Çarlık ve SSCB döneminde olduğu gibi RF'de halen para birimi olarak kullanılmaktadır. SSCB'nin çöküşüyle RF, merkezi planlamanın temel olduğu sosyalist ekonomiden serbest piyasa odaklı liberal ekonomiye radikal bir geçiş yapmıştır. 1990'lı yıllarda ekonomideki reformlarla enerji ve savunma sektörleri hariç bütün alanlarda özelleştirmenin yaşandığı RF'de, siyasal bağlantılara sahip girişimcilerden kaçakçılıktan zengin olan ve karlı sektörlerin kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçmesiyle "oligark" denen bir işadamları grubu doğmuştur. Putin, Yukos Oil CEO'su Mihail Khodorkovsky'nin içeri alınmasında etkili olduğu gibi Devlet Başkanlığı döneminde siyasal güç peşindeki oligarkları ekonomik alanda kalmaya zorlamış ve büyük ölçüde onları bastırmıştır. Rus ekonomisi günümüzde sahip olduğu enerji kaynakları ile küresel ekonomide temel aktörler arasındadır (SDE, 2010).

Rusya, dünyadaki en büyük ülkedir ve dünyadaki gelişmelerde önemli bir role sahiptir. Bulunduğu coğrafi alanın sağladığı eşsiz zengin doğal kaynaklara, eğitilmiş insan varlığına ve önemli teknoloji birikimine sahip olan RF, SSCB dağıldıktan sonra yıllardır uygulanan dışa kapalılık ekonomisinden, piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlı tamamlamış ve eksikliklerini gidermeye çalışmıştır. RF, sahip olduğu enerji kaynakları ile önemli enerji üreticisi ülkeler grubunda bulunmaktadır. Doğalgaz rezervlerinde dünyada en büyük paya sahip olan RF, kömür bakımından dünyada ikinci, petrolde ise yedinci sıradadır. Rusya ekonomisi büyük ölçüde enerji sektörüne bağlı bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz ihracat girdileri, bir taraftan önemli döviz kaynağı oluştururken diğer taraftan ülke refah düzeyinin yükselmesini doğrudan etkilemektedir. Bu durum hükümet tarafından problem olarak kabul edilmekte ve üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Petrol, doğalgaz, kömür vs. toplu olarak Rusya ihracat hacminin %60'dan fazlasını oluşturmaktadır. Bunun yanında petrol tek başına Ocak 2011 yılı itibari ile ihracat hacminin %34,9'unu ve ihracat edilen yakıt ve enerji ürünlerinin %48,3'ünü oluşturmaktadır (Ablabekova, 2014).

Son zamanlarda Rusya ekonomisini etkileyen en önemli konu Ukrayna krizi olmuştur. Bu krizle birlikte Batı'nın ambargosuna maruz kalan Rusya, karşı ambargo uygulamasına rağmen ekonomisi bundan kötü etkilenmiştir. Rusya'nın Batı'dan alınan tüm gıda ürünlerine yasak koyması ülke genelinde gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Ukrayna konusuna ilişkin uluslararası yatırımlara yönelik endişeler uyandıran bu kriz, sermaye kaçışlarına da neden olmuştur. 2013 yılında zayıf tüketim ve yatırım talebi ve ihracattaki artış nedeni ile ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Reel GSYİH artış hızı 2013'te %1,3 olmuştur (Trading Economics, b.t.). Bunun 2014 yılında %1,2'ye gerilemesi beklenmektedir. Rusya Ekonomik Gelişim Bakanlığı, 2014-2015 yılına ilişkin makroekonomik tahminlerini revize etmiş, bu tahminlere göre 2015'te %1,2 artış öngören GSYİH %0,8 azalması beklenmektedir (Trading Economics, b.t.). Maliye Bakanlığı yeni tahminlerin petrol fiyatlarının 80 dolar düzeyinde kalması durumunda geçerli olabileceğini, petrol fiyatlarının daha da düşmesi halinde durumun daha da kötü olacağını söylemiştir. Bakanlık, Batı yaptırımlarından sonra ülkeden çıkan paranın yerine rezervlerdeki paranın %10'una denk gelen 500 milyar rubleyi piyasaya sürmeyi planlamaktadır. Rus rublesinin hızla düşmesi nedeniyle perakendeciler fiyatları arttırmış, ücretlerdeki artışın ise bu düzeyde olmaması beklenmektedir (Bumin, 2014).

RF'nin ilerleyen zamanlarda daha dengeli bir ekonomik büyüme modeli izleyerek özellikle üretim sektörüne yatırım yapması beklenmektedir. Altyapısı güçlü ancak eski teknoloji halen kullanılmaktadır. Merkezi planlama çerçevesinde RF'nin sahip olduğu kaynakları nedeniyle sanayi sektörü ağır sanayi olarak gelişmiştir. Yakıt, enerji üretimi toplam endüstri üretiminin %35'ten fazlasını oluşturmaktadır. Elektrik ile gıda üretiminin endüstrideki payı yaklaşık %25 civarındadır (AİA, 2010). Bunlar RF'nin ileri teknoloji ve tüketim mallarının Rus ekonomisinde küçük bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Ülkedeki petrol şirketleri düşük vergi ödeyebilmek için verginin az alındığı bölgelerde şube kurmakta ve ucuz fiyatlarda satış yapmaktadır. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren ticari kuruluşlar olarak kaydedilen bu şubeler, petrol ve doğalgazı pazar fiyatlarında satmakta ve büyük kar elde etmektedir (AİA, 2010).

RF, doğalgaz rezervleri bakımından dünyadaki enerji rezervlerinin 1/4'den daha fazlasına sahiptir. RF'ye rakip olabilecek ülke İran'dır ve İran'ın sahip olduğu doğalgaz rezervlerinin yaklaşık olarak iki katına sahiptir. Bundan dolayı RF, dünyanın en fazla doğalgaz rezervlerine sahip ülkesidir. RF, doğalgazı yaklaşık %74,6'sını Batı Sibirya'da bulunan Yamburg, Urengoy ve Medvej'deki doğalgaz yataklarından temin etmektedir. Geri kalan doğalgaz rezervlerinin %16,1'i Yamal Yarımadası ve Shtokman Adasında, %9,3'ü ise Doğu Sibirya'da bulunmaktadır. Adı geçen doğalgaz yataklarından en önemlisi Urengoy'dur. Dünyanın en büyük ikinci doğalgaz alanı olan bu yer keşfedildiğinde yaklaşık 10 trilyon metreküplük rezerve sahiptir. Bir diğer doğalgaz rezerv alanı olan Yamburg, Urengoy'dan sonra RF'nin en büyük doğalgaz alanıdır. Bir diğer önemli rezerv alanı olan Shtokman dünyanın en büyük beşinci doğalgaz rezervini barındırmaktadır (EIA, b.t.).

Rusya Federasyonu, doğalgaz rezervleri bakımından dünya devidir. Ülkede bulunan doğalgaz verileri dikkate alındığında 80 yıl yetecek bir doğalgaza sahip olduğu ifade edilmiştir. Ancak doğalgaz tek basına politik bir baskı aracı değildir. Doğalgazı bir silah olarak ulusal çıkarları korumak ve uluslararası sistemde ülkenin durumunu güçlendirmek amacıyla kullanabilmek için doğru enerji politikaları oluşturmak gerekmektedir. RF, doğalgaz potansiyelini Gazprom aracılığıyla yönetmektedir. Gazprom Rusya'nın büyük ve en önemli şirketlerindedir. Buranın kontrolünü elinde bulunduran Kremlin, Gazprom'u dış politikada bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Çünkü Gazprom hisselerinin %51'i devlete aittir. Ayrıca Rusya'da toplanan verginin %25'ini Gazprom ödemektedir. Gazprom'un bilinen doğalgaz stokları su anda 28.006 milyar metreküptür. Sahip olduğu boru hatların uzunluğu 153,000 kilometredir (Telli, 2014). Gazprom, RF sınırları içerisinde 68 bölgeye gaz ulaştırmakta ve Orta Asya ülkeleri hariç toplam 28 ülkeye gaz ihraç etmektedir (Şahin, 2006).

Avrupa'nın Rus doğalgazına ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Rus gazı, Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacının %26'sından fazlasını tek basına karşılayabilmektedir. Avrupa Birliği toplam gaz ithalatının yaklaşık %50'sini tek basına Rusya Federasyonu'ndan sağlamaktadır. Yapılan tahminlere göre Avrupa'nın ihtiyacı olan %40 oranındaki ithal gazın 2020 yılında %70 - %80'e

kadar varacağı ve Rus doğalgazının bu ithal gaz içindeki oranı bugünkü oran olan %26'dan %40 - %50'ye kadar çıkabileceği düşünülmektedir (EIA, b.t.). Avrupa'nın enerji konusunda bu kadar bağımlı olması uluslararası arenanın iletişim düzeyi oranını yükseltmeyi ve yeni işbirliği arayışlarını hızlandırmaktadır (Pala, b.t.).

RF, Orta Doğu bölgesi kadar olmasa da önemli derecede petrol rezervine sahiptir. Rusya'nın kanıtlanmış 60 milyar varil petrol rezervinin çoğu Batı Sibirya'da Ural Dağları ve Orta Sibirya platosu arasında bulunmaktadır. Rusya'da petrol yatakları başlıca Volga-Ural Bölgesi, Batı Sibirya Bölgesi, Kuzey Kafkasya Bölgesi ve Kuzey Denizi kıyısında Kimmonpasava Bölgesi'nde bulunmaktadır. Petrol rezervleri açısından Batı Sibirya'nın, Rusya için ayrı bir önemi vardır. Çünkü bu bölge Rus petrol üretimi açısından büyük bir kaynak noktasını oluşturmaktadır. Bölgede Sovyetler Birliği döneminden beri petrol üretimi yapılmaktadır. Ancak Sovyet döneminin sonlarında burada petrol üretimi düşmeye başlamış olsa da Rusya'nın enerji alanındaki altyapı yatırımları sayesinde bölgedeki petrol üretiminde tekrar artış sağlanmıştır. Rusya'da, Batı ve Orta Sibirya bölgeleri dışında Doğu Sibirya bölgesinde de petrol rezervlerinin olduğu bilinmektedir. Fakat coğrafi şartların uygun olmaması nedeniyle bu bölgede yeterli çalışma yapılamamıştır. Bunların yanında Rusya'da son dönemde hızlanan araştırmalar sonucunda 4,5 milyar varillik yeni rezerv alanları da bulunmuştur (Telli, 2014).

Rusya, petrol üretiminin yaklaşık %74'ünü ihraç etmektedir (BP Statistical Review, b.t.). Günümüzde, Rus petrol ihracatının %80'inden fazlası Batı, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yapılmaktadır. RF, Polonya, Almanya, Ukrayna, Macaristan, Belarus, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti gibi çeşitli AB, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden oluşan müşteri kitlesine sahiptir. RF petrol ihracatının %50'sinden fazlasını doğrudan AB bloğuna yapmaktadır. Orta Doğu petrolü ile kıyaslanamazsa da toplam tüketimde %20 civarına ulaşan pay ile AB petrol ithalatı açısından kritik önem arz eden Rus petrolü, ABD piyasası için henüz stratejik bir değer taşımamaktadır. Bugün Rus petrolünün ABD toplam ham petrol ithalatı içindeki payı %1-2 civarında olup, bu rakam, Rus petrolünü etkin bir dış politika aracı olarak kullanılmasının önündeki en büyük engellerden biridir (Şahin, 2006).

RF'nin enerji sektöründeki en büyük sorunu yatırım ihtiyacıdır. Uluslararası Enerji Ajansı'na göre, büyük boyutlardaki RF enerji kaynakları ve ihracat altyapısının geliştirilmesi için, 2030 yılına kadar 900 milyar dolardan fazla yatırım yapılması gerekmektedir. Rusya petrol üretim sektörüne doğalgaz piyasasında da olduğu gibi ulusal şirketler hâkim konumdadır. SSCB'nin dağılmasının hemen ardından özelleştirmeye açılan petrol endüstrisinde Putin dönemi ile birlikte devlet yeniden kontrolü ele geçirmeye yönelik adımlar atmıştır. Devlet kontrolündeki Rosneft, yıllara yayılan satın alma operasyonları ile RF'nin en büyük üreticisi haline gelmiştir (Telli, 2014).

1.2. Azerbaycan

Azerbaycan 38°–25° kuzey enlemleri ile 44°–50° doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Orta Doğu, Orta Asya ve Ön Asya'nın ortasında, Kafkas dağlarının güneydoğu yamaçlarında yer alır. Yüzölçümü 86,660 kilometrekare, ülke sınırlarının toplam uzunluğu 3660 kilometredir. Kuzeyinde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatısında Gürcistan, güneyde İran, güneybatıda Ermenistan ve Türkiye, doğuda Hazar bulunmaktadır. Türkiye ile Nahçıvan Özerk Bölgesi'nin 12 kilometrelik alanı ile sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan, iki özerk bölge olan Nahçıvan ile Dağlık Karabağ'ı da içine almaktadır (www.ekonomi.gov.tr, b.t.).

Arazi yapısının yaklaşık %50'si dağlık olan bu bölge, deniz seviyesinden 3000 metreye kadar yüksek olan sahalara ile kaplıdır. Azerbaycan'ın deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 657 metredir. Azerbaycan'da dağlık alanlar Büyük Kafkasya, Küçük Kafkasya ve Talış dağlarından oluşmaktadır. En yüksek yeri olan Tufan Dağı 4489 metredir. Azerbaycan topraklarının %40'lık bölümü düzlüklerden oluşmaktadır (www.ekonomi.gov.tr, b.t.).

Azerbaycan'ın coğrafi konumu jeopolitik açıdan oldukça önemlidir. Hem doğal bir set, hem büyük devletler arasında bir tampon özelliği taşımaktadır. Ayrıca bölge ticaret yollarının üzerinde bir geçit olma özelliğine sahiptir. Bu konumu itibarıyla gerek bölgesel gerekse de uluslararası politikanın temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nda ve II. Dünya Savaşı'nda savaşan grupların elde etmek için büyük

uğraş verdiği bir bölge olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti, Kafkas İslam Ordusu kurarak bölgeyi elde etmeye çalışmıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nda Almanlar Azerbaycan'ı elde etmek için Çeçenistan'a kadar ilerlemiştir. Azerbaycan Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin en uç karakolu konumunda bulunmuş ve bu yüzden doğrudan Batı ittifakının saldırısı altında kalmıştır. Ülkenin stratejik konumu Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde birçok problemin meydana gelmesine neden olmuştur. Bu durum ülkeye faydadan çok zarar getirmiştir. Bu nedenle Azerbaycan dış politikasını belirlerken jeopolitik konumunu dikkate almak zorunda kalmıştır. Ayrıca bölgede zengin doğal kaynakların bulunması, bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ı jeopolitik açıdan küresel alanda rekabet bölgesi haline getirmiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013).

1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, önemli siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemler meydana gelmiştir. SSCB döneminde Cumhuriyetler arasında bağımlılığı zorunlu kılan ekonomik sistemin aniden çökmesi, pazar ekonomisine geçişte ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının bulunmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgali sonucunda toprakların %20'sinin kaybedilmesi, 1 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna gelmesi ve buna benzer nedenlerle üretim durma noktasına gelmiştir. Bunun üzerine ekonomi alanında üstünlüğünü tamamen kaybetmiştir (Somuncuoğlu, 2012).

Azerbaycan bir yandan Ermeni saldırılarına maruz kalırken, diğer yandan da içeride darbelerin yaşandığı siyasi çekişmelere sahne olmuştur. İlk seçimlerle göreve gelen Elçibey iktidarı kısa bir süre sonra 4 Haziran 1993 tarihinde darbeye görevinden uzaklaştırılmış ve yerine Aliyev-Hüseynov iktidarı gelmiştir. Ancak deneyimli politikacı Aliyev kısa bir süre içerisinde Suret Hüseynov unsurundan kurtulmuş ve tüm iç ve dış sorunlarda belirli bir ilerleme kaydetmiştir. Buna rağmen ekonomideki durgunluk ve gerileme halen devam etmektedir (Oğan, 2001a).

SSCB'nin dağılması ile birlikte uzmanlaşma ve iş bölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiştir. Azerbaycan üretim zorluklarından dolayı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) pazarlarını da kaybetmiştir. Ekonomik

düzen için gerekli olan reformların gerçekleştirilememesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, topraklarının %20'sinin işgal edilerek 1 milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe başlatılamaması gibi olumsuzluklar Azerbaycan ekonomisini bir çıkmaza sürüklemiştir. 1995 yılına gelindiğinde, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği tarihten itibaren yaklaşık 5 yıllık bir süreç geçmiş olmasına rağmen, ekonomide ciddi reformlar yapılamamış ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ekonomide başlayan üretim ve verim düşüşünün önüne geçilememiştir (Oğan, 2001a).

Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanması ve Ermenilerle geçici olarak ateşkese varılmasından sonra dikkatler ekonomi üzerinde kaydırılmıştır. Bu yönelim sonucunda 20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması” adıyla Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında “Hazar Denizinin Azerbaycan'a ait Bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında” ilk Anlaşma imzalanmıştır (Somuncuoğlu, 2012).

Alınan tedbirler sonucunda, GSYİH'nin reel seviyesi 1996 yılında, %1,3 artmıştır (Trading Economics, b.t.). Azerbaycan ekonomisinde 1996 yılında başlayan büyüme 2010 yılında da devam etmiştir. GSYİH bu dönemde %5 artarak 51,8 milyar dolara yükselmiştir. GSYİH'nin sektörlere göre dağılımı; %52,6 sanayi, %5,4 tarım, %6,6 ticaret, %7,5 inşaat, %1,9 ulaşım ve haberleşme ile %11,9 diğer sosyal hizmet ve vergiler olarak gerçekleşmiştir (Trading Economics, b.t.). Kişi başına düşen milli hâsıla %3,7 artarak 5.797.8 dolara yükselmiştir (AZSTAT, 2012). Yine bu dönemde bir işçinin ortalama aylık ücreti %9,1 artmıştır. Yıllık enflasyon oranı ise %5,7 olmuştur. Fiyat artışları, 2010 yılında özellikle gıda ürünlerinde kendini göstermiştir. Gıda ürünlerinin fiyatları 2010 yılında geçen yıla göre %7,2 oranında artmıştır. Gıda dışındaki malların fiyatları ise %2,3 oranında yükselmiştir. Bu dönemde hizmet fiyatlarındaki artış oranı ise %4,3 olarak gerçekleşmiştir (AZSTAT, 2012). 2010 yılı itibariyle ülke ekonomisine toplam 9.163.4 milyon Manat (11.454.3 milyon dolar) kredi sağlanmıştır. 2010 yılı sonu itibariyle dış borçların toplamı 3,9 milyar dolara yaklaşmıştır (Somuncuoğlu, 2012).

2012 yılı itibariyle Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 7 milyar varildir. Azerbaycan'ın 2010 yılında en büyük hidrokarbon sahaları olan petrol üretiminin %80'ini gerçekleştirdiği Azeri-Çırac-Güneşli sahası gibi sahalar Hazar'da bulunmaktadır. Azerbaycan'ın 2012 yılında petrol üretimi bir önceki yıla göre %5,2 azalmıştır. Buna karşılık tüketimi %5,4 artarak günde 93 bin varil olmuştur (AZSTAT, 2012).

Azerbaycan'ın üç petrol ihracat boru hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Novorossik ve Bakü-Süpsa'nın bulunmasına rağmen petrolünün yaklaşık %80'ini BTC üzerinden ihraç etmektedir. 1768 kilometre uzunluğunda günde 1,2 milyar varil petrol taşıma kapasitesine sahip olan BTC, Hazar'da yer alan Azeri-Çırac-Güneşli sahalarından başlayarak, Gürcistan'dan Türkiye'ye uzanmakta ve Akdeniz'de Ceyhan limanına ulaşmaktadır. Bu hat BP tarafından işletilmektedir. Bakü-Novorossik Petrol Boru Hattı ise 1330 kilometre uzunluğunda günde 100.000 varil petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Hazar'da yer alan Sangaçal Terminali'nden RF'nin Karadeniz'deki Novorossik limanına kadar olan bölümü SOCAR, RF'deki bölümü ise Trnasneft işletmektedir. İki şirket arasında boru hattının taşıma tarifesine ilişkin olarak devam eden bir anlaşmazlık söz konusudur. 2010 yılında bu boru hattından yaklaşık günde 45.500 varil petrol ihraç edilmiştir. Azerbaycan'da Bakü'den Gürcistan'ın Süpsa limanına uzanan Bakü-Süpsa Petrol Boru Hattı ise 833 kilometre uzunluktadır. Günde yaklaşık 145.000 varil petrol taşıma kapasitesine sahiptir. "Asrın Anlaşması" kapsamında petrol üretimi için oluşturulan Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi (Azerbaijan International Operating Company-AIOC) adına BP tarafından işletilmektedir (Erhan ve Gürbüz, 2013: 300).

Azerbaycan'ın 2012 yılında ham petrol işleme kapasitesi günde 399 milyon varildir. Azerbaycan'da ham petrolü işlemek için iki rafineri bulunmaktadır. Bunlardan ilki günde 239 milyon varil kapasiteli Bakü rafinerisi, ikincisi de günde 160 milyon varil kapasiteli Yeni Bakü Rafinerisidir. Ayrıca bu iki rafinerinin de yaklaşık 500-600 milyon dolar tutacağı tahmin edilen yenileme çalışmalarına ihtiyacı vardır (Erhan ve Gürbüz, 2013: 302).

Azerbaycan'ın diğ er önemli bir gelir kaynağı olan ve 2012 yılında kanıtlanmış doğalgaz rezervleri yaklaşık 0,9 trilyon metreküptür. 2011 yılına göre doğalgaz üretimini %5,1 arttıran Azerbaycan 15,6 milyar metreküp doğalgaz üretmiştir. Buna karşılık tüketimi 2011 yılına göre %3,7 artarak 8,5 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın enerji görünümü Şah Deniz doğalgaz sahasının BP tarafından 1999'da keşfedilmesi ve sahanın 2006'da Şah Deniz Konsorsiyumu tarafından üretime geçirilmesiyle değişmiştir. Bundan dolayı 2007 yılına kadar RF'den gaz ithal eden Azerbaycan 2007 yılı itibariyle sadece kendi doğalgaz ihtiyacını karşılamakla kalmamış aynı zamanda Türkiye, İran, Gürcistan ve RF'ye de gaz ihraç eder duruma gelmiştir (Erhan ve Gürbüz, 2013: 303).

Yaklaşık 30 Tcf'lik (Trillion Cubic Feet) gaz rezerviyle Dünya'da 9. büyük doğalgaz sahası olan Şah Deniz'de sadece Şah Deniz-1 faaliyettedir. Şah Deniz-2'nin 2014 yılında üretime başlaması öngörülmüştür. Fakat Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, Türkiye'nin "Ermenistan açılımı" nedeniyle sarsıntıya uğraması üzerine taraflar arasında yaşanan Şah Deniz-1 gaz fiyatına ilişkin anlaşmazlık, Şah Deniz-2'nin faaliyete geçmesini 2018 yılına uzatmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Azerbaycan'ın ana doğalgaz boru hattıdır. Diğ er önemli boru hatları ise 2010 yılından itibaren RF'ye doğalgaz ihracatına başladığı Gazi-Magomed-Mozdak Boru Hattı ve İran'la arasındaki Bakü-Astara Doğalgaz Boru Hattıdır. Azerbaycan gaz üretimini 2020 yılında 55 milyar metreküpe çıkarmayı, ayrıca ihracatını da 20 milyar metreküpe çıkarmayı hedeflemiştir. Söz konusu ek üretimi Ümit (SOCAR), Abşeron (TOTAL), ACG Off-shore (BP), Şafak Asiman (BP), Nahçıvan gibi yeni keşfedilen gaz sahalarından gelmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede SOCAR'ın %40 payı bulunduğu Ümit ve Abşeron doğalgaz sahalarında Ümit'te 200 milyar metreküp, Abşeron'da ise 350 milyar metreküp gaz rezervi bulunmaktadır (Erhan ve Gürbüz, 2013: 304).

1.3. Kazakistan

Kazakistan, sahip olduğu toprakların büyüklüğü ile Türk cumhuriyetleri arasında birinci sırada yer almaktadır. BDT içerisinde ise Rusya'nın ardından ikinci büyük ülke konumundadır. Avrasya bölgesinin merkezinde yer alan Kazakistan'ın sınır komşularını doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde

Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan, batı ve kuzeyde Rusya Federasyonu oluşturmaktadır. Ülke yüzölçümü 2.724.900 kilometrekaredir. 46°-87° Doğu ve 40°-56° Kuzeybatı enlemi üzerinde bulunmaktadır. Ülke topraklarının kuzeyden güneye genişliği 2000 km ve batıdan doğuya ise yaklaşık 3000 km uzunluğundadır. Sahip olduğu yüzölçümü ile Kazakistan, kapladığı alan bakımından dünyada dokuzuncu sıradadır. Kazakistan'ın kapladığı alan, Avrupa Birliği'ne üye 12 ülkenin toplam toprak miktarından daha büyüktür. Topraklarının büyük bir kısmı Orta Asya'da bulunmakla birlikte, küçük bir kısmı Doğu Avrupa'da yer almaktadır. Ülke sınırlarının toplam uzunluğu 12.187 km olan Kazakistan; Rusya Federasyonu ile 6467 km, Özbekistan ile 2300 km, Çin ile 1460 km, Kırgızistan ile 980 km, Türkmenistan ile 380 km'lik bir sınır uzunluğuna sahiptir (Kara ve Yeşilot, 2011: 55-56).

Kazakistan topraklarının %40'ı çöl, %23'ü yarı çöl, %20'si bozkır, %7'si orman-bozkır ve %10'u da dağlardan oluşmaktadır. Ülke topraklarının ancak 1/3'den biraz fazlası ovalardan oluşmaktadır. Arazinin yarısına yakını tepelik düzlükler ile platolardan meydana gelmektedir. Kazakistan topraklarının kalan %20'lik bölümünü dağlık bölgeler oluşturur. Ülkenin en alçak yerini ise Hazar sahilleri oluşturmaktadır (www.kazakhstan.com, b.t.).

Kazakistan, petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Ülkenin petrol rezervleri doğalgaz rezervlerine göre daha fazla bulunmaktadır. Kazakistan eski SSCB içinde Rusya'dan sonra ikinci büyük petrol üreticisi konumundadır. Ülke ekonomisinin büyük çoğunluğu petrol ihracatı gelirlerine dayanmaktadır. BP tarafından yayımlanan Statistical Review of World Energy isimli yayının tahminlerine göre 2010 yılı sonunda ülkenin toplam petrol rezervi 39,8 milyar varil civarındadır. Bu rakam, toplam dünya rezervinin %2,9'unu oluşturmaktadır. Suudi Arabistan ise 2010 yılı sonunda dünya rezervinin yaklaşık %19,1'i kanıtlanmış rezerve sahiptir. Ülkenin rezerv seviyesi Hazar'da yeni bulunan rezervler ile birlikte giderek artmaktadır (BP Statistical Review, b.t.). Kazakistan'ın doğalgaz rezervi ise 2010 yılı sonu dünya toplam rezervinin %1'ini oluşturmaktadır. Bu da toplam 1,8 trilyon metreküp demektir. Ayrıca, Kazakistan dünya kömür rezervinin de %3,9'una sahiptir. Kazakistan aynı zamanda altın rezervleri bakımından da zengin bir ülkedir (Konca, 2012).

Kazakistan, zengin petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nde var olan uzmanlaşmadan dolayı hiçbir zaman büyük bir petrol üreticisi olamamıştır. Kazakistan açısından petrol konusundaki en ciddi sorun, rafinerilerin eksikliği ve ülke içindeki dağılımlarından kaynaklanmaktaydı. Ülkenin sahip olduğu rafineriler, Atırâu (Batı Kazakistan), Pavlodar (Kuzey Kazakistan) ve Şimkent'te (Güney Kazakistan) bulunmaktadır. Son iki rafineri, Batı Kazakistan petrol yataklarına boru hatlarıyla bağlı olmadığı için ancak Rusya'dan boru hattıyla gelen petrolü işleyebilmektedir (Somuncuoğlu, 2002).

Kazakistan'ın ekonomik yapısının bu derece kötü olmasındaki en büyük neden Sovyet fiyat sistemidir. İdari olarak saptanan enerji ve hammadde fiyatları, hem dünya fiyatlarına göre, hem de imalat sanayinin ya da tarımın ara ve nihai mallarının yurtiçi fiyatlarına göre çok düşük tutulmaktadır. Bu durum, enerji ve hammadde alanında ilerleyen Kazakistan gibi ülkelerden sanayileşmiş ülkelere kaynak aktarmak anlamına gelmektedir. Bu da, ülkelerde sermaye birikimine engel olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaşanan ekonomik krizden en çok etkilenen devletler, Sovyet ekonomik sistemine en fazla uyum sağlayıp bağlanan, sanayisini geliştiremeyen, ürettikleri malların fiyatları düşük tutulduğu ve üzerlerine yüksek vergi konulduğu için diğer ülkelerden özellikle Rusya'dan gelen mali kaynaklara ve beşeri sermayeye muhtaç olanlar olmuştur. Bunlar arasında Orta Asya devletlerini saymak en doğrusudur (Somuncuoğlu, 2002).

Kazakistan'da, Sovyetler Birliği döneminden kalan iki büyük çevre problemi bulunmaktadır. Bunlardan birisi, doğu sınırına yakın Semipalatinsk bölgesinin Sovyetler Birliği döneminde nükleer deneme alanı olarak kullanılmasından kaynaklı radyoaktivite sorunudur. Bölgede kansere yakalanma oranının yüksek olması dışında, radyoaktivitenin insan sağlığı ve çevre üzerinde uzun dönem etkileri hala belirsizliğini korumaktadır. İkinci bir sorun ise, Kazakistan'ın kıyısı olduğu Aral Gölü'nün Siriderya ve Amuderya nehirlerinin Orta Asya'daki pamuk üretimi nedeniyle aşırı kullanımı nedeniyle kurumaya yüz tutmasıdır. Kalan su da kirlenmekte olduğu için, bölge nüfusu ve tarımsal kullanım açısından çok önemli sorunlar meydana getirmektedir. Bu sorunlar ülkede balıkçılığın sona ermesine neden olmuştur. Ayrıca Aral

Gölü'nün ortasında bulunan Vozrozhdensky adası kurumadan dolayı bir yarımada haline gelmiştir. Bu yüzden Sovyet döneminde adada yapılan biyolojik testlerden geriye kalan atıkların adanın yarımada haline gelmesi sonucunda çeşitli salgın hastalıkların ana kıtaya ulaşmasına neden olmuştur (Konca, 2012).

Bağımsızlığın ilk yıllarında sosyo-ekonomik alanda yaşanan kriz ortamından sonra Kazakistan'ın uluslararası arenada politik ve ekonomik önemi hızla artmaya başlamıştır. Bölgesel ve küresel bir vizyonu başarılı bir şekilde taşıyan Kazak Devlet Başkanı Nazarbayev, önce ülkesini bölgesel bir güç haline getirmek için uğraşmış, ardından da güvenlik problemlerini en aza indirmiş ve son olarak da uluslararası toplumda ülkeye itibar getirebilecek adımlar atmaya başlamıştır (Bora ve Dikkaya, 2006). Bağımsızlık sonrasında Kazakistan'da merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dönemi yaşanmıştır. Bu geçiş döneminde Kazakistan istikrarlı bir pazar ekonomisi kurmak için karmaşık siyasi, ekonomik ve sosyal reformları uygulamada önemli bir başarı kaydetmiştir. Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk 10 yılı çok sayıda ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar ile geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan istikrarsızlık nedeniyle 1995 yılında reel GSYİH 1990 yılındaki seviyesinin %61,4'üne kadar düşmüştür. Bu düşüş, 1930'lu yıllarda Büyük Buhran sırasında yaşanmış olan üretim kaybından daha büyük bir düşüştür. Geçiş yıllarında ülkede yükselen enflasyon 1990'lı yılların ortasında yıllık % 3000'e varan oranlar ile zirveye çıkmıştır. Bunun üzerine Kazakistan, 1992 yılından sonra aktif olarak devlet kuruluşlarında özelleştirilmeye giderek serbest piyasa ekonomisini kurmayı hedefleyen ekonomik reform programları tasarlamış ve uygulamıştır. Bu reformların başarıya ulaşması 2001 yılında Kazakistan'ı BDT içerisinde ilk piyasa ekonomisine sahip ülke konumuna getirmiştir (Aizhan ve Diana, 2013).

1990'lı yılların ortasına kadar Kazakistan ekonomisinde büyüme değil, tam aksine küçülme meydana gelmiştir. Ancak 2000 yılından itibaren Kazakistan ekonomisi büyümeye başlamış ve 2008-2009 krizi dışında her yıl %9'un üzerinde büyüme göstermiştir. 1991-2000 döneminde yılda ortalama %3,4 oranında küçülen Kazakistan GSYİH'si 2001-2010 döneminde ortalama %8,3 hızıyla büyümüştür (OEC, b.t.). Bu hızlı büyüme sonucunda Kazakistan

2010 yılında 148 milyar dolarlık bir GSYİH'ya ve kişi başına 9000 dolar düşen bir düzeye ulaşmıştır. 1996-2010 arasında GSYİH 7 kat, kişi başına GSYİH ise 6,5 kat artış meydana gelmiştir (OEC, b.t.). Aynı dönemde sabit sermaye yatırımları 1,8 milyar dolardan 31,6 milyar dolara, yabancı yatırımlar ise 230 milyon dolardan 8,4 milyar dolara yükselmiştir. Yatırım oranı %8,4'ten %21,3'e çıkmış ve yabancı yatırımların toplam yatırımlara oranı da iki kat artarak %13'ten %26,7'ye yükselmiştir. Aynı dönemde ihracatta da önemli bir artış sağlanmıştır. 2010 yılında ihracat 59,8 milyar dolara yükselirken, bununla birlikte ihracat içinde yakıt ve gaz sektörünün payı da hızla artmış ve 2010 yılında toplam ihracatın %61,8'ine ulaşmıştır (Aizhan ve Diana, 2013).

Kazakistan hükümetinin ekonomi politikalarındaki temel amaç enerji dışı sektörleri kalkındırarak petrol fiyatlarında yaşanan değişimlerden etkilenme oranını en aza indirmektir. Ülke bu amaç doğrultusunda 2003-2015 dönemini kapsayan Yenilikçi Sınai Kalkınma Stratejisi ile GSYİH'deki büyümenin yıllık %8 üzerinde tutulması ve ekonominin çeşitlilik kazanması amaçlamıştır. İlgili stratejik program kapsamında petrol, doğalgaz, turizm, tekstil, gıda, taşımacılık ve lojistik sektörlerine öncelik verilmesi gündemdedir. Yani yeni teknolojiler kullanılarak bu sektörlerde yatırım projelerinin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Ülkenin sanayileşme alanında ilerlemesini hedefleyen program çerçevesinde 2015'e kadar 300'den fazla yatırım projesinin oluşturulması ve uygulanması beklenmektedir. Bu gelişmeler, Kazakistan'da önemli iş fırsatlarının var olduğunu gösterdiği gibi ilerleyen zamanlarda bunun daha da artabileceğini göstermektedir (Er, 2013).

Eski SSCB ülkeleri arasında Kazakistan en yüksek kişi başına düşen milli gelir ve ücret düzeyine sahip bir ülkedir. Ekonomideki katma değer çoğu petrol sektöründen gelmektedir. GSYİH'nin sektörel dağılımına bakılırsa, başta hizmet sektörü gelmekte ve gelişmesi gereken bir alanı teşkil etmektedir. Tarım en fazla istihdam sağlayan sektördür. Ülke geniş verimli topraklara sahiptir ve bu alanda ülkenin potansiyeli oldukça yüksektir. Kazakistan, dünyanın başlıca tahıl üretici ve ihracatçılarından biridir. Son dönemlerde hayvancılık da ön plana çıkmakta ve bu alanda yeni adımlar atılmaktadır (Er, 2013).

1.4. Türkmenistan

27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığa kavuşan Türkmenistan Cumhuriyeti 53°-66° doğu boylamı ile 36°-43° kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Yüz ölçümü 488.100 kilometrekaredir. Batısında Hazar, doğusunda ve kuzey doğusunda Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde İran ve güney doğusunda Afganistan bulunmaktadır. Türkmenistan'ın yaklaşık 4/5'ini çöller oluşturmaktadır. Başkenti Aşgabat'tır. Türkmenistan 5 vilayet bulunmaktadır. Bunlar: Ahal, Balkan, Daşhovuz, Marı ve Lebap'tır (Tatlılıoğlu, b.t.).

2014 IMF verilerine göre ülkede 5.796.000 kişi yaşamaktadır (www.ekonomi.gov.tr, b.t.). Türkmenistan'da nüfusun %46,3'ü köylerde, %53,7'si şehirlerde yaşamaktadır. Ülkede çalışan nüfus, toplam nüfusun %56'sını, çalışabilir yaşın altında olanlar ise %40'ını oluşturmaktadır. Türkmenistan'ın çok uluslu bir yapısı vardır. Türkmen nüfusunun genel nüfustaki payı son yıllarda hızlı bir artış göstermiştir. Günümüzde, nüfusun %94'ü Türkmenlerden oluştururken, nüfusun kalan kısmını %1,8 Ruslar, %1 Kazaklar, %2 Özbekler, %1,2 diğer gruplar oluşturmaktadır (www.mfa.gov.tr, b.t.). Son yıllarda nüfus artış hızı yavaşlama görülmesine rağmen genel anlamıyla nüfusu hızlı artan bir ülkedir. 2001 yılında yapılan nüfus sayımına göre ailedeki ortalama kişi sayısı 5,3'tür. Ailelerin %29'unda kişi sayısı 7 kişiyi geçmektedir. Halkının %89'u Müslüman'dır. Sünni ve Hanefi Müslümanlar nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ülkede İran'dan gelen ve sayıları az olan Şii vatandaşlar da bulunmaktadır. Ülkenin resmi dili Türkmenicedir. Ayrıca ülkede Rusça ve Özbekçe de yaygın olarak kullanılmaktadır (Avrasya Merkezi, b.t.).

Türkmenistan'ın büyük bir kısmı çöldür. Buna rağmen ülkenin vahalarında yoğun sulu tarım yapılmaktadır. Ülke topraklarında büyük miktarda doğalgaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır. Ülkenin tarım alanlarının yarısından fazlasında pamuk ekili olup uygulanan yanlış tarım ve sulama politikaları neticesinde ülkenin pamuk üretimi geçmiş yıllara göre önemli miktarda azalmıştır. Doğalgazın pazarlandığı ülkeler, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve İran'dır. Hazar ve ülkenin bazı bölgelerinde çıkarılan ham petrol yine Türkmenbaşı ve Seydi rafinerilerinde

işlenmektedir. Diğer sanayi ürünlerinin üretimi konusunda fabrikaların kurulması için çalışmalar sürdürülmektedir. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ve Türkmenistan'ın Rusya ile doğalgaz üzerine yaşadığı anlaşmazlıklar, ülkenin Rusya üzerinden ihracat yolunun kapanmasına yol açmıştır. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmalar sonucunda yeni bir boru hattı inşa edilmiş, ülkenin en önemli doğalgaz ithalatçısı Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur. Türkmen ekonomisine ilişkin veriler geçmişte devlet sırrı olarak görülmüştür. Bunun üzerine yeni hükümet İstatistik Ajansı kurmuştur. Fakat bu ajansta ekonomik durumu yeterince ortaya koymamaktadır (www.ekonomi.gov.tr, b.t.).

Türkmenistan eski Sovyet cumhuriyetleri arasında Rusya'dan sonra en büyük doğalgaz üreticisi konumundadır. Bu nedenle temel sanayisi doğalgaz ve petrol üretimine yoğunlaşmıştır. Gaz rezervleri ülkenin kuzey ve doğu bölgesinde Hazar sahili boyunca uzanmaktadır. Temel olmak üzere doğalgaz gibi enerji ürünleri ile pamuk, elyaf ve tekstil ürünleri en önemli ihraç potansiyelini oluşturmaktadır. İthal ettiği ürünler arasında ise makine, donanım, kimyasal ürünler, gıda maddeleri yer almaktadır. Doğalgaz arama, çıkarma ve ihraç etme işleri büyük yabancı şirketlerle işbirliğini içeren çeşitli yatırımları peşi sıra getirmiştir. Hidrokarbon yataklarını işletme hakkı ihaleler ile hangi şirkete verileceği belirlenmiştir. "Mobil-Monument-Türkmennebit" birlikteliği Garaşsızlık bölgesinde hidrokarbon kaynaklarını arama ve çıkartma çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Malezyalı şirket "Petronas" Hazar kenarlarında, "Monument" Büyük Britanya şirketi ise Balkanabat yakınlarında çalışmalarını sürdürmektedir. Petrol çıkarmada yabancı firmaların payı %50'yi geçmektedir (Baycaun, 2001).

Türkmenistan'ın eski lideri Niyazov, ekonomik bağımsızlığı başlatmanın bir yolu olarak pek çok yeni boru hattı inşasını planlamıştır. Bu planlardan ilki 1997'de Türkmen gazını kuzey İran'a bağlayacak boru hattının inşa edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ne yazık ki, bugün Türkmen gaz ve petrolünün çok büyük bir bölümü Rusya kontrolünde bulunan eski hatlar üzerinden taşınmaya devam etmektedir (Baycaun, 2001).

Türkmenistan coğrafik konumu nedeniyle uluslararası ticarete katılımını tam olarak gerçekleştirememiştir. Bu konuda en önemli adım, 1996'da Türkmenistan'ı İran ve Hint Okyanusuna bağlayan eski İpek Yolu üzerinde bulunan Tecen-Saraks-Meşhed hattında yeni bir demiryolunun açılmasıdır. Hedeflenen hidrokarbon hammadde üretim miktarına ulaşabilmek ve dünya piyasalarına aktarımını kolaylaştırmak için ulaşım altyapısının çeşitlendirilmesi ve çok uluslu petrol ve gaz boru hatları ile ilgili projeleri uygulamaya ilişkin çalışmalar planlanmıştır. Batı Türkmenistan'da ulaşım altyapısının geliştirilmesi için Türkmenistan-İran gaz boru hattına yeni yatakların bağlanmasına karar verilmiştir. Türkmen gazını Azerbaycan-Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırmak için Trans-Hazar Boru Hattı Projesi alternatif projeler arasında yer almaktadır. Türkiye ile imzalanan anlaşma sonucunda, her sene 16 milyar metreküp gaz gönderilecektir. Söz konusu projeye ABD, Avrupa şirketleri ve finans kuruluşları da katılabilecektir. Projenin uygulamaya geçirilmesi ile birlikte, Türkmenistan ekonomisinde önemli derecede bir artış beklenmektedir (Turan, 2006).

Ayrıca birçok projelerin hazırlanması Türkmenistan'ı kendi enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara alternatifli bir şekilde açmaya çalıştığının bir göstergesidir. Aynı zamanda, Türkmenistan Kuzey - Güney ve Doğu - Batı yönlerinde, üzerinden hidrokarbon hammadde geçen tek ülke konumuna gelecektir. 1998-2005 döneminde, Türkmenistan doğalgaz nakli için alternatif hatların yetersizliğinden olumsuz etkilenmiştir. Bununla birlikte uluslararası petrol ve gaz fiyatlarındaki artış nedeniyle 2003-2005 döneminde toplam ihracat gelirleri yılda %20-30 kadar artmıştır (Turan, 2006).

Türkmenistan'ın 2013 yılında ekonomisinin %8 oranında büyüdüğü tahmin edilmektedir. Resmi istatistiklere göre reel GSYİH 2014 yılının ilk yarısında önceki yıla göre %10,3 artmıştır (OEC, b.t.). Büyümedeki artışın başlıca etkeni doğalgaz üretimidir. 2014 yılının ilk yarısında bütçe gelirlerinde de artış görülmektedir. Bu artış, mevcut kontratlar neticesinde Çin Halk Cumhuriyeti'ne doğalgaz satışlarının artışı sayesinde olmuştur. 2013 yılında GSYİH'nin 28,5 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (OEC, b.t.). Türkmenistan'da 2013 yılında tüketici fiyatları enflasyonu ortalama %9 olmuştur (www.ekonomi.gov.tr, b.t.).

1.5. İran

İran, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunmasından dolayı eski çağlardan günümüze kadar Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasında yer alan stratejik konuma ve ülkede petrolün bulunmasıyla daha da önemli hale gelmiş bir devlettir. Ham petrol taşımacılığının yoğun olarak yapıldığı Umman Körfezi, Basra Körfezi ve Hazar'a kıyıları olan İran, Türkiye ile 499 km, Afganistan'la 936 km, Irak'la 1458 km, Pakistan'la 909 km, Türkmenistan'la 992 km, Azerbaycan'la 432 km ve Ermenistan ile 35 km'lik sınıra sahiptir. Dağlık ve engebeli arazilerin yanı sıra çöllerle kaplı düzlüklerin de bulunduğu İran topraklarının %9,78'i ekilebilir arazilerden, %1,29'u da düzenli hasat sağlanan alanlardan oluşmaktadır (Ateşgaoğlu, 2012).

Resmi verilere göre İran nüfusu 77 milyondur. Nüfusun %35-40'ını Farslar, yaklaşık %30'unu Azeriler, Türkmenler, Kaşgaylar, Afşarlar, Halaçlar oluşturmaktadır. Ayrıca Araplar, Kürtler, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler, Lorlar, Zerdüştler ve Hindular da İran'da yaşayan diğer etnik grupları oluşturmaktadır (www.mfa.gov.tr, b.t.). Toplam nüfusun %21,7'si 0-14 yaş arasında, %72,9'u 15-64 yaş arasında ve %5,4'ü 65 yaş ve üstüdür. Ülkenin yaş ortalaması 27'dir. Nüfusun yaklaşık %70'i kentlerde yaşamakta ve okuryazarlık oranı %77'dir (World Bank, b.t.). Haziran 2007 itibarıyla işgücünün %25'i tarım, %31'i sanayi ve %45'i hizmetler sektöründe istihdam edildiği ifade edilmiştir. 2008 yılı için işsizlik oranı %12,5'tir. Resmi verilere göre ülkede 2008 Eylül ayı itibarıyla 832.000 Afgan göçmen yaşamaktadır. Bu göçmenle Afganistan sınırında yaşamakta ve bir kısmı iş bulmak amacıyla şehirlere göç etmiştir. Ayrıca 2003 yılından sonra İran'a çok sayıda Irak vatandaşı da göç etmiştir (Dilek, 2011).

İran'ın küresel ve bölgesel anlamda politikalarına avantaj sağlayan en önemli özelliklerinden biri jeopolitik konumudur. İran, doğalgaz ve petrol zengini kuzey-güney hattında Hazar ve Körfez arasındaki coğrafyada yer almakta ve dünya ekonomisinin temelini oluşturan petrol ve doğalgazın bölgeden dünyaya açılacak kapılarını tutmaktadır. İran'ın Hürmüz Boğazı üzerindeki egemen yapısıyla -her ne kadar ideolojik olarak karşısında yer alsada- Körfez ülkelerini işbirliğine zorlayabilme kapasitesine sahiptir. Aynı zamanda Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına da açılması

noktasında önemli bir geçiş yolunu oluşturmaktadır. Ekonomisinin temelini de, petrol ve doğalgaz sanayisi oluşturmaktadır. Dünyanın en büyük petrol üreticileri arasında yer alan İran'ın temel sanayi faaliyetlerini, petrol ve petrol yan ürünleri oluşturmaktadır (Dilek, 2011).

İran ekonomisini incelediğimizde Irak savaşından sonra savaşta can kaybı veren ailelere yardım amacıyla kurulan vakıflar (bonyad) geniş vergi muafiyetleri, sübvansiyonlar ve işgücü avantajları ile son derece etkili hale gelmiş ve devlet tekelindedir. İran ekonomisinin %40'ı doğrudan, %45'i de "bonyad" olarak adlandırılan vakıflar aracılığı ile dolaylı olarak devletin kontrolündedir. Geriye kalan ekonomik faaliyetlerin %15'i ise muhafazakâr işadamlarının elinde bulunmaktadır. Yurt dışında tahsillerini tamamlayıp İran'a geri dönen kişilerden oluşan, Batılı anlamda faaliyet gösteren özel sektör de canlanma eğilimindedir. Dünya kesinleşmiş ham petrol rezervlerinin %11,5'ine sahip olan ve dünyanın en büyük 3. petrol üreticisi olan İran, doğalgaz rezervleri açısından da Rusya'nın hemen ardından gelmektedir. İran'ın ihracat gelirlerinin %80-90'ı, bütçe gelirlerinin ise %40-50'si petrolden elde edilmektedir (Ateşgaçoğlu, 2012).

İran, nükleer çalışmalarından dolayı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar nedeniyle ekonomik yaptırımlarla karşı karşıyadır. Bu yaptırımlar daha çok İran'ın uluslararası faaliyette bulunan banka ve temsilciliklerini ve İran ile iş yapan belli şirketlere finansman sağlayan kurumları etkilemiştir.

İran'a nükleer silah üretiminden dolayı uygulanan yaptırımlar, 2009 yılında petrol fiyatlarında meydana gelen ani düşüş ve küresel ekonomik kriz nedeniyle azalan uluslararası kredi imkânlarından dolayı bütçe gelirleri azalan hükümet, doğrudan yabancı yatırımlar ve özelleştirmeler aracılığıyla petrol ve doğalgaz üretiminin sürdürülebilirliği için gerekli yatırımların yapılmasını planlamaktadır. Ancak özelleştirme işlemleri yavaş bir şekilde gerçekleşmekte, özelleştirilen kuruluşlar ise yarı-devlet kuruluşu statüsü almaktadır. İran'da 1000'e yakın devlet işletmesi faaliyet göstermektedir. 2005-2009 yıllarını kapsayan 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ana teması, enflasyonla mücadele ve yerli yatırımların teşvik edilmesidir. 2008-2009 döneminde GSYİH'nin

yaklaşık %14'ü oranında gerçekleşen bütçe fazlasının, 2009-2010 bütçe döneminde %3,6'ya gerileyeceği tahmin edilmektedir (World Bank, b.t.). Ayrıca 2010-2015 yıllarını kapsayacak Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yıllık %8 GSYİH artışı sağlanması öngörülmektedir (Ateşşaoğlu, 2012).

İran içe dönük ve nispeten kapalı bir ekonomik yapıya sahiptir. İranlı karar alıcılar doğrudan yabancı yatırımlara sıcak bakmamakla birlikte yüksek gümrük vergileri uygulamaktadır. Ayrıca tüm bankacılık ve ticaret işlemlerinde ve para akışında devletin denetim mekanizması bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün %90'ını kapsayan 11 büyük ticari ve yatırım bankası devlet tarafından kurulmuştur. Bunların faaliyetleri hükümet tarafından denetlenmektedir. Bu faktörlerden dolayı İran pazarı tercih edilmediği gibi İran'ın uluslararası alanda diğer ülkelerle etkileşime girmesini de engellemektedir. İran'da vergi gelirleri azdır. Çünkü ticari alanda faaliyet gösteren kuruluşların yaklaşık %40'ı vergiden muaftır. Üstelik toplanan vergiler kamu gelirlerinin sadece %25'ini, GSYİH'nın ise %6'sını oluşturmaktadır. Aynı zamanda işletmelere hammadde ve teçhizat, hane halkına özellikle temel gıda ve hizmetler konularında mali destek sağlamaktadır (Berber, 2013).

Bununla birlikte İran'da kırsal kesimde yaşayan nüfusunun neredeyse yarısı tarım sektörü GSYİH'den ancak %11 oranında pay alabilmektedir. Bu duruma neden olarak sadece toplam yüzölçümünün sadece %11'lik kısmının ekilebilir arazilerden oluştuğu gösterilemez. Çünkü tarım ürünleri stokunun doğru yönetilememesi ve dağıtım teknolojilerinden faydalanılmaması noktasındaki yanlışlar nedeniyle üretimin %30'u kaybedilmektedir. Ayrıca tarım alanlarını besleyecek su kaynaklarının doğru donanım ve beceri ile yönlendirilememesi %40 oranında bir kayba neden olmaktadır. Devletin sağladığı mali desteğe rağmen gıda maddelerinin ithal ediliyor olması ise tarım sektörünün bir başka dikkat çeken noktasıdır (Berber, 2013).

Aynı zamanda nükleer çalışmaları nedeniyle 2011 yılından bu yana ABD ve AB üyesi 11 ülkenin ekonomik yaptırımlarına maruz kalan İran, söz konusu araştırmalarına ara vermediği gibi füze başlığı yapmış olduğuna dair haberleri de yalanlamamaktadır. Uygulanan ekonomik yaptırımlar; ihracatta

askeri teçhizat, doğalgaz, petrol ve petro-kimyasalları, ithalatta ise askeri teçhizat, işlenmiş petrol ürünleri, bankacılık, finans ve sigorta sektörlerini kapsayacak işlemleri ve gemicilik sektörlerini içermektedir. 2012 Ocak ayında günlük 2.3 milyon varil olan İran petrol ihracatı 2013 Mayıs ayı itibariyle günlük 1.2 milyon varile düşmüştür. Bu durum yıllık petrol gelirlerinde yaklaşık %45'lik bir kayba neden olmaktadır. İran Merkez Bankasının verilerine göre 2006-2007 döneminde petrol ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %84,9 seviyesindeyken, 2010-2011 döneminde %78,9 seviyesine gerilemiştir (Berber, 2013).

Açıkçası ekonomik yaptırımlar, İran'ın yabancısı olduğu bir uygulama değildir. 1980'li yıllardan itibaren ABD, İran'a çeşitli yaptırımlarda bulunmuştur. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) ve 1929 (2010) sayılı kararlar sonucunda üye ülkeler, bazı ticari malların sevkiyatı ve nükleer faaliyetle ilişkili her tür ticareti ve yatırımı yasaklamıştır. Ayrıca İranlı tüzel ve özel kişilerin yurtdışı varlıkları dondurulmuştur. BM uygulamış olduğu yaptırımlara ek olarak AB üyesi ülkeler de 2007, 2008, 2010, 2012 yıllarında yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar ile üye ülkelerin İran'la yatırım ve mali ilişkileri tamamen yasaklanmıştır. Ayrıca petrol ve petrol ürünleri ticareti nükleer faaliyetler ile ilgili olabilir düşüncesinden dolayı her tür ticari faaliyet yasaklanmıştır (Yanar, 2015).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ile Almanya'dan oluşan 5+1 grubu ve İran arasındaki nükleer faaliyetler açısından devam eden görüşmeler 14 Temmuz 2015 tarihinde sonuçlanmıştır. Yapılan anlaşma çerçevesinde İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sınırlandırarak, nükleer tesislerini Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun denetimine açacaktır. Karşılığında ise İran'a uygulanan ekonomik ve mali yaptırımlar kaldırılacak, silah ambargosu ise bir süre daha devam ettirilecektir (Öztürkler, 2012).

İran'ın sahip olduğu büyük çaplı hidrokarbon rezervleri için uygulanmakta olan yaptırımların kaldırılmasının dünya enerji piyasalarında ciddi etkilere neden olması beklenmektedir. Hatta 5+1 grubu ülkelerle İran'ın

anlaşmaya vardığı tarihten hemen önce varil başına 58,7 dolar olan Brent petrol fiyatı, anlaşmanın ilan edilmesi ile birlikte 56,6 dolara kadar düşmüştür. Tam anlamıyla yaptırımların kalkmamasına karşın anlaşmanın duyurulması ile oluşan iyimser hava petrol fiyatların da düşüşe neden olmuştur. Ancak, yaptırımların tamamen kaldırıldıktan sonra bile İran'ın sahip olduğu üretim potansiyeline ulaşması zaman alacağı düşünülmektedir.

İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılması, sadece enerji sektörünün değil, aynı zamanda ülke ekonomisindeki tüm alanların da önemli derecede büyümesine olanak sağlayacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca dondurulmuş varlıkların serbest bırakılması ve mali kurumlara uygulanan kısıtlamaların sona ermesi, İran'ın uluslararası piyasalarla bütünleşmesini de hızlandıracaktır. Yaptırımların kaldırılmasından sonra İran ekonomisinde hızlı bir yükseliş beklenmektedir. İranlı yetkililer, 300 milyar dolar olan ekonominin hızla büyüerek 10 yıl içinde 1 trilyon doların üzerine çıkacağını tahmin etmektedirler. Bundan dolayı İran ekonomisi, hem uluslararası ticaret hem de yabancı yatırımlar açısından çok önemli fırsatlar sunmaktadır (Hasanov, 2015). İran ekonomisi, enerji sektörünün bağımlı olduğu, işsizlik ve enflasyonun temel sorunların başında geldiği bir ekonomidir. İran, kendisi gibi başka ülkelerin sahip olmadığı doğal kaynaklara sahiptir. İran, uluslararası politik sorunlarını çözdüğü takdirde dünyanın en büyük ekonomileri arasına katılabilecek güce ve doğal kaynak olanaklarına sahiptir (Öztürkler, 2012).

2. BÖLÜM

HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ

2.1. Tarihte Hazar Havzası

2.1.1. SSCB Dönemi

Hazar ile alakalı sorunları hukuki statü yerine hukuki rejim kavramı olarak ele almamız yanlış olmayacaktır. Bu iki kavram arasında belirgin bir fark vardır. Hukuki statü, bir devletin egemen yetkiler kullanacağı alanı belirleyen bir kavramdır. Hukuki rejim ise, aynı niteliklere sahip birkaç devletin sınırlanmış alan üzerindeki haklarını ifade etmektedir. Hazar'daki sorun her bir devletin egemenlik alanlarının belirlenmesiyle sınırlı olmayıp ayrıca güvenlik, doğal kaynakların işletilmesi, enerji gibi konularda ortak hareket edilmesi gereken bir niteliğe sahiptir. Bugün kıyıdaş devletlerin hukuki rejimle alakalı yaşadıkları sorunlar belirli bir süreç sonucunda ortaya çıkmış, tarihsel gerçekliklerdir. Ayrıca kıyıdaş devletler, Hazar'ın statüsü veya hukuki rejimi konusunda ileri sürdükleri görüşleri bu zamana kadar yaptıkları antlaşmalara ve uygulamalara dayandırmaktadır (Poyraz, 2011).

Hazar Havzası'nın hukuki statüsü hakkında yapılan ilk resmi antlaşma 1729 yılında Ruslar ile Persler arasında yapılan Reşt Antlaşmasıdır. Bu antlaşma çerçevesinde Ruslara birçok hak tanınmış ve Rusların ticari ve serbest dolaşımdaki hâkimiyeti ortaya çıkmıştır (Poyraz, 2011).

19. yüzyılda Rusların güneye inmek istemelerinden dolayı sürekli İran ile karşı karşıya gelmesinden kaynaklı büyük savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşlar neticesinde İran'ı tamamen Hazar Havzası'ndan uzaklaştıracak olan Gülistan Antlaşması 1813 yılında yapılmış, daha sonra 1828 Türkmençay Antlaşması ile İran'a karşı yapılan sınırlamalar yenilenmiştir. Bu antlaşmalar, askeri olarak sınırlamalar içerirken ticari konuda iki tarafa da açık olmuş ve herhangi bir bölüşülmeye gidilmemiştir (Oruç, 2013).

19. yüzyılın başında meydana gelen ve 9 yıl süren savaş ortamı, galip gelen Rusya ile yenik düşen İran arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile sona ermiştir. Bu antlaşmaya göre Rus ticaret gemileri, Hazar'ın tüm kıyılarını serbestçe dolaşip istediği yerde bulunabilecektir. Savaş gemileri bakımından Hazar'da savaş öncesi durumda olduğu gibi savaş sonrası durumda da sadece

Rus savaş gemileri bulunabilecektir. Böylece iki devlet ticari anlamda anlaşmaya vararak ortak bir paylaşım içerisine girmiş olsalar bile savaş gemileri konusunda sadece Rusya'nın üstün olduğu çok net bir şekilde görülmektedir. Gülistan Antlaşmasından 15 yıl sonra imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya savaş filosu konusunda münhasır haklar tanınmış ve yetkileri daha da genişletilmiştir (Poyraz 2011).

Bolşevikler iktidara geldikten sonra 1921 yılında daha önce yapılan bütün antlaşmalar iptal edilmiştir. SSCB ve İran arasında 26 Şubat 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması ile iki ülke arasında yapılan ve İran'ın aleyhine olan bütün antlaşmalar iptal edilmiş, aynı zamanda Hazar'da iki ülke için serbest dolaşım ve savaş gemisi bulundurma hakkı verilmiştir. Moskova Antlaşmasınının 11. maddesine göre Hazar'da iki devlet için seyrüsefer özgürlüğü yeniden kurulacaktır. Böylece İran'ın Hazar'da askeri amaçlarla seyrüsefer hakkı eşit şartlar içerisinde kabul edilmiştir. Ayrıca 14. madde ile birlikte İran, Rusya için balıkçılığın önemini tanıyarak, balıkçılık haklarından yararlanmasını sağlayacak antlaşmalar imzalamayı kabul etmiştir. Eşit seyrüsefer hakları bakımından bir rejim oluşturan Moskova Antlaşması, Hazar üzerinde egemenlik haklarının sınırlandırılmasıyla alakalı hiçbir hüküm içermemektedir. Bununla birlikte İran'ın günümüzde özellikle delil olarak nitelendirdiği "Sovyet-İran Denizi" söylemine ilk kez 1 Ekim 1927 tarihli Pehlevi Limanı'na ilişkin Nota Teatisi'nde yer verilmiştir. Balıkçılık gibi önemli bir ticari kaynağın geleceğinin belirlenmesi konusunda ise 1935 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması ile her iki taraf için serbest seyrüsefer özgürlüğü oluşturularak 10 millik bir münhasır balıkçılık bölgesi kabul edilmiştir. 1940 yılında imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması ile 1935'teki 10 millik balıkçılık alanları teyit edilmiş ve geri kalan bölgelerde her iki taraf için serbest balıkçılık hakkı tanınmıştır. Aslında, Hazar Havzası'nın hukuki statüsündeki sorun buranın paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Rusya'nın burayı deniz değil de göl olarak görmesindeki en büyük neden Deniz Hukuku alanının dışında tutmak ve alınacak kararları tamamen 1921 ve 1940 yıllarında yapılan antlaşmalar çerçevesinde bir neticeye vardırılmak istemesidir (Avcı, 2014). Sovyetler Birliği döneminde imzalanan bu antlaşmalara baktığımızda iki temel unsurun ön plana çıktığı görülmektedir.

Birincisi, Hazar'a giriş ve buradan yararlanmada eşitlik ilkesinin oluşturulması, ikincisi ise Hazar'a kıyası olmayan devletlere kapalı hale getirilmesidir. Bu ilkeler çerçevesinde Hazar üçüncü ülkelere kapatılırken taraflar arasında herhangi bir eşit paylaşım yapılmamıştır.

2.1.2. Rusya Federasyonu Dönemi

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda yeni bağımsız devletler kurulmuştur. Bunun üzerine Hazar bölgesi, büyük ve henüz tam olarak işlemeye başlanmamış doğal kaynak rezervlerinden dolayı bölgesel ve uluslararası güçlerin ilgisini çekmektedir. Bu doğal kaynaklar bölgede yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletlerin kalkınmaları için önemli bir fırsat olmuştur. Bölgede çıkarı olan büyük güçler bölgedeki kuvvet boşluğunu doldurmak ve kaynaklar üzerinden söz sahibi olmak istemelerinden dolayı bölgede karışıklıklarla ve sorunlarla dolu bir rekabet ortamı oluşmuştur (Oruç, 2013).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte daha önce yapılan bütün antlaşmalar iptal edilmiş ve yürürlükten kaldırılmıştır. Çünkü bağımsızlıklarını kazanan ve Hazar'a kıyıdaş olan yeni devlerin yani Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da artık dikkate alınması gerekmektedir. Rusya'nın İran ile yaptığı antlaşmalardan elde ettiği kazancı tekrar elde etmek istemesi ve yeni bağımsız olan devletlerin bu kaynaklardan avantaj elde ederek kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri 1991 yılıyla birlikte yeni ve çözülemeyen sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hazar'ın paylaşımındaki sorunun temelini kıyıdaş ülkelerin sahip oldukları kıyıların oranları oluşturmaktadır. Rusya ile İran'ın yaptığı eski antlaşmalar çerçevesinde yaptıkları paylaşımın önemini yitirmesi ve eski sınırdış, yeni bağımsız ülkelerin paylaşımında söz sahibi olması, Hazar'ın hukuki statüsü sorununu ortaya çıkarmıştır (Oruç, 2013).

SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan yeni kıyıdaş devletlerarasında çıkabilecek her hangi bir anlaşmazlığı gidermek için 1992 yılında Kiev'de "BDT Üyesi Devletlerin Devlet Sınırlarının ve Deniz Ekonomik Bölgelerinin Korunması Konusundaki Antlaşma" yapılmıştır. BDT'ye dâhil olmayan devletlere de açık olan ve Hazar'a kıyıdaş devletlerden yalnız Türkmenistan'ın

taraf olmadığı anlaşmaya göre, Topluluk üyesi devletlerin sınır ve deniz ekonomik bölgelerinin korunması, topluluğun sınır güçleri ile devletlerin kendi sınır güçleri tarafından sağlanacaktır. Üye devletler, kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla diğer üye devletlerin, devlet sınırları ve denizdeki ekonomik sahalarından politik, ekonomik ve diğer imkânlarına zarar verilmesine neden olacak hareketlerden kaçınmakla görevlidir. Devlet sınırları rejiminin kurulması ve değişmesi, Topluluk üyesi devletlerin çıkarları dikkate alınarak komşu devletlerle yapılan karşılıklı anlaşmalarla gerçekleştirilmelidir. Devlet Başkanları Konseyi, Topluluk devletlerinin devlet sınırlarının ve denizdeki ekonomik bölgelerinin korunmasıyla alakalı, BDT'nin en yüksek işbirliği organı olacaktır. Topluluk devletleri tarafından sınırlar, denizdeki ekonomik bölgeler ve bunların rejimine ilişkin devletlerarası anlaşmalar yapılanaya kadar, sınır güçlerinin organizasyonu ve faaliyetleri, Topluluk mevzuatına, devletlerin ulusal mevzuatlarına ve SSCB'nin buna aykırı olmayan kurallarına göre düzenlenecektir. Bu yapılan antlaşma ortadaki problemleri çözmekten ziyade çözüm için bir öneri niyeti taşımaktadır (Terzioğlu, 2008).

Hazar'a kıyısı olan ve yeni bağımsızlıklarını kazanan devletler kazandıkları bağımsızlığı korumak ve kendi ülkelerinin gelişmişlikleri konusunda reformlar yapmak için sahip oldukları petrol ve doğalgaz kaynaklarını yabancı sermayeye açma çabası içerisinde girmişlerdir. *“Bu ülkeler içerisinde en aktif çabayı gösteren Azerbaycan, uzun süren görüşmeler ve içeride yaşanan karışıklıklardan sonra 20 Eylül 1994’de kayıtlara “Asrın Anlaşması” olarak geçen “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırağ ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü başlıklı Uluslararası Anlaşmayı” imzalayarak Batılı şirketlerin bu ülkenin enerji sektörüne ciddi miktarda yatırım yapmalarını sağlamıştır”* (Yağdıran, 2011). Bu gelişmeler Hazar Havzası’nda 1992’den itibaren gündemde olan statü sorununu da yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Bu konuda kıyıdaş ülkelerin her biri kendi tezlerini ortaya koymuş ve zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşımı konusunda mücadele etmeye başlamışlardır.

Hazar’ın hukuki statüsünü belirleyecek önemli bir çalışma 1995 yılında İran’da yapılmıştır. Bu görüşmeyle birlikte kıyıdaş devletlerin ortak

düşünceleri ortaya çıkarılarak bir sonuca ulaşma amacı güdülmektedir. 1996 yılında Rusya, İran ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşmaya göre Hazar tüm kıyıdaş ülkelere ait olacak ve enerji kaynakları eşit ve adil dağıtılacaktır. 1998 yılına gelindiğinde Rusya, Kazakistan ile yaptığı ve bölgesel sınırların çizildiği anlaşma nedeniyle, İran ve Türkmenistan ortak bir bildiri yayınlayarak anlaşmayı reddettiklerini ve bundan sonra karar verme konusunda kıyıdaş ülkelerin oy birliğine başvurulması gerektiğini dile getirmişlerdir (Avcı, 2014).

Bölge ülkelerinden olan Kazakistan'ın durumu diğerlerine göre daha farklıdır. Çünkü en uzun sahil şeridinde sahiptir. İran'ın eşit paylaşım önerisinden tamamen zararlı çıkacağından dolayı 9 Eylül 2000 yılında Rusya ile Hazar'ın statüsü konusunda "Orta Hat" modelini kabul edip, deniz tabanının ulusal sektörlere bölerken, su üstünü ortak kullanıma açma görüşü ortak kararla onaylamıştır. 2001 yılında bu anlaşmanın benzeri Azerbaycan ile imzalamıştır. Kasım 2001'de Azerbaycan ve Kazakistan, temel olarak 1997 yılında yaptıkları anlaşmayı onaylayan ve deniz yatağının paylaşılması konusunda yeni bir anlaşma yapmışlardır. Ayrıca 2001 anlaşmasında coğrafi koordinatlar belirlenmeyerek, sonraya bırakılmıştır. Bu anlaşmanın Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan tarafından kabul edilmesinden sonra üç ülke Hazar'da hukuki statüye dâhil bir karara varılincaya kadar, kuzey Hazar'ın işletmeye ve yatırımlara açık olduğunu bildirmişlerdir. Fakat Türkmenistan ve İran, diğer üç ülke arasında yapılan anlaşmanın geçersiz olduğunu ve Hazar için beş devletli bir anlaşma yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. 1998 Kazakistan-Rusya, 2001 Rusya-Azerbaycan ve 2001 Azerbaycan-Kazakistan anlaşmaları ile Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında bir ortak karar alınmış olmasına rağmen İran ve Türkmenistan bu karara karşı çıkmışlardır. 2002'de Rusya-Türkmenistan ve Azerbaycan-İran arasında yapılan görüşmelerde statü konusunda herhangi bir karar çıkmamış ve beş devlet arasında 2002 Nisan ayında yapılan görüşmeler de sonuçsuz kalmıştır. Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan orta hat boyunca deniz yatağının bölünmesi ve deniz yüzeyinin ortak kullanıma açık olmasını savunurken, Türkmenistan, denizin paylaşılması fikrini onaylamış fakat paylaşım yöntemi üzerinde fikir ayrılığına düşmüştür. İran ise paylaşıma karşı olduğunu ifade ederek, Hazar'ın %20'sine sahip olması gerektiği düşüncesini savunmuştur (Terzioğlu, 2008).

Mayıs 2002’de Rusya ile Kazakistan orta hat boyunca kuzey Hazar’ın bölünmesini 1998 Rus-Kazak Anlaşmasına ilişkin bir protokol imzalamışlardır. Bu protokol orta hattın coğrafi koordinatlarını oluşturmaktadır. Eylül 2002’de ise Azerbaycan ile Rusya, Hazar deniz yatağının taksimine ilişkin bir anlaşma imzalamışlardır. Şubat 2003’te Kazakistan ile Azerbaycan, 2002’deki Rus-Kazak protokolüne benzer bir anlaşma imzalamışlardır. Bunlarla birlikte Hazar’ın deniz yatağının kuzey bölümü resmi olarak Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında sınırları belli hale getirilmiştir. Güney bölümünde ise Azerbaycan-İran ve Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki anlaşmazlıklar devam etmektedir. Yapılan görüşmelerden sonra 2003 Mayıs ayında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan Hazar konusunda orta hat yöntemine dayalı üç taraflı bir anlaşmayı yürürlüğe sokmuşlardır. Bu anlaşmaya göre münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan ortak bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlenmiştir. Münhasır ekonomik bölgelerin uzunluğu ise denizin milli sektörlere bölünmesiyle, devletlerin kıyıları boyunca orantısız olarak hesaplanmıştır. Bu yapılan uygulama Hazar’ın kuzey bölümünü kapsamaktadır. Bu gelişmeler üzerine İran ve Türkmenistan, Hazar’ın kuzeyindeki devletlere karşı bir ittifak içine girmişlerdir. İki ülke Mart 2003’te Hazar’ın güneyinin bölüşülmesi konusunda bir karar alarak, anlaşma ile uluslararası hukukun ilke ve normlarına ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne (BMDHS) uygun olarak deniz yatağının paylaşılması konusunda anlaşmaya vardılar. Ancak bu anlaşmadaki ilkelerin neyi kapsadığı tam olarak belirtilmediği gibi iki ülkenin Hazar’a kıyısı olan her devletin Hazar’da %20 hakka sahip olduğunu ve beş eşit parçaya bölünmesi gerektiği izlenimini vermiştir. Bütün bu yaşananlar ışığında Hazar’da Kuzey-Güney anlaşmazlığı olduğu ortaya çıkmaktadır (Avcı, 2014; Terzioğlu, 2008).

2002 yılında Hazar’ın paylaşımını tartışmak için beş kıyıdaş devletin liderleri bir araya gelmiştir. Bu toplantı Hazar’ın geleceği için olumlu bir adım olarak nitelendirilmesine rağmen toplantı sonucunda tüm sorunlar ile ilgili herhangi bir anlaşmaya varılamamıştır. 2003 Temmuz ayında 10. Özel Çalışma Grubu toplantısında beş kıyıdaş devlet deniz çevresinin korunması konusunda bir anlaşmaya varmışlardır. İmzalanan bu sözleşme beş Hazar devletinin

imzaladığı ilk ortak belge olma özelliği taşımaktadır. Hazar'ın statüsü konusundaki görüşmeler ilerleyen yıllarda da devam etmiş ve 2004 yılında beş devletin Dışişleri Bakanları bir araya gelmiştir. Buna rağmen herhangi bir anlaşma yine yapılamamıştır. Aynı şekilde 2005 yılında, Hazar'ın hukuki statüsü üzerinde taslak bir sözleşme için kıyıdaş devletler, 16. Özel Çalışma Grubu toplantısını düzenlemiş ve yine bir sonuca varılmadan sonlanmıştır (Avcı, 2014).

2007 yılına kadar bir sonuç alınamayan bu toplantılar neticesinde 16 Ekim 2007 yılında başkanlar düzeyinde yapılan bir toplantıda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in yaptığı bir konuşmada Hazar'ı bölmek yerine kıyıdaş ülkelerin ortak hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Deniz tabanının sınırlarının belirlenmesi ve enerji kaynaklarının kullanımı için Hazar'ın statüsünün belirlenmesinin gereksiz olduğunu dile getirerek Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmanın benzerinin Güney bölgesi için yapılabileceğinin söylemiştir. Fakat bütün bu görüşmelere rağmen ortak bir karar alınmadığı gibi, sorunların halen günümüzde de devam ettiği görülmektedir. 2011 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan toplantı sonucunda en önemli hususun Hazar'ın hukuki durumunun biran önce belirleyen bir anlaşmanın yapılması gerektiği Kazakistan tarafından dile getirilmiştir (Avcı, 2014; Terzioğlu, 2008).

2.2. Uluslararası Antlaşmalarda Hazar

1723 Petersburg Antlaşması: Bu anlaşma Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Bakü ve Hazar Denizi'nin güney kıyılarının büyük bir bölümü Rusya'ya bırakılacak ve sadece Rus donanması Hazar'da bulunabilecektir (Mehmedoğlu, 1994).

13 Şubat 1729 Tarihli Anlaşma: Bu anlaşma Sovyetler Birliği ve İran arasında yapılarak sınırların yeniden belirlenmesi amaçlanmıştır. Bazı bölgelerde ticaret serbest bırakılmış aynı zamanda Kür ve Araz nehirlerinde serbest gemicilik faaliyetlerinin yürütülmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır (Uslu, 2006).

2 Ekim 1813 Gülistan Antlaşması: Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan bu anlaşmayla Kuzey Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan, Rusya'ya

bırakılmıştır. Güney Azerbaycan ise İran'a bırakılmıştır. Bunun sonucunda Hazar Denizi'nde sadece Rus donanma gemilerinin bulunabileceği kararlaştırılmıştır (Buniyatov, b.t.).

10 Şubat 1828 Tarihli Anlaşma: Sovyetler Birliği ile İran arasında Türkmenistan'da yapılan bu anlaşma ile Hazar'da hukuksal olarak sadece Rusya'nın hâkimiyeti söz konusu olacaktır.

28 Şubat 1828 Türkmençay Antlaşması: Bu anlaşma Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanmıştır. Anlaşmanın 4. maddesi gereği Hazar Denizi iki ülke arasında sınır olarak kabul edilecektir. Anlaşmanın 8. maddesine göre Rus ticaret gemileri Hazar'da serbest dolaşım hakkına sahip olacaktır. Aynı şekilde ticari gemi hakkı İran'a da verilecektir. Savaş gemileri konusunda ise Hazar sadece Rus donanması kontrolünde olacaktır. Aynı zamanda kara sınırının belirlenmesindeki ölçüt Hazar Denizi olacaktır (Gayıbov, 2005).

1881 Tarihli Anlaşma: Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan bu anlaşmaya göre Hazar'ın asıl kısmının Rusya sınırında bulunduğu iddia edilmiştir ve bu nedenle Astara-Hasangulu sınır hattı oluşturulmuştur (Uslu, 2006).

26 Şubat 1921 Moskova Dostluk Anlaşması: Bu anlaşmanın 11. maddesi gereği daha önce Türkmençay Antlaşması ile İran'ın Hazar'da donanma bulunduramama hakkı ortadan kaldırılmıştır. İki tarafta (Rusya-İran) kendi bayrakları altında serbest dolaşım hakkından eşit faydalanacaklardır (Çolakoğlu, 1998).

27 Ağustos 1927 Tarihli Anlaşma: Bu anlaşmaya göre hem Rusya'ya hem de İran'a serbest dolaşım hakkı verilecek ve balıkçılık için 10 millik bir özel alan oluşturulacaktır. Ayrıca bu anlaşmada Hazar, Sovyet-İran Denizi olarak adlandırılmıştır (Uslu, 2006).

27 Ağustos 1935 Tarihli Anlaşma: Anlaşmanın 14. ve 15. maddelerinde 1927 Tarihli Anlaşmada alınan kararlar tekrar yenilenmiştir. Ayrıca oluşturulması ön görülen 10 millik balıkçılık alanı için herhangi bir sınır belirlenmemiştir (Gayıbov, 2005).

25 Mart 1940 Tahran Anlaşması: Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan bu anlaşma ile ticaret konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Genel olarak 1935 yılında imzalanan anlaşmayı onaylamaktadır. Bu anlaşmayla birlikte 10 millik balıkçılık alanındaki haklar kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilere verilmiştir (Çolakoğlu, 1998),

1953 Tarihli Anlaşma: Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan bu anlaşma 1881 yılında imzalanan anlaşmanın onayı sayılmaktadır. Astara-Hasangulu sınırı tekrar gözden geçirilerek onaylanmıştır.

1970 Tarihli Anlaşma: Bu anlaşmanın en önemli özelliği Hazar Denizi'nin milli sektörlere bölünmesi gerektiği düşüncesini içermesidir. Kazakistan'a 113.000 km², Azerbaycan'a 80.000 km², Türkmenistan'a yaklaşık 80.000 km², Rusya'ya 64.000 km² ve en küçük milli sektörle en az pay İran'a 34.000 km² ayrılması ön görülmüştür (Uslu, 2006).

1991 Aralık Alma-Ata Bildirgesi: Bu bildirme ile birlikte Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını kazanan devletler daha önce yapılan anlaşmalara uyacaklarını bildirmişlerdir.

20 Eylül 1994 Asrın Anlaşması: 1994 yılında imzalanan Asrın Anlaşması, Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (SOCAR) ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyum (FOCC) arasında yapılmıştır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de imzalanan bu anlaşma ile Hazar'ın statü sorunu gündeme gelmiştir. 12 Aralık 1994 yılında yürürlüğe giren bu anlaşma Mega Proje kapsamında yedi ayrı ülkeden oluşan Konsorsiyumun kurduğu Azerbeijan International Operating Company (AIOC) tarafından işletilecektir (Uslu, 2006).

6 Temmuz 1998, Rusya ile Kazakistan arasında ikili Anlaşma: Kazakistan ile Rusya arasında imzalanan bu anlaşma Hazar Denizi'nin kuzeyindeki yeraltı kaynaklarının paylaşılması konusunda ele alınmıştır. Böylece ilk defa Hazar Denizi'nin bölünmesi konusunda ilk adım atılmıştır. Ortak paylaşım görüşünün uygulanamayacağını anlayan Rusya esnek davranarak denizin orta hatta göre bölünmesi gerektiğini benimsemeye başlamıştır (Gayıbov, 2005).

12 Mart 2001 Rusya-İran Anlaşması: Bu anlaşma ile birlikte taraflar deniz statüsünde değişiklik olmadıkça resmi olarak hiçbir sınırı tanımayacakları konusunda anlaşmışlardır. Rusya ile İran hem devlet sınırlarına hem de sektörel bölünmeye karşı olmuşlardır. Azerbaycan ve Kazakistan'a göre ise bu devletlerin karşı oldukları tutum sadece kaynakların temel sınırlarıyla alakalıdır (Uslu, 2006).

2001 yılının Kasım ayında Azerbaycan ve Kazakistan, 2002 yılının Eylül ayında ise Azerbaycan ve Rusya arasında Hazar'ın statüsü konusunda ikili anlaşmalar imzalanmıştır. 2003 yılının Mart ayında bu üç devlet (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) arasında üçlü anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde deniz dibinin milli sektörlere bölünmesinde ve deniz yüzeyinde beş kıyıdaş devletin serbest dolaşım hakkı olacağı konusunda ortak karara varılmıştır (Gayıbov, 2005).

2.3. Kıyıdaş Ülkeler ve Hazar

2.3.1. Rusya Federasyonu

Soğuk Savaş sonrası dönemde Hazar kaynaklarının gelişen gaz ve petrol endüstrisi için önemi daha da artmıştır. Rusya'nın Hazar üzerindeki üstünlük mücadelesi iki temele dayanmaktadır. İlki Rusya'nın Hazar'daki siyasi durumu, ikincisi ise bölgedeki Rus yatırımları ve enerji hatları üzerindeki kontrolüdür. Yaklaşık 35 yıllık Rusya'nın enerji kaynakları üzerindeki üstünlüğüne karşı rekabet ortamının oluşturulmasındaki en büyük etken, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda bağımsızlıklarını kazanan 15 yeni devletin ortaya çıkması ve özellikle Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan devlet yöneticilerinin hayat standartlarını ve ekonomik kalkınmayı arttıracak girişimlerde bulunmasıdır. Bu nedenle Rusya, bölgede siyasi ve ekonomik açıdan güç kaybetmiştir. 1988 yılında günlük petrol tüketimi 11 milyon varilken, 1994 yılında 7 milyon varile düşmüştür. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan kendi topraklarındaki enerji kaynaklarını da ayrıca millileştirmiştir (Barylski, 1995). Aynı zamanda Hazar'a yakın çevrede yer alan Türkiye, Ukrayna, Ermenistan, Gürcistan ve Özbekistan'ın Batıyla olan siyasi, ekonomik ve stratejik ilişkileri, Batı'ya Hazar'daki enerji kaynaklarının ve hatlarının geliştirilmesi amacıyla kendi

çıkarları doğrultusunda işbirliği yapma ve bölgede etkili rol oynama fırsatı sunmuştur (Kalicki, 2001).

Sovyet sonrası dönemde yaşanan bu gelişmeler dikkate alındığında Rusya, Hazar'ı bölge devletleri, kendi kaynakları ve Batı arasında bir enerji merkezine dönüştürmek için 1991 ve 1995 yıllarında üç kollu bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda Hazar enerjisini Batılı yatırımlar açısından daha bağımsız bir hale getirerek kendi menfaatleri doğrultusunda bölgede enerji kalkınma planları uygulamıştır. Ayrıca eski Sovyet, yeni bağımsız devletlerle iş birliğini arttırmaya çalışmıştır. Fakat ilerleyen yıllarda Rusya batılılaşmadan uzaklaşmış, onun yerine Avrasyacı dış politika öne çıkmıştır. Bu doğrultuda bölgede tekrar Rusya gücü oluşturulmaya ve eski Sovyet çevresini yeniden kendi himayesi altına almaya çalışmıştır. Buna BDT girişimlerini ve 1993 yılındaki Azerbaycan'daki Moskova destekli askeri darbeyi örnek gösterebiliriz (Oruç, 2013).

Rusya ilk defa Tahran Konferansı dışında 1993 yılında Hazar'ın statü sorununu gündeme getirmiştir. Rusya'ya göre Hazar bir iç denizdir ve kıyıdaş devletler arasında bölünemez. Rusya aynı zamanda Hazar'ın diğer denizlerle doğal bir bağlantısı olmadığı nedeniyle BMDHS'nin burası için uygulanamayacağını da savunmaktadır. 6 Ekim 1994 yılında Birleşmiş Milletler de "Hazar Denizi'nin yasal statüsü itibarıyla Rusya Federasyonu'nun durumu" adlı, İran ve Sovyetler Birliği arasında Hazar'ın statüsünü belirleyen anlaşmaların yürürlükte olduğunu ve ortak kullanımın tek çözüm olduğunu dile getirmiştir. Rusya'nın tepkisinin ilk baştaki nedeni, Hazar kaynaklarına yönelik tek taraflı hareketlerin uluslararası hukuka aykırı olması ve bunun su havzasının ekosistemine zarar vereceği düşüncesidir. Bu nedenle Hazar, bütün kıyıdaş devletlerin ortak kullanımında olmalıdır. Rusya'nın öncelikli olarak ortaya attığı bu kaygıların yanı sıra asıl önemsedığı nokta, bu bölgeyi halen kendi arka bahçesi olarak görmesidir. Aynı zamanda zengin petrol yataklarına sahip olan Azerbaycan'ın giderek Batı ile daha da yaklaşması Rusya'yı endişelendirmektedir (Yüce, 2006: 244; Qurbanov, 2011).

Azerbaycan 1991 yılından itibaren başlattığı petrol anlaşmaları neticesinde batılı şirketler Hazar'da Azerbaycan sektörüne ciddi yatırımlar

yapmaya başlamıştır. Bu görüşmelerde Rusya hükümeti ve onun şirketleri dikkate alınmamıştır. Bu dışlamanın sonucunda Azerbaycan'da meydana gelen darbe ile Elçibey hükümeti yerini Haydar Aliyev'e bırakmıştır. Aynı kaderi paylaşmak istemeyen Aliyev, kendi ulusal şirketlerinden Rusya şirketlerine pay vermek zorunda kalmıştır. Fakat bu pay Rusya'yı memnun etmemiştir (Oğan, 2001b).

Rusya ilk başta Hazar'ın beş kıyıdaş ülke arasında paylaşılmasını istememiştir. Bu konudaki tutumu oldukça serttir. Ancak belli bir zaman sonra Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi sektörlerinde uluslararası şirketlerle yaptıkları işbirliği Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Rusya, yeni bir strateji geliştirerek bu "de facto" oluşumun dışında kalmak istememiştir. 1998 yılında Kazakistan ile Hazar'ın kuzey kısmıyla ilgili olarak deniz yatağının orta hat prensibini, su yüzeyi içinse ortak sahipliği içeren bir anlaşma yapmıştır. 2001 yılında aynı bu anlaşmanın benzerini Azerbaycan ile imzalamıştır. Rusya, Hazar'ın 12-24 millik bir sahil şeridinin kıyıdaş ülkelere bırakılmasını ve kalan alanın ortak kullanımını savunmaktayken, daha sonra bu düşüncesinden vazgeçip su dibinin sektörlere bölünmesini savunmuştur (Yüce, 2006: 246). Rusya'nın bu tarz anlaşmalar yapmasındaki en büyük neden, Hazar'a olan Batı ilgisini engellemektir. Rusya'nın kıyıdaş ülkelerle ayrı ayrı yeri geldiğinde ortak anlaşmalar yapmasındaki en büyük neden Batı gücünü kırmak ve kendi egemenliğini pekiştirmektir (Qurbanov, 2011).

Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte kendi ifadesiyle Hazar'daki partnerlerin aktif olmalarından dolayı kendilerinin de benzeri bir aktivite sergileyeceklerini söylemiştir. Bütün bu gelişmeler gösteriyor ki Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı anlaşmalar ile su tabanının milli sektörlere bölünmesini onaylamaktadır. Fakat bu paylaşım su yüzeyi için henüz belirlenmemiştir. İran'ın ortak kullanım konusundaki düşüncesine karşı gerçekleşen bu üç ülke arasındaki gelişmeler, İran'ın yalnız kalmasına neden olmuştur. Bu son gelişmeyle yalnız kalan İran, kendi düşüncelerinden taviz vermek zorunda kalacaktır (Yüce, 2006: 248; Oğan, 2001c).

2.3.2. Azerbaycan

Azerbaycan, Hazar'daki en aktif kıyıdaş devletlerden biridir. Hazar'da yeniden belirleme ihtiyacı duyulan siyasi ve ekonomik konumda önemli bir noktada durmaktadır. SSCB sonrası Batı sermayesinin bu bölgeye akmasında da aktif bir rol üstlenmiştir. Hazar'ın statü tartışmalarında ise Rusya ile aynı görüşlere sahiptir. İlk başlarda Azerbaycan, Hazar'ı göl olarak nitelendirmiştir. Buranın uluslararası bir göl olduğunu savunarak, kıyıdaş devletlerarasında bölüşülmesi taraftarıdır. Fakat Rusya ve İran'ın ortak kullanım düşüncesi ve Azerbaycan'a uygulanan baskılar, Azerbaycan'ın düşüncelerini etkilemiştir (Yüce,2006: 249). Azerbaycan, Rusya'nın iddia ettiği ortak kullanım düşüncesinin söylendiği gibi yaygın olmadığını savunarak, tam aksine Hazar konusunda geçmişte alınan kararların tamamen sektörel bölünmeyle uyuştuğunu dile getirmiştir. Gerçekten de 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin Hazar'la alakalı yaptığı plan ve programlar tamamen kıyıdaş devletlerarasında bölünmeden oluşmaktadır. Bu yaklaşım Sovyet hükümetinin birçok alanda yaptığı uygulamalarda da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca 1970'li yıllarda Sovyetler, Hazar'ın kuzeyini Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında eşit uzaklığa göre sektörel bölgelere ayırmıştır. Bu dönemde hiçbir devlet paylaşım tepki göstermemiştir. İran bile herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Bu paylaşım sırasında eğer kıyı açıklarında adalar varsa, Hazar'a dâhil sınır belirlemede o adaların kıyıları esas alınacaktır. Hazar bu şekilde paylaşıldığında Rusya 64.000 km², Kazakistan 113.000 km², Azerbaycan ve Türkmenistan 80.000km²'lik bir alana sahip olmuş ve Sovyet Cumhuriyetleri kendi alanlarında kaynak arama ve çıkarma faaliyetlerini tek taraflı yapmışlardır (Abdullayev, 1999).

Rusya ve İran, Hazar'ı BMDHS'nin etki alanı dışında bırakmak istemektedir. Böylece alınacak kararlar 1921 ve 1940 anlaşmaları çerçevesinde olacaktır. Azerbaycan açısından asıl önemli olan nokta ise Hazar'ın deniz veya göl statüsünü kazanmasından daha çok, münhasır yetkilerini kullanabileceği milli egemenlik alanının belirlenmesidir. Bundan yola çıkarak Azerbaycan daha çok "sınır gölü" tezini savunmakla birlikte ikinci bir teklif olarak Hazar'a açık deniz statüsü verilebileceğini savunmuştur. Bu durumda BMDHS uygulamaya koyulmalıdır. Böylece her kıyıdaş devlet 12 millik karasuları, 200

mil ve daha fazla kıta sahanlığı ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır (Çolakoğlu, 1998). Rusya ve İran'ın sektörel bölünmeye karşı çıkıp ortak kullanım istemelerinin nedeni kendi kıyılarında önemli rezervlerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat daha sonraki zamanlarda Rusya'nın kendi ulusal sektörü içerisinde zengin petrol kaynakları bulması, Azerbaycan'ın sektörlere bölünmesi düşüncesine yaklaşmasına neden olmuştur. İlerleyen zamanlarda bu konuda Rusya'nın vermiş olduğu tavizler Azerbaycan ve Kazakistan'ın da taviz vermesine neden olmuştur. Böylece üç devlet arasında su dibi sektörlere bölünürken, su yüzeyi ortak kullanıma bırakılmıştır (Avcı, 2014).

Azerbaycan bölgedeki diğer devletlere nazaran önemli bir karar olarak Hazar'daki milli sektör sınırını anayasa güvencesi altına almıştır. Anayasanın 11. maddesinde “*Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır*” denilerek Azerbaycan kendi sektörel alanını teminat altına almıştır (Yüce, 2006: 251).

2.3.3. Türkmenistan

Türkmenistan'ın Hazar konusundaki tutumu uzun bir süre belirsizliğini korumuş ve esnek olmuştur. Rusya ve İran'ın baskıları nedeniyle ilk başlarda Türkmenistan, bu iki devletin görüşlerine yakın bir tutum sergilemiştir. Türkmenistan, kıyıdaş devletlere 45 millik münhasır ekonomik bölgelerin oluşturulmasını ve geri kalan alanların ortak kullanılmasını savunmuştur (Amirbek, 2015). Ancak daha sonra 1998 yılında Moskova'da yapılan kıyıdaş devletler zirvesinde daha farklı bir tutum sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan ile olan sınırının orta hatta göre yapılmasını istemiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkmenistan, Rusya ve Azerbaycan'ın izlediği politikaya daha da yaklaşmıştır. Fakat orta hattın geçeceği alanların belirlenememesi nedeniyle Türkmenistan, İran ile yakınlaşma içerisine girmiştir (Yüce, 2006: 252).

Türkmenistan, Hazar sorununun beş kıyıdaş ülkenin bir araya gelerek çözülebileceğini savunmaktadır. Bu yüzden yapılan ikili anlaşmaları dikkate almamıştır. İran'ın çağrılmadığı görüşmelere de bu düşüncesi nedeniyle

katılmamıştır (Gürses, 2001). Türkmenistan, BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin 12 millik ulusal karasularının ve 45 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda geri kalan alanların ortak kullanımında olacağı bir paylaşımına gidilmesini ifade etmiştir. Türkmenistan'ın bu önerisi Rus donanmasını kendi sınırından uzak tutarken, İran'ı pek memnun etmemiştir (Amirbek, 2015).

1997 yılında Türkmenistan eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı, Azeri ve Çıraq petrol sahalarının Azerbaycan tarafından konulan isimlerini değiştirip, kendi adını vermiştir. Bu petrol sahaları 45 millik kıyı şeridinden daha ötede olduğundan Türkmenistan'ın Hazar'ın fiilen milli sektörlere bölünmesini savunduğu söylenebilir (Amirbek, 2015). Türkmenistan'ın asıl sorunu Azerbaycan ile çakışan sınır kaynaklarının kullanımınıdır. Buraların tek taraflı işletilmesine karşı olan Türkmenistan, Azerbaycan'ın bu bölgelerdeki faaliyetlerini durdurmasını istemektedir. Aksi takdirde uluslararası kuruluşlara şikâyet edeceğini söylemiştir. Aynı zamanda bu bölgede çalışan yabancı şirketlerle de irtibata geçen Türkmenistan, faaliyetlerini durdurmalarını istemiştir. Ancak jeopolitik dengeler Azerbaycan'ın lehinedir. Azerbaycan, şikâyet edilmesi durumunda yabancı şirketlerin uluslararası mahkemeleri etkileyebileceği düşüncesindedir. Ayrıca Rusya'nın baskılarına rağmen politikasında değişikliğe gitmeyen Azerbaycan, Türkmenistan'ın baskılarını ne kadar dikkate alacağı da ayrı bir konudur (Yüce, 2006: 255).

Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki orta hattın kaynaklı sorun aslında aynı düşünceye sahip iki ülkeyi karşı karşıya getirmektedir. Türkmenistan, Azerbaycan'ın Apşeron yarımadasıyla birlikte Hazar ekvatorunun özelliği göz önüne alınarak enleme eşit mesafeli noktaları birleştiren yöntemin kullanılmasını savunmaktadır. Bu durum Türkmenistan'ın orta hat belirlenirken Hazar'ı matematiksel olarak dikkate alırken, ülkelerin kıyı şeritlerini önemsememektedir. Bu tezin kabul edilmesi sadece tartışmalı yatakların değil, diğer birçok yatağında tartışmalı hale gelmesine neden olacaktır. Bu gelişmeler ışığında Türkmenistan'ın tutumu halen çok net değildir (Oğan, 2001c).

2.3.4. Kazakistan

Sahil şeridinin geniş olması nedeniyle Hazar'da en büyük paya sahip olan ülke Kazakistan'dır. Kazakistan'a göre Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde 1982 BMDHS dikkate alınmalıdır. Hazar'ın 12 millik ulusal alanlara bölünmesi gerektiği gibi su tabanının da milli sektörlere bölünmesi gerektiğini dile getirmiş ayrıca, kıyıdaş ülkelere orta hat prensibine göre ulusal sektörlere bölünmesi konusunda öneride bulunmuştur (Yüce,2006: 256). 1998 yılında Rusya bir açıklama yaparak Hazar'ın ortak su yüzeyi ve ulusal sektörler prensibine göre bölünmesinde ortak bir anlaşmaya gelindiğini açıklamış ve Kazakistan ile bu konuda bir anlaşma yapılacağını bildirmiştir. Kazakistan aynı yıl yayınladığı bir bildiriyle Hazar'da kendi münhasır ekonomik bölgesini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücü ile koruma altına almıştır. Daha sonra "Hazar Denizi'nin kuzey kısmının dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarına uyulması" isimli anlaşma 6 Temmuz 1998'de Kazakistan ve Rusya arasında imzalanmıştır. Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su yüzeyinin ortak kullanılmasını kabul etmekle bir bakıma Hazar'ı bir "sınır gölü" olarak değerlendirdiği izlenimini ortaya çıkarmıştır. Çünkü Hazar'da Deniz Hukuku uygulanırsa kıyı devletlerinin tam egemen olduğu 12 millik karasuları dışında 200 millik münhasır ekonomik bölgeye de sahip olacaklardır. Kazakistan, Rusya ile yaptığı anlaşmada deniz dibini orta hat prensibine göre bölünmesini kabul etmiştir (Amirbek, 2015).

Ayrıca 2000 yılında iki ülke arasında Hazar'da işbirliği konulu bir bildiri imzalanmıştır. Bu bildiriye göre Kazakistan ile Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde orta hat prensibini kabul etmiş, deniz dibini ulusal sektörlere bölerken, su yüzeyinin ortak kullanıma açık hale getirilmesini kabul etmişlerdir. Sınırdaki bulunan yataklar ise iki ülke arasında yarı yarıya bölüşülecektir. Kazakistan imzaladığı bu anlaşmanın bir benzerini de 2001 yılında Azerbaycan ile imzalamıştır. Böylece Hazar'ın kuzeyindeki bu üç ülke (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan) arasında ortak bir anlaşmaya varılmıştır (Yağdıran, 2011). Bu anlaşmayla ortaya çıkan paylaşımına göre Hazar'ın kuzeyindeki paylar şu şekilde olmuştur: Azerbaycan %18, Rusya %19, Kazakistan %27'lik bir alanda Hazar'ın dibine egemen olacaktır. Fakat buna rağmen Kazakistan ve Rusya arasında sınırdaki bulunan yataklar için öngörülen

eşit paylaşım fikri Kazakistan'ın zengin rezervleri olan "Xvolinskoye", "Kurmangazi", "Tsentrnoye" isimli petrol sahalarının ortak kullanılması söz konusu olmuş ve taraflar arasında problemlerin çıkmasına neden olmuştur (Amirbek, 2015).

Hazar'ın statüsü tartışmalarının mümkün oldukça dışında kalmaya çalışan Kazakistan, İran'ın önerdiği eşit paylaşımına kesinlikle karşı çıkmaktadır. Çünkü Kazakistan dışında bütün ülkelerin payı %20'den düşüktür. Bu da Kazakistan'ın büyük bir kayba uğramasına neden olacaktır. Bu yüzden İran'a karşı duran Azerbaycan'ın arkasında önemli ve aktif bir rol oynayarak Azerbaycan'ı desteklemektedir. Aynı zamanda içerisinde önemli bir Rus nüfusu bulunduran Kazakistan'ın durumu, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan biraz daha farklıdır. İster istemez alacağı kararlarda Rusya etkisi göze çarpmasa da alttan altta etkisini hissettirmektedir (Yüce, 2006: 258).

Kazakistan'ın sahip olduğu dev enerjisine değinecek olursak, bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan enerji kaynaklarıyla yabancı yatırımcıların ilgisini çekmiştir. Yatırımların artmasıyla petrol üretiminde önemli artışlar meydana gelmiştir. 2003 yılında 1 milyon, 2004 yılında 1.22 milyon, 2005 yılında günde yaklaşık 1.29 milyon varil ve 2010 yılında ise 5.5 milyon varil üretim miktarını gerçekleştirmiştir. Üretilen petrolün çok az bir kısmı ülke içinde tüketilirken geriye kalan kısım tamamen ihraç edilmektedir. Ayrıca devlet petrol ve gaz şirketi "Kazmunaigaz"a göre 2011-2015 arası Hazar'daki kıyıda uzak yataklara yapılacak yatırımlar 16 milyar dolara ulaşacaktır. Kazakistan'ın ekonomi politikalarındaki amaç petrol gelirlerini kullanarak ekonomisini, enerji dışındaki sektörlerini de kalkındırmak, ekonomik çeşitliliği sağlamaktır (Amirbek, 2015).

2.3.5. İran

İran, Hazar'da kanıtlanmış 100 milyon varillik petrole sahip bir devlettir. Daha da önemli konu ise bu bölgede 15 milyar varillik potansiyel kaynağın bulunmasıdır. İran ekonomisinin %80'lik ihracat gelirini, %10-20'lik GSYİH'sini ve %40-50'lik yönetim bütçesini petrol gelirleri oluşturmaktadır. Bu nedenle Hazar'daki kaynaklar İran için daha da önem arz etmektedir. Siyasi, coğrafi ve ekonomik etkenler, İran'ı Hazar'daki deniz yatağı

kaynaklarının sektörel olarak paylaşılması yönünde hareket ettirmektedir. Açıkçası ekonomik olarak İran, Hazar'ın güneyinde kaynak arama ve çıkarma yapabilecek güce sahip değildir. Siyasi açıdan iç karışıklıklar ve İran'a uygulanan ambargolar nedeniyle, İran'ın uluslararası kamuoyunda gücü azdır. Coğrafi açıdan da Hazar'ın İran kıyılarındaki petrol yatakları en derin, ulaşılması en zor bölgededir. Bu nedenle İran, Uluslararası Deniz Hukuku'na göre oluşturulmak istenen sınırlara karşı çıkararak, ortak kullanım düşüncesini benimsemektedir (Oruç, 2013).

İran'ın Hazar'a bakış açısı belirli noktalarda Rusya ile doğru orantılı bir seyir izlemektedir. Bunun nedeni Çarlık ve Sovyet Rusya döneminde Hazar'daki kaynakların paylaşılması, yine bu dönemdeki anlaşmalara birtakım avantajlar sağlıyor olmasıdır. Aynı zamanda İran ve SSCB arasında yapılan 1921 ve 1940 Anlaşmalarının öne çıkmasındaki asıl neden, Hazar'ın bir Sovyet-İran Denizi olarak nitelendirilmesidir. Bu açıdan İran ve Rusya'nın statü konusundaki düşünceleri aynı olurken, Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan bu iki devlete karşı bir yaklaşım içerisinde bulunmuşlardır (Şir, 2008).

İran'a göre Hazar bir sınır gölüdür. İran yeri geldiğinde Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesini savunmuş, yeri geldiğinde de ortak kullanımı savunmuştur. İran'ın asıl ön plana çıkarmak istediği olay ise daha ortak bir karar alınmadan burada yapılan petrol aramalarının yasal olmadığı düşüncesidir. İran, Hazar'ın statüsünün 1940 Anlaşması gereği sadece İran ve Rusya arasında çözülebileceğini savunarak, yapılan ikili anlaşmaların yanlış olduğunu dile getirmiştir (Yüce, 2006: 258).

İran en çok bu bölgede Azerbaycan ile sorunlar yaşamaktadır. Bunun nedeni ekonomik olmaktan ziyade siyasi nedenlere dayanmaktadır. İran'ın kuzeyinde bulunan nüfus Azerbaycan vatandaşları ile akrabadır. Bu yüzden Azerbaycan ile İran sınırının içinde kalan Güney Azerbaycan Türklerinin, İran'ın kuzeyindeki nüfusla birleşme ihtimali İran'ı oldukça korkutmaktadır. Bu nedenle İran, Azerbaycan'a her zaman temkinli yaklaşmıştır. İran, Hazar'daki enerji kaynaklarının kullanımında söz sahibi olmak istediği gibi aynı zamanda Azerbaycan'ın Hazar'dan yararlanarak ekonomik olarak

gelişmesini istememektedir. Eğer Azerbaycan zengin ve güçlü bir ülke olursa, İran'ın bütünlüğünün bozulmasına neden olacağı endişesi duyulmaktadır (Gökçe, 2008). Aynı zamanda İran, Azerbaycan'ın batılı devletlerle yapmış olduğu anlaşmalara engel olmak istemektedir. Çünkü Hazar'ın Batıya açık hale gelmesi ABD ve Batının bu bölgede güçlenmesine neden olacaktır. Zaten İran'a uygulanan ambargolar varken bir de bu yaklaşmanın İran'ın Hazar'dan daha da düşük pay almasına neden olacaktır. İran, statü konusunda Batılı devletlerin ve ABD'nin Hazar'daki yatırımlarını korumak için başvuracakları girişimlerin doğrudan kendi ulusal güvenliğini tehlikeye atabilecek bir hal alabileceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgaz boru hattının kendi topraklarından geçmesini istemektedir. Fakat Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi bu boru hattının Hazar'ın dibiyle Azerbaycan üzerinden geçerek Türkiye ile birleşmesine neden olacaktır. İran'da bu duruma engel olmak istemektedir. Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere bölünmesi Türk Cumhuriyetleri arasında işbirliğini güçlendireceği düşüncesi İran'ın statü konusundaki tavrını etkilemektedir (İşcan, 2010).

İran, Hazar konusunda Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmaların geçerli olmadığını ifade ederek bütün kıyıdaş devletlerin ortak bir karara varmasından yanadır. Oysa 1992 yılında İran-Azerbaycan arasında orta hat prensibine göre bölünme anlaşması yapılmıştır. Yani İran bu hususta kendi içinde çelişmektedir. Asıl amacı Hazar'daki payını arttırmak olan İran, sınırını Hazar'ın ortasına doğru genişleterek stratejik bir konuma gelmek istemektedir. Bu yüzden ortak kullanım konusunda karar bildirmiştir (Yüce, 2006: 262)

3. BÖLÜM

HAZAR HAVZASI'NIN ENERJİ GÜVENLİĞİ

3.1. Güvenlik ve Enerji

Enerji güvenliği konusu üzerine çalışanların ortak düşüncesi ilk olarak, enerji güvenliği kavramının tanımlanmasının çok zor olduğudur. Enerji güvenliğinin klasik tanımını yapacak olursak, ülkelerin petrol ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kaynaklara ulaşabilmeleri bağlamında arz güvenliğinin sağlanmasıyla sınırlandırılabilir. Bu bakış açısı enerji güvenliğinin unsurlarını petrol arzı, talep merkezleri, jeopolitik ve piyasa yapıları olarak tanımlamaktadır (Çelikpala, 2014). Enerji güvenliği siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal boyutları olan geniş bir kavramı ifade etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen yeni güvenlik sorunları kapsamında enerji güvenliği, uluslararası ilişkilere paralel olarak, enerji piyasasında gelişen yeni yapısal değişiklikler çerçevesinde devletlerin ve uluslararası örgütlerin dış politika stratejileri içinde önemli bir konuma sahiptir (Şöhret, 2015: 1).

Enerji güvenliği bünyesinde yer alan enerji kaynaklarının güvenilir, ucuz ve kesintisiz bir şekilde sağlanabilmesi ve verimli kullanılabilmesi bütün devletlerin ulusal güvenliğini temelden etkileyen bir faktördür (Yılmaz, 2009). Bu nedenle günümüzde hem uluslararası hem de ulusal ortamlarda üzerinde konuşulan konuların başında enerji güvenliği gelmektedir. Enerji güvenliği kavramı, enerji üretim, iletim ve dağıtım sistemlerinin alt yapısına yönelik olası terör saldırılarından, yatırım eksikliklerinin doğuracağı kesintilere, ambargolara, grevlere, iç savaştan işgale kadar birçok olasılığın birlikte değerlendirilmesi gerektiği bir kavramdır. Bu nedenle enerji politikaları ve güvenliği gibi konularda yapılan değerlendirmelerde enerji kaynaklarının coğrafi dağılımlarından, maliyetlerine, büyük tüketicilerin ithalat bağımlılıklarından bu kaynakları temin edebilmek için geliştirilen askeri doktrinlere kadar birçok konunun birlikte ele alınması gerekmektedir (Sevim, 2012).

Enerji güvenliği kavramına iki farklı yaklaşımda bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri enerjiye diğeri de güvenliğe ağırlık vermektedir. Enerji güvenliğinin, enerji açısından tanımı enerji kaynaklarının bulunabilirliği,

erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği kavramlarını içermektedir. Enerji güvenliğinin, güvenlik açısından tanımı ise enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı korunması anlamını içermektedir. Bu yaklaşımlardan dolayı enerji güvenliği kavramının enerji ağırlıklı tanımı değişik şekillerde ifade edilebilmektedir. Bunlar: “*Enerji güvenliği; enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve çeşitli kaynaklardan uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla sağlanması ve yüksek verimlilikle tüketilmesi, Enerji güvenliği; yeterli miktarlardaki enerji kaynaklarına, tutarlı fiyat ve istikrarlı bir kaynaktan, fiili olarak tehdit altında olmayan ulaşım imkânları vasıtasıyla ve adil dağılım çerçevesinde erişilebilmesi, Enerji güvenliği; dünyadaki enerjinin akılcı ve tasarruflu kullanılması, Enerji güvenliği; ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin devamlı olarak bulunabilmesi*” diye tanımlanmaktadır (Sevim, 2012).

Enerji güvenliği tartışmalarına bakıldığında bu tartışmaların yeni olmadığı görülmektedir. Enerji, Winston Churchill’in I. Dünya Savaşı öncesinde, İngiliz güçlerini Alman güçlerinden daha üstün kılmak ve küresel konularda etkinliğini arttırmak amacıyla, donanmayı kömür yerine petrole dayalı bir güce dönüştürme yönünde attığı adımdan günümüze uzanan uluslararası politika ve güvenliğin başlıca konularından biri haline gelmiştir. Bu olay, dönemin küresel güçlerinde yeni bir güvenlik algısını ve stratejik planlamayı gündeme taşımıştır. Bu durum başta petrol olmak üzere enerji kaynaklarını ulusal strateji, ulusal çıkar ve ulusal güvenliğin ana unsurları haline getirmiştir. Bundan dolayı da petrol küresel mücadelenin en önemli faktörü haline gelmiştir (Biresselioğlu, 2012).

Dünya hâkimiyeti ile enerji kaynakları arasında doğrudan bir bağlantı vardır. 19. yüzyılda buharlı makinenin varlığı ve kömürün ana enerji hammaddesi olduğu dönemde İngiltere küresel gücü elinde bulundururken, ilerleyen zamanlarda petrolün enerjinin ana hammaddesi olmasıyla birlikte güç İngiltere’den ABD eksenine kaymıştır. Bu da 20. yüzyılda dünyadaki siyasi ve ekonomik gücü, İngiltere ve ABD’nin oluşturduğu politikalar çerçevesinde şekillendirmiştir (Demir, 2015: 146).

Enerjinin ekonomik güç kazanması tarihsel süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Enerjinin aynı zamanda jeoekonomik güç olması nedeniyle enerji ve enerji güvenliği ile jeopolitik teoriler arasında bir ilişki mevcuttur. Bu jeopolitik teoriler Mackinder'in "kara hâkimiyet teorisi", Mahan'ın "deniz hâkimiyet teorisi", Spykeman'ın "kenar kuşak teorisi" ve Scitaklian'ın "hava hâkimiyet teorisi" dâhil olmak üzere bütün jeopolitik teorilerin enerji güvenliğine doğrudan bağlantısı vardır. Çünkü enerji kaynağının çıktığı bölge, enerjinin taşınması sürecindeki güzergâhlar veya bu yollar üzerindeki kritik boğazlar, depolama ve rafine tesisleri gibi yerler konumları açısından devletler için kritik önem taşımaktadır. Bu özellikleri enerjinin jeopolitik teoriler açısından anlam kazanmasına sebep olmaktadır. Enerji güvenliğinin bir olgu olarak ele alınmasında, küreselleşme ve diğer faktörlerle artan ekonomik gelişmeler de rol oynamaktadır. Küreselleşmenin oluşturduğu karşılıklı bağımlılık ortamında bir ülkede enerji güvenliğini tehlikeye düşürecek olası bir krizin diğer ülkeleri de etkileme potansiyeli artmıştır. Enerji güvenliği uluslararası ilişkilerin teorik alanına yansımaları, çoğunlukla güvenlik açısı üzerinden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında enerji güvenliğini, enerjinin "güvenlikleştirilmesi" veya "politikleştirilmesi" Kopenhag Okulunun geliştirdiği "güvenlikleştirme" kuramı yaşamsal bir olguyu güvenliğin temelini oluşturması ve bu ana güvenliği referanslarla açıklaması esasına dayanmaktadır (Demir, 2015: 148-151)

Modern dönemin enerji güvenliği anlayışını şekillendiren olay 1973 Petrol Krizi'dir. 1960'lı yılların başından 1970'lerin ilk yıllarına uzanan 10 yıllık dönemde dünya ekonomisi hızla büyümüş, uluslararası ticaret ve buna bağlı olarak enerji ihtiyacı oldukça artmıştır. 1950'li yıllara kadar ayrıcalıklar üzerinden büyük uluslararası petrol şirketlerince kontrol altında tutulan ticari sistemin değişmesi, millileştirmeler ile küçük çaplı petrol şirketlerinin kurulmasıyla sağlanmıştır. 1950'li yıllara kadar yaşanan uluslararası gelişmeler, petrol üreticisi olan ülkelerin, petrolün fiyatının belirlenmesi ve kendilerini ilgilendiren konuların tamamında işbirliği içinde faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla 1960 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'nı (Organization of Petroleum Exporting Countries - OPEC) kurmuşlardır. OPEC dünya sahnesinde, petrol şirketlerini fiyatları sabit tutarak

gereksiz fiyat dalgalanmalarından kaçınmaya ve tek taraflı fiyat indirimlerinin önüne geçerek şirketleri fiyat değişiklikleri konusunda üretici ülkelere danışmaya zorlamak amacıyla, petrol arz güvenliği adına öne çıkan bir örgüt olmuştur. Ancak dönemin milliyetçi söylem ve havasında kurulan OPEC'in 1974 krizine kadar etkisi çok da fark edilmeyen, başarısız bir örgüt olarak nitelendirildiği görülmektedir (Çelikpala, 2014).

Petrolün ilk kez silah olarak kullanılması konusunu gündeme getiren ve enerji güvenliğini şekillendiren olaylar 1967'de İsrail'in Mısır'a saldırması ve Ekim 1974'te yaşanan 4. Arap-İsrail savaşlarıdır. Orta Doğu'da iktidara gelen sosyalist ve milliyetçi rejimler başta petrol olmak üzere doğal kaynaklar üzerinde millileştirme girişimlerine başlamışlardır. Bu hareketlerin Batı karşıtı tutumları ile 1967 Arap-İsrail savaşında yaşananlar, petrol sahibi Arap ülkelerinde petrolü İsrail'i destekleyen Batıya karşı bir silah olarak kullanabilecekleri düşüncesini doğurmuştur (Çelikpala, 2014).

Bu dönemde petrolün millileştirilmesi ve silah olarak kullanılması düşüncesi enerji güvenliği anlayışının parametrelerini oluşturmuştur. 1973 yılında Mısır ve Suriye'nin, İsrail'e düzenledikleri saldırı bir bakıma siyasi olarak Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki Soğuk Savaş'ın Orta Doğu'da vekâleten yürütüldüğü şeklinde ifade edilebilir. BM'nin baskılarıyla sonlandırılan bu savaş, Arap dünyasının elindeki önemli kozu olan petrolü kullanmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. 1970'li yılların başında Orta Doğu devletleri petrol üretimini azaltarak, ambargo koyması ve fiyatları yükselterek avantajlı konuma gelmelerini hedeflemeleri ekonomik ve ticari temelli bir enerji savaşı yaşanmasına neden olmuştur (Çelikpala, 2014; Sevim, 2012).

Yaşanan gelişmeler çerçevesinde Batılı devletler Uluslararası Enerji Ajansı'nı (IEA) kurmuşlardır. Üye devletler bu ajans aracılığıyla artan enerji bağımlılığı sorununu gündeme alarak, yeni stratejiler geliştirmeye çalışmışlardır. Amaçları; yerel petrol üretimini arttırmak, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji verimliliğini arttırmaktır. Alınan önlemler çerçevesinde Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) net enerji ithalatını etkileyerek talebin %50 oranında azalmasını sağlamıştır. Talebin

azalması ve üretici ülkelerin artan petrol üretimi arz fazlasına neden olmuş ve petrol fiyatları 1986'da dibe vurmuştur (Biresselioğlu, 2012).

Diğer yandan 1980'li yıllardaki düşük enerji fiyatları enerji güvenliği konusunu uluslararası gündemin dışında bırakmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve küreselleşme ile birlikte yeni pazar alanlarının ortaya çıkması ve bunun piyasaların birleşmesine olumlu yöndeki etkileri bu sürece katkı sağlamıştır. Enerji, devletler için stratejik ve jeopolitik öncelikler açısından halen başta gelmektedir. Ancak diğer yandan, belirgin stratejik ve jeopolitik boyutun etkisinde uluslararası gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan yeni koşullar, enerji güvenliği kavramına rekabetin yanı sıra işbirliği de eklemiş ve yeni bir boyut kazandırmıştır (Biresselioğlu, 2012).

1990'lı yıllarda yaşanan siyasi, askeri, ekonomik, ticari, çevresel gelişmeler ve doğal afetler enerji güvenliği konusunu daha farklı ve daha kapsamlı bir hale getirmiştir. Yeni dönemle birlikte çeşitlendirme, rekabet ve arz güvenliği halen enerji güvenliğinin önemli unsurları olarak konumlarını korumakla birlikte, son 10 yılda içerik ve çerçevenin büyük bir şekilde değişmeye başladığı görülmektedir. Bundan dolayı yakın dönemde kesintisiz petrol ihtiyacından doğalgaz dâhil enerji kaynaklarının iletimini sağlayan kritik enerji altyapısının korunmasına, biyoenerji kaynaklarının durumundan, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine kadar ulaşım ve farklı unsurlara öncelik tanıyan tanımlamalara ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda enerji güvenliğinin ekonomik büyüme ve siyasi gücün korunması da dâhil olmak üzere çeşitli unsurları dikkate alan, enerjinin üretilmesi ve taşınmasını sağlayan kritik enerji altyapısının korunmasını da içine alan geniş bir kavrama dönüştüğü söylenebilir (Çelikpala, 2014).

Uluslararası toplumun, yaşanan gelişmeler ve küresel anlamda artan enerji ihtiyacının etkisiyle artan enerji fiyatlarının baskısı altında, enerji güvenliği konusunu gündeme aldığı görülmektedir. Konunun ele alındığı ilk uluslararası toplantı 2006'da St. Petersburg'da düzenlenen G-8 zirvesidir. Zirvenin gündem maddesi olarak küresel enerji güvenliği belirlenmiş ve zirvede enerji güvenliğine günümüze uygun bir tanım ve içerik kazandırılmaya çalışılmıştır. Toplantıda devletler enerji güvenliği konusuna odaklanarak petrol

piyasası, yüksek petrol ve doğalgaz fiyatları, terör, üretici ve ihracatçı ülkelerde yaşanan istikrarsızlıklar, jeopolitik rekabet ve gelişmekte olan ülkelerin büyümelerini devam ettirebilmeleri için gerekli enerji gibi konular ele alınmıştır. Sonuç bildirgesinde ise geçen süre zarfında enerji güvenliğinin yeni koşullara yeterince uymadığı, içinde bulunduğumuz karmaşık dönemdeki ilişkileri açıklamada yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Bildiride en önemli tehdit olarak terör saldırılarının görüldüğüne ve bu konuda enerji altyapısına yönelik saldırılara karşı uluslararası işbirliğine gidilmesi gerektiği önemle vurgulanmıştır. Enerji güvenliği konusunun önceliğinin farkında olduğu ifade edilerek, özellikle kritik enerji altyapısının korunması amacıyla bu unsurların tanımlanmasını, korunmasını, tehditlerin belirlenerek derecelendirilmesini hedefleyen eylem planının hazırlanacağı dile getirilmiştir. Kısacası, toplantı yeni dönemin enerji güvenliği anlayışının şekillendirilmesi sürecinde bir dönüm noktası olarak önem kazanmaktadır (Çelikpala, 2014).

Enerji güvenliği tanımının günümüzde petrolün kesintisiz akışının sağlanması ve çeşitlendirilmesi olarak tanımlamak yeterli değildir. Yeni tanımla, küresel ekonomiyi besleyen enerji altyapısının tamamının güvenliğini içeren kapsamlı bir içerik kazanmıştır. Bu çerçevede, boru hatlarının korunmasından, denizlerdeki petrol ve doğalgaz platformlarının korunmasına ve petrol ile doğalgaz taşıyan tankerlerin izledikleri rotaların güvenliğinden, depolama tesislerinin korunmasına kadar geniş bir alanda, çok boyutlu ve kapsamlı bir tanım üzerinde durulmaktadır. Böylece enerji güvenliği konusu tüm boyutlarıyla 21. yüzyılın öncelikli konusu haline gelmiştir (Çelikpala, 2014).

Enerji güvenliği temelde, enerjinin elde edildiği yani çıkarıldığı bölge veya ülkeden, makul bir fiyat üzerinden, kesintisiz bir şekilde ve yeterli miktarda alıcı ülkeye ulaştırılmasıdır. Buradan anlaşılacağı üzere enerji kaynağının alıcı ülkeye ulaştırılmasında üç faktör ön plana çıkmaktadır. Bunlar; uygun fiyat, kesintisizlik ve yeterlidir. Bu kapsamda enerji kaynağına sahip olan gücün, alıcıya karşı enerji akışını kesmesi, fiyatını aşırı arttırması veya enerji nakil hatlarının terör, deniz haydutluğu veya başka yollarla kesilmesi, enerji güvenliğine yönelik temel risk ve tehditler olarak algılanmaktadır (Demir, 2015: 146-151).

Bu faktörlerden uygun fiyat, enerji kaynaklarının maliyetiyle ilgilidir. Talep edenin uygun fiyatla ve rekabetçi bir piyasa mekanizması çerçevesinde enerji kaynaklarını elde edip edememesini ifade eder. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin durumu bu başlık altında öne çıkmaktadır. Kesintisizlik, ihtiyaç duyanların bu kaynaklara rahatlıkla ulaşım ulaşılamamasıyla ilgilidir. Boru hatlarının inşası, iletim ve ulaşım kanallarının varlığı ve açıklığı, bu başlık altında değerlendirilebilir. Bu bağlamda kaynakların kesintisiz bir biçimde akışının sağlanması önemlidir. Yeterlilik ise talep edilen enerjiye gerektiği sürece ve herhangi bir aksamayla karşılaşmadan ulaşılabilmesi anlamına gelmektedir (Telli, 2016: 223).

Enerjinin petrol ve güvenlik açısından ele alınması 21. yüzyılda, bu alanda gerçekleşen değişimleri açıklamaya yetmemektedir. Geçmiş zamanda petrol piyasasındaki riskler üzerinden enerji güvenliği tartışmaları yaşanmış ve doğalgaz kullanımının artması ve sınırları aşan gaz ticaretinin büyümesi neticesinde günümüzdeki tartışmalar gaz arzının güvenliği konusuna yoğunlaşmıştır. Dünyada ihtiyaç duyulan ve bu yüzden talebi hızlı bir şekilde artan doğalgaz piyasasında, kaynak ülke, transfer ülke ve nihai alıcı ülke arasında politik ve ekonomik boyutun öne çıktığı yeni bir jeopolitik bakış meydana gelmiştir. Yeni enerji jeopolitiğinde ülkelerin askeri gücünden ziyade, enerji açığı ya da fazlası olmasına göre kategorize edilecekleri ifade edilerek, boru hatlarının öneminin giderek artacağına değinilmiştir. Artan enerji ihtiyacının karşılanması için güç mücadelelerinin yeniden ortaya çıkacağı ve sorunlu bölgelerdeki kaynakların geliştirilmesi zorunluluğu boru hatlarının önemini arttırmıştır. Enerji talebinin artmasından kaynaklanan gelişmeler sonucunda boru hatları güzergâhlarının belirlenmesinde jeopolitik, unsurların piyasa mekanizmasından daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde boru hatlarının seçiminde etkili olan unsurun ekonomik kriterlerden ziyade jeopolitik unsurların daha önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Enerji güvenliğinde jeopolitiğin önemli bir unsur olmasından dolayı, enerji yatırımlarının ekonomik boyutunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Telli, 2016: 224).

Enerji güvenliği kapsamında dış politika davranışlarını açıklamada kullanılan “doğal kaynak milliyetçiliği” kavramına göre enerji güvenliği, söz

konusu ülkenin uluslararası sistemdeki yerine ve enerji arz ya da talep düzeyine göre hem amaç hem de araç olabilir. Örneğin; enerjiye sahip olma ya da kaynaklardan yoksun olma durumu, ülkelerin gücünü arttırma amacı taşıyabilir. Aynı şekilde enerji güvenliği, alıcı ülkeler tarafından menfaatlerini, enerji ihraç eden ülkelere kabul ettirmede pazarlık aracı ya da tehdit aracı olarak kullanabilmektedir (Telli, 2016: 225).

Sonuç olarak enerji güvenliği 21. yüzyılda daha boyutlu ve kapsamlı bir hal almıştır. Risklerin çeşitliliği bu yeni boyuta risklerin azaltılması ve risklerle mücadele boyutunu da katarak yeni bir bakış açısı getirmiştir. Üretim ve enerjinin kullanımı da dâhil olmak üzere enerjiye olan ihtiyacın azaltılması ve verimliliğin artırılması konularını gündeme getirmiştir. Bundan dolayı yeni enerji güvenliği tanımı enerji akışında oluşan herhangi bir aksamayla nasıl mücadele edileceğinden, enerji arz talebinin altyapı da dâhil olmak üzere nasıl korunacağına kadar geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu durum enerji güvenliğine yönelik tehditlerin çeşitlenmesiyle doğru orantılı ve günümüz siyasi, ticari, güvenlik ve ekonomik koşullarının yansımasıdır.

Eski sistemde bir devletin küresel güç haline gelebilmesini nükleer savaş başlığı sayısı, deniz gücü veya askeri personel sayısı belirlemekteydi. Yeni sistemde ise küresel güç olabilmek için petrol, doğalgaz rezervlerine sahip olmak gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde güç ve zenginlik devletler bünyesinde yürütülen eylemlerle birbirine bağlanmış konulardır. Küresel anlamda siyasette belirsizlik yaygındır. Anlaşmaya varmak zordur ve hiçbir güvenlik önlemi ekonomik ilişkilerden meydana gelecek askeri ve güvenlik sorunlarını gideremez. Aynı zamanda kar dağılımı konusundaki anlaşmazlıklar aktörler arasındaki ilişkiye zarar verebilir. Bu kapsamda enerji, uluslararası ekonomi politikasının merkezindeki güç ile ekonominin merkezindeki refah konularının kesişimi olarak ifade edilebilir. Ekonomik alanda bir aktör başka bir aktör üzerinde hâkimiyet kurduğunda bu ekonomik güç siyasallaşır. Siyasallaşan güç diğer aktörlerin hem siyasi hem de ekonomik politikalarını kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirmeye çalışır. Bundan dolayı modern ekonominin politik olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü aynı devletler gibi şirketlerde aktörler üzerinde kontrol kurma amacı güderler. Bu da hükümet ve piyasa ekonomisi arasındaki ilişkinin uluslararası boyutta uluslararası

ekonominin merkezini oluşturur. Bu açıdan bakıldığında enerji güvenliği konusunun da ekonomik olduğu kadar siyasi bir konu olduğu görülmektedir (Şöhret, 2016: 1-2).

Güvenlik konusunun küreselleşme ile birlikte çok boyutlu bir hal aldığı, sadece ulusal güvenlikle sınırlandırılmayacağı ve genel tanımıyla ifade edildiği üzere insanların hayatındaki her alanla ilgili hale geldiği görülmektedir. Temel ve yeni güvenlik tehditleri kapsamında enerji güvenliği düşünüldüğünde, dış politikanın farklı yönleriyle olan ilişkisi nedeniyle ayrı bir önem kazanmıştır. Örneğin; insan, çevre ve güvenlik konusunda artan nüfus, hızlı kentleşme ve iklimsel değişiklikler sonucu ortaya çıkan tarımsal alan ve su sıkıntısı enerji güvenliğinde doğal kaynakların önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda işsizliğin, yoksulluğun ve ekonomik sıkıntıların artması, ekonominin büyümesi ve insani kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından enerji güvenliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla enerji güvenliği hem uluslararası ilişkileri hem de küreselleşme sürecinde sosyal ve siyasal hareketleri etkilemektedir (Şöhret, 2016: 3).

Hazar Havzası'nın enerji güvenliğine değinecek olursak, Hazar Havzası'nda ilk petrol rafinerileri Nobel kardeşler tarafından 1870 yılında kurulmuştur. I. Dünya Savaşına kadar Orta Doğu petroleri biliniyor olsa da Sovyet petroleri ucuzluk ve taşınabilirlik açısından daha elverişli olmasından dolayı en önemli kaynak olarak Bakü görülmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar Havzası'nda en önemli enerji kaynakları Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'a kalmıştır. Bu olay ayrıca diğer dünya devletlerinin bu bölgeye yönelmelerine neden olmuştur. Hazar Havzası, Uluslararası Enerji Ajansı'nın verdiği rakamlara göre uluslararası alanda enerjinin yeni jeopolitiği olarak tanımlanmaktadır (Turan, 2010).

Küresel siyasette kapsamlı bir stratejik inceleme yapmayı kapsayan jeopolitik, devletin dış ilişkilerinin yönlendirilmesi ve yorumlanmasıdır. Jeopolitik çalışma, bölgenin coğrafyasını, komşu ülkelerle ilişkilerini, bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarını, bölgede söz sahibi olan devlet ve devlet topluluklarının jeopolitik ilgilerinin incelenmesini kapsamalıdır. Jeopolitik güce sahip olan devletler uluslararası platformda, politikadan ekonomiye

birçok alanda başat güç olan taraftır. Bir devletin jeopolitik gücü, dünya üzerindeki konumu, bölgesel güç merkezlerine yakınlığı, enerji kaynakları ve bu kaynaklara yakınlığı ile doğru orantılıdır. Bu çerçeveden baktığımızda Hazar Havzası bulunduğu konum itibariyle oldukça önemli bir jeopolitik ve jeostratejik öneme sahiptir (Ekici, 2015: 334-335).

Genel tanımıyla Hazar Havzası; Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan ile çevrili bir bölgedir. Hazar'a doğrudan kıyısı olmadığı halde, Hazar petrollerinin pazarlanması aşamasında etkilenen Ermenistan, Gürcistan ve Özbekistan'da bu alana dâhil edilebilmektedir. Hazar Havzası'nda bulunan ülkelerin çevresi, nükleer gücü olan devletler tarafından sarılmış olduğu bir gerçektir. Bu ülkeler Rusya, Çin Pakistan ve Hindistan'dır. Diğer bir komşu ülke olan Türkiye ise hem NATO üyesi olarak hem de bölge ülkeleriyle karşılıklı sahip olduğu tarihi ve kültürel bağlarla birlikte bu rekabet ortamında kendine yer edinmiştir. ABD'nin de terörle mücadele kapsamında Afganistan'a girmiş olması bir bakıma ABD'yi komşu ülkeler arasındaki rekabet ortamı içinde yer edinmesine sebep olmuştur. Hazar Havzası hem enerji üretimi hem de enerji naklinin yanı sıra silahlanmaya sebep olması nedeniyle ayrıca önem taşımaktadır (Turan, 2010).

Hazar Havzası'nın küresel politikalarda anlaşmazlıklara neden olmasının en büyük nedeni petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir bölümünü bulunduruyor olmasıdır. Aynı zamanda Hazar'ın hukuki statüsü konusundaki belirsizlik de bu anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Hazar'daki sorun buranın deniz mi göl mü olacağı ve hangi uluslararası normlara göre hareket edileceğidir. Aslında bu sorunu meydana çıkaran Rusya Federasyonu'nun asıl amacı, ortalığı karıştırarak çok uluslu petrol şirketlerinin bölgeden çekilmesini ve bu bölge üzerinde tek başına başat güç olmak istemesidir. SSCB'nin dağılmasından sonra batılı petrol yatırımcılarının bölge devletlerinin kalkınmasına katkıda bulunması, ilk başta tek başına kaynaklara sahip olan Rusya'yı şimdi bu kaynaklarda söz sahibi olan 5 devletten biri haline getirmiştir (Brzezinski, 2005: 135).

Orta Asya'yı önemli kılan özelliği Hazar Havzası'nın sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. 1950 ve 1960'lı yıllarda hızlı ekonomik büyümenin temel

taşını petrol oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da petrol mücadeleleri başlamıştır. Bu mücadelede ev sahibi 5 Türk Cumhuriyeti, aktörler ise ABD, Çin, Rusya Federasyonu, Türkiye, İran ve AB'dir. Hazar Havzası'nın enerji rejiminin belirlenmesinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan üretici ülke olarak merkezde yer almaktadır. Bu merkezleri çevreleyen aktörler ABD, Çin ve AB, Hazar Havzası'nın petrol ve doğalgazını uluslararası alana taşıma ve bundan pay almaya çalışmaktadır. İran ve Türkiye ise bölgesel aktör olarak hidrokarbon ticaretinden pay almak ve boru hatlarını kontrol etmek amacıyla stratejik bir kazanç sağlamak istemektedir. Rusya ise herkesten farklı olarak enerji açısından bölge üzerinde doğrudan hâkimiyet kurmayı planlamaktadır (Birsell, 2006: 78).

OPEC için enerji alanında bir alternatif olan Hazar petrol ve doğalgazı, II. Dünya Savaşı sonrasında 1991 yılına kadar SSCB tarafından işletilmiştir. Ancak Rusya'nın Urallar ve Sibiryaya petrol ve doğalgazına ağırlık vermesi uzun bir süre Hazar kaynaklarının beklemesine neden olmuştur. Sovyet sonrası Hazar'da enerji rejimindeki en önemli güç, bölgeye askeri üsler kuran, siyasi girişimlerle etkinliğini arttıran ABD ve kontrolünde bulunan çok uluslu şirketlerdir. Sahip olduğu stratejik konumu ve enerji kaynaklarından dolayı küresel güçlerin Hazar Havzası'na verdikleri önem gitgide artmış ve bölge 21. yüzyılın güç merkezi haline gelmiştir (Bilgin, 2005: 334).

Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, Hazar Havzası'nın petrol ve doğalgaz açısından en önemli ülkeleridir. Çünkü Rusya ve İran'ın sahip olduğu hidrokarbon rezervleri oldukça azdır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın sahip olduğu rezervleri arama çalışmaları için teknolojik desteğe ihtiyaçları vardır. Bu desteği sağlayacak unsurlar uluslararası şirketler olduğundan, onlarında bu bölgeye yönelimleri artmıştır. Bu kaynakların çıkarılıp dünya pazarına taşınması için ABD ve Rusya arasındaki stratejik çatışmalar devam etmektedir. Hazar Havzası'ndaki politik durum incelendiğinde otoriter yönetimler, insan hakları ihlalleri ve nüfusun heterojen yapısı gibi sorunlar dikkat çekmektedir. Örneğin; Kazakistan hükümeti ülkede yaşayan Kazak ve Rus milliyetçilerinin baskıları nedeniyle dengeyi sağlamak için aşırı çaba sarf etmektedir. Bölgedeki bu gibi sorunlar buradaki devletlerin siyasal istikrarı açısından oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca enerji

kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılabilmesi, siyaset ve çıkarlar doğrultusunda sağlanabilecektir (Koçgündüz, 2010: 488).

SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar Havzası'nda yaşanan siyasi ve güvenlik alanlarında ortaya çıkan jeostratejik boşluklar ileride yaşanacak mücadelelerin temelini oluşturmuştur. Hazar, bir bakıma sahip olduğu hidrokarbon rezervleriyle dünyanın diğer bölgelerine alternatif olmaktadır. Bölgedeki enerji kaynaklarının bulunup çıkartılması ve uluslararası pazarlara ulaştırılması büyük rekabetlerin yaşanmasına ve küresel ve bölgesel aktörlerin karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Bölge devletleri daha kısa vadeli enerji planlamaları yapsa da, dış aktörler bölgeyi hegemonyaları altına almaya ve enerji kaynaklarında uzun dönemli planlamalar yapmaya çalışmaktadır. Genel olarak Rusya, bölgedeki enerji kaynaklarını kontrol altında tutmaya çalışırken, ABD ise rezervleri açık denizlerden çıkarma gayretindedir (Yüce, 2007: 47; Külebi, 2007: 10).

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre gaz rezervlerinin %41'i Orta Doğu'da, %32'si Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dadır. Diğer ülkeler bu veriler doğrultusunda Hazar'ın avantajlarından yararlanıp, bu bölgede hâkim güç olmak istemektedir. Orta Doğu'daki istikrarsızlık ve çatışma ortamı ister istemez ilgiyi bu yöne yani Hazar'a çevirmektedir. ABD'nin Afganistan işgali ile bölgeye dahil olması Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a stratejik bir misyon yüklemektedir. Aynı zamanda bölgedeki enerji kaynakları, Orta Doğu merkezli fiyat krizlerinin yaşanmaması için bir önlem niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu bölge Rusya-Çin gibi iki dünya devi ile batı ekonomileri ve gittikçe büyüyen doğu ekonomileri arasında bir köprü konumundadır. İlerleyen zamanlarda Batı'nın elinde bulunan Kuzey Denizi enerji kaynaklarının tükenecek olmasından dolayı, Hazar Havzası, Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday gösterilmektedir. ABD, bu bölgedeki enerji kaynakları, şirketleri ve boru hatlarının yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan ile ortakça yürütülecek Hazar Güvenliği Projesi'ne önem vermektedir (Nogayeva, 2007). Hazar enerji kaynaklarının önemini gösteren asıl nokta ise, başlıca talep merkezlerinin ilerleyen 20 yılda ithal petrole bağımlılık oranlarında belirgin bir artış olması ve enerji arz güvenliğini sağlayacak alternatif bölgeler arasında yer almasıdır (Pala, 2003).

Yakın çevre politikası uygulayan Rusya Federasyonu sahip olduğu enerji kaynakları ile Hazar'daki enerji kaynakları konusunda daha kontrollü davranmaktadır. Bunun üzerine bölge devletlerin içişlerine karışma fırsatı kollamaktadır. Kafkasya ülkelerindeki iç sorunlardan yararlanarak bu bölgeye askeri olarak yerleşme fırsatı bulmuştur. Karadağ sorununda Ermenistan'ı desteklemiş, Abhazy ve Güney Osetya sorununda Gürcistan'a karşı bir politika izlemiştir. Putin döneminde Rus dış politikası, güvenlik, enerji ve dış ilişkiler üzerine kurularak, ekonomik önceliklere yer verilmiştir. Rusya'nın amacı, enerji sektöründe bölgedeki enerjinin üretiminden dağıtımına kadar her alanda söz sahibi olmaktır. Bu gelişmeler akla şu soruyu getirmektedir. Hazar enerji kaynakları III. Dünya Savaşı'na neden olur mu? İran dışında Hazar'a kıyaslı olan devletler OPEC üyesi değildir. Hazar'dan piyasalara aktarılacak petrol, 1974 petrol krizinin baş aktörü olan OPEC'nin fiyatlandırma ve arz politikalarından etkilenmesi beklenmez. Fakat OPEC ülkelerinde ortaya çıkarılmaya çalışılan çatışma alanlarının Hazar'daki ülkelere kaydırılma ihtimali vardır. Fergana Vadisi'ndeki radikal örgütler özellikle Rusya ve ABD tarafından terör açısından değerlendirilip, önleyici saldırı stratejisinin gerekçesi olarak kullanılabilir. Aynı zamanda Çin'deki Uygur Türklerine karşı yapılan katliamlar nedeniyle Türk cumhuriyetlerinin ilerleyen zamanlarda farklı bir tavır takındıklarını görebiliriz. Bu gibi olaylar muhtemel bir dünya savaşının Orta Asya kaynaklı olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Hazar merkezli çıkabilecek bir savaşın en büyük gerekçelerinden biri de Çin'in önlenemez ekonomik yükselişinden ABD'nin rahatsızlık duymasıdır (Koçgündüz, 2010: 490).

Hazar Havzası'nda petrol ve doğalgazın taşınması da başlı başına bir sorundur. Sovyetler Birliği zamanında inşa edilen boru hatlarına alternatif güzergâhlar konusunda 1991'den sonra çalışmaların hızlandığı görülmektedir. Günümüzde bu kaynakların ulaşımda kullandıkları hatlar tamamen Rusya'nın taşımacılık sistemine bağlıdır. Hazar ile Karadeniz'i birbirine bağlayan ve Rusya'nın kontrolünde olan iki boru hattı bulunmaktadır. Kuzey hat, Hazar petrollerini Grozni'den Novorossisk'e taşımaktadır. Güney hat ise petrolü Gürcistan'ı içine alan doğu-batı eksenini aşarak Batum üzerinden Karadeniz'e ulaştırmaktadır (Oğan, 2007).

Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının çıkarıldığı yerden, işleneceği ve tüketileceği merkezlere ulaşımında tercih edilen ilk yol boru hatlarıdır. Her ne kadar petrolü tabii halde, doğalgazı ise basınçla sıkıştırıp GNG veya 162 derecede soğutulup sıvılaştırılarak LNG formunda kara ve denizden taşınması yaygın olsa da boru hattı taşımacılığı uzmanlara göre en güvenli ve en ekonomik yoldur. Bu enerji kaynakları sadece ticareti yapılan mallar değil, buldukları bölgelerin kontrolünü sağlayan devletler açısından stratejik önem taşımaktadır. Bu durum doğal kaynaklardan dolayı stratejik rekabetlerin yaşandığı Avrasya'nın kalbinde yer alan Hazar Havzası incelendiğinde açık bir şekilde görülmektedir (Oğan, 2007).

Enerjinin siyasi ve teknik açıdan güvence altına alınması hem ülke içi talebin karşılanması hem de ihraç edenler açısından büyük önem arz etmektedir. Siyasi güvenlikten kasıt yalnızca alıcının siyasi baskılardan bağımsız olarak sözleşmeyle belirlenen miktarda petrol ve doğalgazı kesintisiz teslim alması konusu anlaşılmamalıdır. Aynı zamanda Kafkasya bölgesinde sık sık boru hatlarına ve istasyonlara yönelik gerçekleştirilen siyasi amaçlı müdahalelere karşı güvenliğin sağlanması da ayrıca değerlendirilmelidir. 2004 ve 2005 yıllarında Kazakistan'da kötü malzeme, eksik bakım onarım işlemleri ve inşaa aşamasında yapılan yolsuzluklar yüzünden 4 adet ağır patlama gerçekleşmiştir (Gumpel, 1998).

Boru hatlarını diğer araçlarla karşılaştıracak olursak gözle görülür avantajlar sağlamaktadır. Normal şartlarda inşa edilen boru hatları uygun işletim sistemi ile büyük miktarların taşınmasını diğer bütün taşıma araçlarına oranla daha uygun bir maliyetle gerçekleştirmektedir. Boru hatları yüksek oranlı güvenliğe sahip oldukları gibi geçirildikleri arazilere göre uyarlanabilmektedir. Bataklıklar, akarsular ve hatta denizlerden geçirilmeleri de mümkündür. Djubga'dan Samsun'a kadar uzanan "Mavi Akım" boru hattı bu gerçeğin somut bir ispatıdır (Gumpel, 1998).

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında ilk olarak Türkmenistan, Rusya'nın sisteminden ve öngörülmeleyen siyasi ve teknik gelişmelerden bağımsız olarak Pakistan üzerinden Çin'e, Hindistan'a ve İran'a, Hazar üzerinden Türkiye'ye yeni boru hatları inşa etmeyi planlamaktadır.

Ancak buradaki teknik malzemenin Çin ve Hindistan'dan kalitesiz olarak tedarik edilecek olması enerji tedarikinin karşılanmasında süreklilik garantisi sağlayamayacağını göstermektedir (Gumpel, 1998).

Enerji 21. yüzyılda dünyada ticareti yapılan en önemli kaynakların başında gelmektedir. Artık ülkelerin gelişmişlik seviyesini gösteren unsur, kişi başına düşen yıllık enerji tüketimi seviyesi olmuştur. Bundan dolayı hükümetler, toplumun ihtiyaç duyduğu enerjiyi güvenilir, kesintisiz, temiz ve ucuz olarak almak istemektedir. Çünkü sahip oldukları enerji miktarı devletlerin sosyo-ekonomik gelişmişliklerinin bir göstergesi haline gelmiştir. Bir devletin ekonomik yapısı az gelişmiş ise ve sermaye birikimi yeterli değilse enerjiye olan ihtiyaç daha da artmaktadır. Gelişmenin ilk şartı olan enerji tüketimi ile verimliliğinin elde edilmesi sonucunda dünyada enerji sektöründe de çıkar çatışmaları yaşanmaktadır (Dikkaya, 1999).

Enerji sadece insanların temel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmasına da önemli etki etmektedir. Dünya genelinde ihtiyaç doğrultusunda enerji gereksinimi gitgide artarken, enerji kaynaklarının rezervleri de aynı şekilde azalmaktadır. 2003 yılında yapılan ve 2010 yılına uyarlanan istatistiksel değerlendirmelere göre petrolün 33, doğalgazın 54, kömürün ise 222 yıl rezerv kullanım süresi bulunmaktadır. Bu azalma kesinlik kazandığı takdirde ve alternatif enerji kaynakları da talebi karşılayamaz duruma geldiğinde enerji kaynakları hem bir rekabet hem de zorunlu bir işbirliğine dönüşecektir. Alman Ekonomi Bakanlığının yaptığı değerlendirme sonucunda 2030 yılına kadar enerji gereksiniminin %60 oranında artacağı ve bu artışın 2/3'sini geliştirmekte olan ülkelerin talepleri sonucu ortaya çıkacağı vurgulanmıştır (Pala, 2007).

Büyük bir su havzası olan Hazar, son zamanlarda bölgesel ve küresel aktörlerin politikalarının ortak noktası haline gelmiştir. Buradaki petrol ve doğalgaz kaynakları bu bölgedeki siyasi ve ekonomik dengenin temel etkenini oluşturmaktadır. Dünyanın yükselen ekonomileri, büyük petrol şirketleri ve bölge ülkeleri de enerji kaynaklarından pay alabilmek için Hazar Havzası'na yönelik başlatılan oyunda yerini almak istemektedir. Hazar kaynaklarıyla ilgilenen Batılı devletler açısından en önemli unsurlardan biri, açık denize

kapalı sahalarda bulunan enerji kaynaklarını büyük piyasalara taşıyacak makul fiyat ve güvenilir boru hattı sistemini oluşturulmasıdır. Söz konusu sistemin yapılabilmesi hem büyük maliyetli olup hem de bölgenin karmaşık jeopolitiği nedeniyle oldukça güç bir meseledir. İnşa edilecek her türlü boru hattı en çok zararı petrol fiyatlarının yüksek kalması için çaba harcayan OPEC üyelerine verecektir. Bu nedenle Hazar'dan gelecek ek petrolün dünya petrol fiyatları üzerinde önemli bir etki unsuru oluşturacağı kaçınılmazdır (Pala, 2007).

Hazar, ABD'nin çevreleme hattının uzantısı içinde yer alıp, güç mücadelelerinin yaşam sahasını oluşturmaktadır. Amerika, askeri olarak Hazar'a yerleşerek hem Rusya'ya yakın olmak hem de enerji kaynaklarını kontrol ederek küresel üstünlük sağlamak istemektedir. Hidrokarbon kaynakların varlığı devletleri bunu ele geçirmek ve sunduğu zenginlikten yararlanmak istemeleri ulusal hırsları ve çıkarları ön plana çıkarmakta ve yayılcı düşüncüyü tekrar körüklemektedir. Ayrıca enerji kaynaklarını taşıyan boru hatları, geçtikleri güzergâhların stratejik önemini de arttırmaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından önemli olan enerjinin bulunduğu ülkedeki yönetimlerin niteliğinden ziyade bu ülkelerdeki enerji güvenliğini koruyacak iç istikrarın sağlanmış olup olmadığıdır. Azerbaycan, Kazakistan petrolü ile Türkmenistan doğalgazından oluşan bölgenin 21. yüzyılın en önemli enerji havzalarından olması, bölgeyi yeni bir mücadele içine sokmuş ve gerek bölgenin kontrolü, gerekse bölge içinde bulunan kaynakların uluslararası pazarlara taşınması konusu bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katıldığı bir mücadele ortamına dönüşmüştür. (Brzezinski, 2005: 14).

Hazar Havzası'nda gerçekleşen politika, diğer rekabet ortamlarından farklılık göstermektedir. Rusya'nın enerjiyi dış politikada siyasi bir araç olarak kullanmaya başlaması ile birlikte Hazar'ı arka bahçesi olarak görmesi ve SSCB döneminden kalan bağları kullanması bir bakıma onu bu mücadelede avantajlı konuma getirmektedir. Bölgeyle kültürel geçmişe sahip olan Rusya ve Türkiye'nin boşluklarından yararlanmak isteyen İran'ın enerji alanındaki rekabeti ise bölgeyi daha da özgün bir konuma getirmektedir. ABD kontrolündeki şirketlerin bölge ekonomisine müdahil olmasıyla beraber ABD'yi, küresel güç olma yolunda ilerleyen Rusya ve Çin'e karşı da önlemler almaya itmiştir. Enerji arz güvenliğini teminat altına almaya çalışan, OPEC ve Rusya

tekelinden kurtulmak isteyen ülkeler, Hazar'a yönelmektedir (Koçgündüz, 2010: 498).

Hazar Havzası'nda bulunan hidrokarbon kaynakların uluslararası pazarda tüketilebilmesi için üretici ülkeden yola çıkacak olan enerji kaynaklarının bağımsız bir güzergâh izleyerek Rusya dışından geçecek boru hatlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Hazar'ın altından geçişi sağlayacak boru hatlarının bağımsız bir enerji ulaştırma politikası adına oldukça önem arz etmektedir. Bu konuda karşılaşılan en büyük problem ise Hazar'ın hukuki statüsünün belirsiz olmasıdır. Bölgenin enerji sistemi ekonomik, siyasi ve jeopolitik anlamda önemli bir değişim yaşamıştır. Merkezîyetçi yapıdan liberal bir yapıya dönen Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğalgaz üzerinde güç mücadelesi başlamıştır. Orta Doğu ve Rusya'nın enerji kaynaklarına alternatif arayan dünya için Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan önemli bir bölge niteliğindedir. Ancak Hazar Havzası'nın sahip olduğu petrol ve doğalgaz toprak altında kaldığı sürece bir değer taşımamaktadır. Bu ülkelerin sahip olduğu enerji kaynaklarının çıkarılması, kullanılabilmesi ve diğer ülkelere taşınabilmesi enerji kaynaklarının varlığı kadar dış politikanın en önemli unsurlarını oluşturmaktadır (Koçgündüz, 2010: 499).

Bugün Hazar Havzası'nda yaşanan mücadele, enerji merkezli bir denge oyunu olduğundan gelecekte bu bölge önemli bir nitelik taşıyacaktır. Enerji olmadan ekonomiden ve ekonomik faaliyetlerden söz etmek mümkün değildir. 21. yüzyılda enerjiye sahip olmak aynı zamanda güce de sahip olmak anlamına gelmektedir. Bu kapsamda ülkelerin dış politikalarının vazgeçilmez bir unsuru olan enerji kaynakları, teorik açıdan realist bir bakış açısıyla incelenmelidir. Güce ulaşabilmek için diğer devletlere üstünlük sağlamak gerekmektedir. Realist teorinin vurguladığı güvenlik ikilemi bütün şekliyle Kafkasya'da görülmektedir. Devletlerarasındaki ilişkilerde bir tarafın kazancının öteki tarafın kaybı olarak nitelendirilmesi, bloklaşmanın ortaya çıkması ve devletlerin ulusal yapılarından dolayı çıkan sorunlar Kafkasya'yı çatışma bölgesi haline getirmiştir (Kasım, 2006: 243). Enerji ikilemi kavramı da enerji fakiri olan devletlerin hidrokarbon ihtiyacını temin edebilmek adına zengin

olan devletlerle ilişkilerini kuvvetlendirmek ya da o ülkeler üzerinde hegemonyalarını kurmak istemesini ifade etmektedir.

Hazar Havzası'nın genel sorunları dikkate alındığında şu unsurlar ortaya çıkmaktadır. Rus unsuru, otoriter yönetimler, insan hakları ihlalleri, nüfus yapıları, Azeri-Ermeni, Rusya-Gürcistan ve Çeçenistan-Rusya çatışmaları, Hazar'ın hukuki statüsündeki çözümsüzlük, boru hatlarındaki sorunlar diye sıralayabiliriz. Bölgede yaşanan bu sorunların nedeni enerji kaynakları ve güzergâhları üzerindeki güç mücadeleleridir (Kasım, 2006: 244).

Kısaca özetlememiz gerekirse, dünya enerji talebini büyük ölçüde karşılayan Orta Doğu'daki istikrarsızlık, eleştirel İran dış politikası, petrol fiyatlarındaki dengesizlik, Rusya'nın sahip olduğu enerji gücü, enerji tüketen ülkeleri oldukça rahatsız etmektedir. Bu nedenle bir yandan enerji kaynaklarına alternatif bulmak ve kaynakları arttırmak isteyen enerjiye bağımlı ülkeler ile bu alanda yatırım yapmak isteyen uluslararası şirketler, Hazar Havzası'na yönelmişlerdir. Terör anlamında Orta Doğu'dan daha güvenli olan Hazar'ın enerji arz güvenliğini sağlaması, Rusya'nın enerji tekeli kırma gücü, bölgenin Çin, Rusya ve Orta Doğu arasında yer alması sonucunda stratejik bir konumda bulunması Hazar'ın önemini arttırmaktadır.

Dünyada enerji arz güvenliğinin sağlanmasındaki alternatiflerden olan Hazar Havzası, uygulanan politikalar çerçevesinde küresel güç siyasetinin öznesi konumuna gelmektedir. Son ana kadar yapılmayan hamlelerin ileride büyük hatalara neden olmaması için Hazar devletlerinin hükümetlere göre değişmeyen ulusal ve bölgesel enerji politikasını oluşturması gerekmektedir. Hazar Havzası'nda bir türlü çözüme kavuşturulamayan hukuki statü sorunu, aslında bölgesel ve uluslararası alanda yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir sonucudur. Oysaki belirlenecek statü birçok konuyu aydınlatacaktır. Boru hatlarının güzergahları, kaynakların paylaşımı, ekolojik denge ve jeopolitik kazanımlar bu sorunun ortadan kalkmasıyla bir sonuca bağlanabilecektir. Böylece Hazar enerji güvenliği sağlanmış ve kontrol altına alınmış olacaktır.

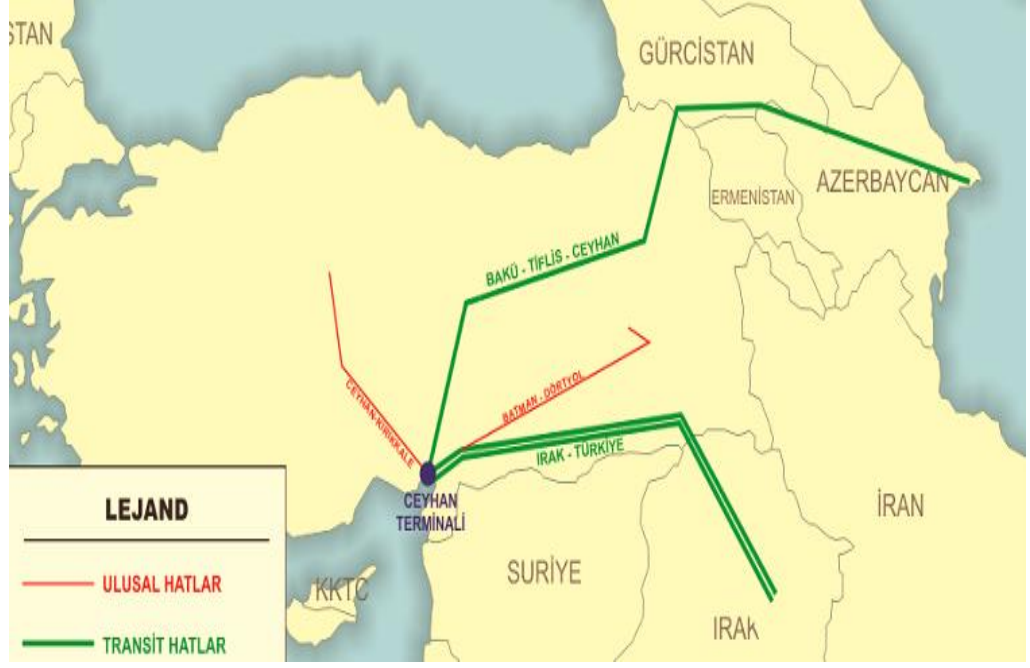
3.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

BTC, Türkiye'nin 1990 yılından bu yana özellikle Azeri ve Kazak petrolünü, Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara taşımayı hedefleyen bir projedir. Proje ile yılda 25 milyon ton Azeri, 20 milyon Kazak petrolünün taşınması planlanmaktadır. Türkiye bu petrolün önemli bir bölümünü satın almayı da teklif etmiştir. Projenin mevcut halinin ilk biçimlendirilmesinin yapıldığı 1994-1995 yıllarında, Türkiye tarafından öne sürülen bazı stratejik ilkeler vardır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan başta olmak üzere bölgedeki ülkelerin petrol kaynaklarının taşınmasında, 2000'li yıllarda, var olan Rusya Federasyonu'nun kontrolündeki taşıma sistemlerinin yetersiz kalacağı düşüncesi hâkimdir. Türkiye bu yetersizliğin giderilmesi için Bakü'den Ceyhan'a bir hattın yapılmasını önermektedir. Türkiye bu konuda iki seçenek sunmuştur. Her iki seçenekte Hazar'ın altından geçecek olan bu boru hattı güzergâhının ilki Kazakistan'dan çıkıp Rusya sınırları dışından Azerbaycan'a ulaştırmak, ikincisi ise Kazakistan-Ermenistan-Azerbaycan hattını izlemektir. Azerbaycan ise üç farklı güzergâh önermiştir. İlki Gürcistan, diğerleri ise İran ve Ermenistan'dır. Gerek Azeri gerek Kazak petrolü için önerilen alternatiflerin temel stratejisi, bölgede yer alan diğer ülkelere karşı olumsuz bir tutum oluşturmamak ve birini diğerine tercih eder bir izlenim vermemektir. Doğal olarak hattın Ermenistan'dan geçebilmesi için, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerekmektedir. Diğer yandan özellikle ABD'nin İran'a karşı tutumu dikkate alındığında, İran alternatifinin hayata geçirilmesi oldukça zor görünmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda ABD ve Batı'nın tutumunda değişme olması ihtimaline karşı İran alternatifi bir seçenek olarak kenarda tutulmuştur. Rusya ile de sanıldığı gibi aksine başlangıçtan beri bölgede işbirliği ve karşılıklı yarar ilkelerine dayalı bir strateji geliştirilmeye gayret edilmiştir. Çok sayıda hükümetler arası görüşmeler yapılmış, Rusya Federasyonu ile gerek hükümetler arası görüşmeler sürecinde gerek Enerji Bakanlığı ile ve Transneft, Lukoil gibi Rus petrol şirketleri ile işbirliği olanakları zorlanmıştır.

Bu projeye karşı öne sürülen tezlerden biri de hattın geçeceği güzergâh boyunca terör olduğu ve bunun da projeyi kabul edilmez ya da çok riskli yapacağı yönündeki olumsuz eleştirilere karşı, hattın kesintisiz çalışacağı

garantisi verilmiştir. Hattın içinden geçecek petrol miktarının garanti edilmesi sonucunda Türk tarafı terör riskinden dolayı gerçekleşebilecek herhangi bir aksaklık karşısında meydana gelecek zararı karşılamayı garanti etmiştir. Böylece uluslararası platformlarda, teknik ve ekonomik konuların tartışılıp kıyaslanması yerine, art niyetli ve sonu gelmeyen politik tartışmalar yapılmasının önüne geçilmiştir (Pamir, 1999: 18).

Büyük bir su havzası olan Hazar, dünya pazarından kilometrelerce uzakta olduğundan, burada bulunan kaynakların transferi konusunda büyük bir yarış başlamıştır. Türkiye ise bu yarışta varlığını Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile göstermiştir. Hazar Havzası'nın suları altında yatan zengin hidrokarbon rezervlerinin, uluslararası enerji piyasalarına ulaştırılması konusu, 10 yıla yakın bir süredir Türk ve dünya kamuoyunun yakından takip ettiği çok önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Daha net bir ifadeyle, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, 1991 yılından bu yana Türkiye'nin gündemindedir. Proje ile Bakü'den başlayıp Ceyhan'da son bulacak bir boru hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere bölgede üretilecek petrolerin Ceyhan'a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması hedeflenmektedir (Yardım, 2000: 18). Bu tarihi projenin güzergâhını belirleme çalışmaları 1991 yılında başlamıştır. Proje ile ilgili çalışmalar 1994'te Azerbaycan'ın Azeri-Çırağ-Güneşli bölgesinde en büyük petrol kaynaklarından birinin bulunmasıyla daha da hız kazanmıştır. Projenin temeli 2002 yılında Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının katılımıyla atılmıştır. Hazar Havzası petrolünün dünya pazarına ulaştırılması amacıyla yapılan BTC boru hattının uzunluğu 1767 kilometredir. Bunun 443 kilometrelik bölümü Azerbaycan, 248 kilometrelik bölümü Gürcistan ve 1076 kilometrelik bölümü Türkiye üzerinden geçmektedir. Bu proje ile toprağın bir metre altına gömülen ve depreme dayanıklı borular, 2800 metre yüksekliğe ulaşan dağ geçitleri üzerinden Hazar'ı Akdeniz ile buluşturmuştur. İlk aşamada Ceyhan'a günde 400.000 varil petrol sevkiyatı yapılması ve birkaç yıl içinde bu miktarın günde 1 milyon varile çıkarılması planlanmıştır. Bu rakam dünyada günlük 84 milyon varil olan petrol üretiminin %1'inden biraz fazlasına denk gelmektedir (Metin, 2004: 232).

Kaynak: www.enerji.gov.tr

Şekil 3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Azerbaycan 3 Ekim 2000’de BTC projesini desteklemek üzere bir sponsor grup oluşturmuştur. 17 Ekim 2000 tarihinde AIOC üyesi 8 şirketten (SOCAR, BP, TPAO, Unocal, Statoil, Ramco, Delta-Hess, Hochu) oluşan bu grubun üyeleri bir Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Antlaşması imzalayarak Ana İhraç Boru Hattı (MEP) katılımcıları adını almıştır (Pala, 2003). 1 Ağustos 2002 tarihinde Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının sponsor grubunda yer alan Londra’da inşaat işlerinden sorumlu olacak BTC Co. (BTC Anonim Şirketi) ve finansman işlerinden sorumlu olacak BTC Investment (BTC Yatırım) adı altında iki şirket kurmuşlardır. Bu durum projenin şirketler açısından da önem arz ettiğinin bir göstergesidir. Projenin finansmanının %70’i Dünya Bankası, resmi Amerikan kuruluşları ve Avrupa Kalkınma Bankası tarafından sağlanmıştır. Geri kalan %30’luk bölüm ise, AIOC Konsorsiyumunu oluşturan şirketler tarafından karşılanmıştır (Metin, 2004: 231).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ile ilgili olarak Dünya Bankası Finansmanı ile müşavir PLE firmasına hazırlatılan fizibilite raporu 1997 yılı sonunda tamamlanmıştır. 1998 yılında da onaylanmıştır. Kasım 1999’da AGİT İstanbul Zirvesiyle birlikte Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına ilişkin hızlı gelişmeler sürecine girilmiştir. Zirve sırasında Azerbaycan petrolünün Ceyhan’a ulaştırılması konusunda Türkiye, Azerbaycan ve

Gürcistan arasında Niyet Beyanı anlaşması imzalanmıştır. 17-18 Ekim 2000 tarihinde sırasıyla Azerbaycan ve Gürcistan ile Ev Sahibi Ülke Anlaşması ve Hükümet Garantisi Anlaşması, Türkiye ile de Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması imzalanmıştır. Daha sonraki süreçte ise Azerbaycan ana üretim petrolünü dünya pazarına taşıyacak Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi Nihai Anlaşması'nı 19 Ekim 2000 tarihinde Türkiye'de imzalanmıştır. 1 Mart 2001 tarihinde Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesine katılması konusunu içeren Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Böylece projenin üzerinde tartışmalara neden olan Azeri petrolünün proje için yetersiz olduğu düşüncesine ve projenin gerçekleştirilebilir olmadığı konusundaki tartışmalara son verilmiştir. 18 Eylül 2002 tarihinde ise Türkiye Cumhurbaşkanı Sezer, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze'nin de katıldığı bir törenle Bakü'de Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın temeli atılmıştır. 26 Eylül 2002 günü de hattın Akdeniz ucu olan Ceyhan terminalinde temel atılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Türkiye kesimi ana müteahhidi olarak BOTAŞ görevlendirilmiş ve projenin aşamaları olan Temel Mühendislik çalışmasını 6 ay, Detay Mühendislik aşamasını 12 ay, Arazi ve İnşaat çalışmasını 32 ay içerisinde bitirmekle görevlendirilmiştir. 3 yıl süren çalışmaların ardından Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin Azeri kısmının açılışı 25 Mayıs 2005 tarihinde sınırlı kapasiteyle açılmıştır. 4 milyar dolar bütçeyle tamamlanan, inşasının güçlüğü ve pahalılığı nedeniyle eleştirilen, petrol işletmecileri tarafından güzergâhların en politığı olarak tanımlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, üretici ülke olan Azerbaycan başta olmak üzere Amerika, Türkiye, Gürcistan ve diğer bölge ülkeleri için büyük önem taşımaktadır (Metin, 2004: 232).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı yapımında yatırımcı şirketlerin çoğunluğu Amerikan şirketi olmasına rağmen yatırımın %25'lik kısmı Azerbaycan petrol şirketlerine aittir. Bu boru hattı ile Azerbaycan 30 yılda 50 milyar dolarlık bir yatırımın merkezi olmayı hedeflemektedir. BTC Boru Hattı'nın tam kapasite ile faaliyete geçmesi zayıf olan Azerbaycan'a yeni ekonomik kazançlar sağlayacaktır. Azerbaycan için bir diğer önemi ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın faaliyete geçmesiyle birlikte petrol, Hazar'dan 1767 km'lik yolu kat ederek Akdeniz'in sıcak sularına ulaşacak olmasıdır. Bu,

BTC aracılığıyla Hazar kıyılarında yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinden birinin, Rusya olmadan petrolünü uluslararası piyasalara nakletmesi açısından önem arz etmektedir. Gürcistan'da gerçekleşen Gül Devrimi ile Şevardnaze görevden alınarak yerine Mihail Saakaşvili getirilmiştir. Saakaşvili ise bölgede daha çok ABD yanlısı politikalarıyla tanınmaktadır. BTC Boru Hattı ile ilgili yapılan yorumlardan biri de Saakaşvili'nin göreve gelmesiyle, Amerika'nın BTC Projesi'nden daha fazla yararlanmasına ve boru hattının güvenliğini sağlama bahanesiyle Gürcistan'da askeri kuvvet bulundurmasına yöneliktir. Ancak, Gürcistan için BTC boru hattı ile elde edeceği transit geçiş ücreti beklentisi bütün bu iddiaların önüne geçmiştir. Gürcistan devlet başkanı Saakaşvili boru hattının ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunacağını ve petrol güzergâhında bulunmaları sayesinde yabancı sermaye yatırımları artacağını ifade etmiştir. Ayrıca Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının geçtiği ülkeler (Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye) arasındaki stratejik birlikteliği pekiştirmektedir. Aynı zamanda büyük ölçüde gaz ve petrole bağımlı bulunan Rusya'nın çemberinden kurtulmayı isteyen küçük Gürcistan'ın kırılğan bağımsızlığını sağlamlaştırmaktadır (Vural, 2006).

Türkiye için bu projenin geliri Azerbaycan ve Gürcistan'a göre daha azdır. Taşınacak 45-50 milyon tonluk petrolden elde edilecek yıllık gelir yaklaşık 150 milyon dolardır. Türkiye'nin nüfusu, yüzölçümü ve farklı ticaret imkânları göz önüne alındığında bu boru hattından elde edilecek gelir çok göze çarpmamaktadır. Buna rağmen ülkenin ekonomik yapısına katkısı tartışılmazdır. Uzun vadeli ekonomik ve stratejik çıkarların bekleniyor olması konuyu önemli hale getirmektedir. Bu proje ile Ceyhan terminali önemli bir uluslararası petrol piyasası merkezine dönüşecektir. BTC Boru Hattı içinde ve Ceyhan terminalindeki ham petrol seviyesinde kriz zamanlarında arz esnekliği sağlamak üzere Türkiye'nin stratejik petrol stok kapasitesi de artacaktır. Taşıma maliyetlerinin azaltılmış olması, finansman ücretlerinden sağlanacak tasarruf gibi nedenlerle daha ucuza ham petrol temin etmek mümkün olacaktır. Türkiye açısından BTC boru hattının ekonomik ve çevresel açıdan öneminin yanı sıra stratejik önemi çok daha fazladır. Çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda birçok defa ifade edildiği gibi, hattın geçeceği güzergâh Doğu ile Batı arasında bir enerji köprüsü oluşturacaktır. Bu nedenle de Türkiye'nin

jeopolitik önemi daha çok ağırlık kazanmış olacaktır. Ayrıca BTC boru hattı bölge ülkelerinden dünya pazarlarına ham petrol ve doğalgaz nakledecek diğer boru hatları projelerine de öncülük edecektir (Pala, 2001; Yanar, 2002: 142-143).

Projenin önemli bir unsuru da çevre güvenliğini gözetilen bir seçenek olmasıdır. Karadeniz’de sonlanan boru hattı alternatiflerinin Hazar ve Orta Asya bölgelerinin petrolünü uluslararası pazarlara ulaştırmada, Karadeniz ve Boğazlar üzerinden yapılacak tanker taşımacılığını gerektiriyor olmasından dolayı, doğrudan Akdeniz’de sonlanan bu projeyi daha cazip kılan kritik bir özelliktir. Novorossisk ve diğer Karadeniz limanlarında kötü hava şartlarından dolayı yılda ortalama 100 gün yükleme-boşaltma işlemleri yapılamamakta ve taşınan petrolün boru hatlarına aktarılması ek zaman ve maliyet kaybına neden olmaktadır. Bu nedenler karşısında projenin daha cazip ve gerçekçi kılan özellikleri dikkat çekmektedir (Pamir, 1999: 20).

3.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

BTE projesi ile birlikte Azerbaycan doğalgazının Gürcistan üzerinden Türkiye’ye taşınması planlanmaktadır. Türkiye’nin gaz ihtiyacının karşılanması ve Azerbaycan ile olan ikili ilişkilerin geliştirilmesi bakımından oldukça önemli bir projedir. Türk ve Azeri yetkililer tarafından 12 Mart 2001 tarihinde Azerbaycan gazının Türkiye’ye sevkine ilişkin hükümetler arası anlaşma ve bu anlaşmayla birlikte aynı tarihte SOCAR ve BOTAŞ arasında doğalgaz alım-satım sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye’nin ihtiyacı doğrultusunda kademeli bir alım artışı planlanmıştır. Buna göre Türkiye 2004 yılında 2 milyar metreküp, 2006 yılında 6,6 milyar metreküp doğalgazı Şah Deniz’den alacaktır. Bu rakam 2008’de 15-20 milyar metreküpe yükseltilecektir (Bilgin, 2005: 324). 16 Ekim 2004’te BTC petrol boru hattının Azerbaycan ile Gürcistan bölümünün birleştirildiği zaman BTE hattının da yapımına başlanmıştır. Şah Deniz sahasından çıkarılacak doğalgazın Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Erzurum’a ulaştırılması planlanmıştır. BTC doğrultusunda inşa edilen BTE doğalgaz boru hattının 2006 yılında tamamlanması düşünülmektedir. Bu hattın Avrupa’ya uzatılması planlandığı için gelecekte kapasitesinin artırılması gerekecektir. Hazar’a kıyısı olan diğer devletlerin de bu hatta gaz nakli yapması Türkiye’nin stratejik

hedeflerindedir. Bu yüzden Bakü-Erzurum hattının taşıma kapasitesi artırılarak Türkmenistan gazının da bu hatta dâhil edilmesi düşünülmektedir. Türkmen gazı bu hat ile birlikte ilerleyen zamanlarda Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ulaştırılabilecektir. BTE kapsamında Hazar'daki Şah Deniz yataklarından çıkarılan doğalgaz Bakü ile Tiflis'ten geçerek 3 Temmuz 2007'de Erzurum'a ulaşmıştır. 970 kilometre uzunluğunda olan bu projenin Azerbaycan'daki bölümü 442 kilometre, Gürcistan'daki bölümü 248 kilometre, Türkiye'deki bölümü ise 280 kilometredir. Bakü'de başlayan bu boru hattı Türkiye'ye kadar Bakü-Tiflis-Ceyhan ile aynı güzergâhı takip etmektedir. Bu proje Türkiye için, pahalı Rus gazına ve güvenilir olmayan İran gazına bir alternatif oluşturmaktadır. Ayrıca bu hat Kafkasya Koridoru yoluyla oluşturulmaya çalışılan enerji nakil hattı bağlamında gelecekte Orta Asya'ya uzanacak olmasından dolayı da büyük bir önem arz etmektedir. Bu proje, siyasi ve ekonomik önemin yanı sıra geniş boyutlu bir enerji ağının bir parçası olması açısından da önemlidir (Çelikpala, 2007).

Kaynak: www.botasint.com

Şekil 3.2: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Bakü-Tiflis-Erzurum projesinin Bakü-Tiflis ayağına yani Güney Kafkasya Projesi'ne (SCP) de değinecek olursak, bu proje ile birlikte Şah Denizinde üretilen doğalgazın Türkiye-Gürcistan sınırına getirilmesi planlanmıştır. Bunun için SCPC şirketi kurulmuştur. Bu şirkette TPAO'da %9

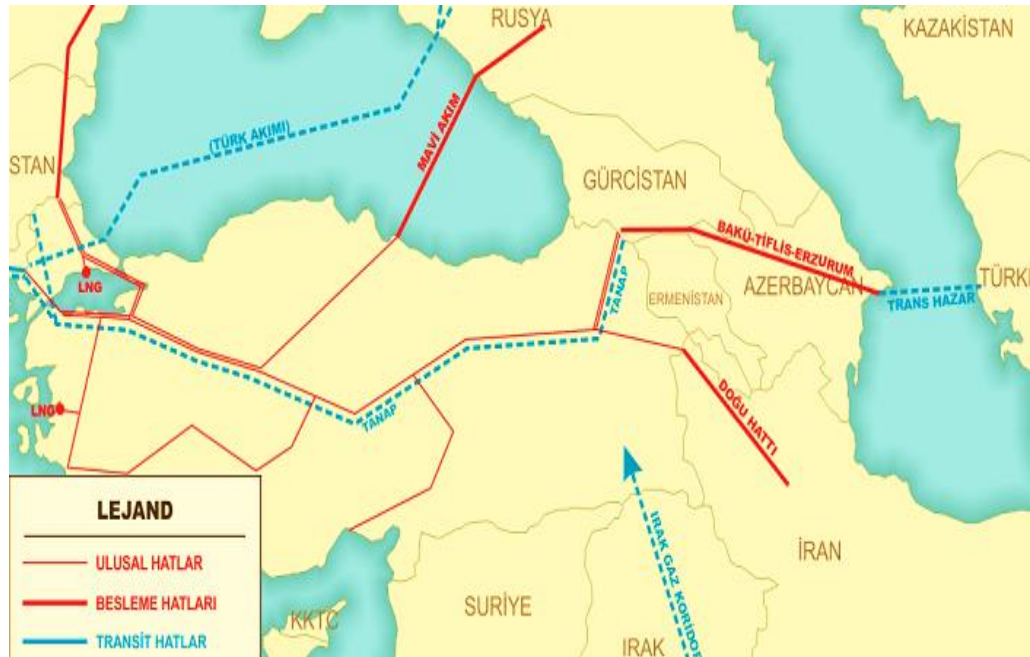
payla ortak olmuştur. Projenin diğer ortakları %25,5'er hisse ile BP ve Norveç şirketi STATOİL'dir. Proje kapsamında yapılacak hat BTC koridorunu takip edecektir. Böylece Güney Kafkasya Projesi birçok ekstra masraftan kurtulacaktır. Yaklaşık 696 km uzunluğundaki bu proje ile yıllık 8,1 milyar metreküp gazın AGSC-BOTAŞ arasındaki SPA şartlarına uygun olarak Türkiye sınırına taşınması planlanmaktadır. İlave takviyelerle kapasitenin 22 milyar metreküpe kadar çıkarılabilmesi söz konusudur. SCP sayesinde BTC'de olduğu gibi üç bölgesel ülke ve yatırımcı şirketlerin ülkeleri arasındaki ilişkiler de gelişmektedir. Başta Azerbaycan olmakta üzere tüm katılımcı ülke ekonomilerine destek veren SCP, aynı zamanda bölgesel birlikteliklere de imkân vermektedir (Vural, 2006).

BTE ile birlikte Türkiye ve Hazar Bölgesi arasında ikinci bir köprü kurulmuş olacaktır. Bu boru hatlarını, demiryolları, kara ve hava yolları izleyerek, ekonomik ilişkiler daha da artacaktır. Türkiye, tüketici olarak yeni kaynaklara kavuşurken, Hazar devletleri de Avrupa'ya çıkış kapısı olarak yeni bir alternatifte kavuşacaktır. Kazakistan ile Türkmenistan'ın da hatta dâhil olması Türkiye'nin önemini daha da arttıracaktır. Avrupa pazarına Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu enerjilerinin Türkiye üzerinden ulaşımı daha kolay hale gelecektir (Laçiner, 2006). Türkiye bu proje ile öncelikli olarak Doğu-Batı enerji koridorunun yanı sıra dünya enerji istikrarına çok önemli katkı sağlayacak Kuzey-Güneybatı doğrultulu yeni bir koridorla yeni işbirliğine açık politikalar planlamaktadır (Vural, 2006).

3.1.3. Trans-Hazar Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı

Hazar Havzası enerji kaynaklarında en önemli doğalgaz üretici ülke Türkmenistan'dır. Sahip olduğu enerji rezervleri bakımından oldukça zengin olan Türkmenistan'ın dış pazarlara ulaşma yollarının olmamasından dolayı oldukça olumsuz bir konumdadır. Sovyetler Birliği döneminde üretilen enerji kaynaklarının tamamını Moskova üzerinden diğer bölge ülkelerine ve dış piyasalara aktaran Türkmenistan, bu ticaretin karşılığında temel ihtiyaçlarını tedarik edebilmektedir. Bundan dolayı Türkmenistan tamamen Moskova'ya bağımlı yaşamaktadır. Bu bağımlılık durumu Sovyetler Birliği'ni oluşturan diğer cumhuriyetler için de geçerlidir. Ancak bağımsızlık sonrası bu yapıyı değiştirmede en başarısız ülke Türkmenistan olmuştur. Bununla birlikte

Türkmen gazının neredeyse tamamını alan Gazprom ürüne düşük bedel, geçiş ücretlerine yüksek tarife uygulamaktadır (Bilgin, 2005: 316). Türkmenistan'ın, Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığını azaltacak alternatif alıcılar yaratılması amacıyla, bölgenin en önemli doğalgaz pazarlarından ve güzergâhlarından biri olan Türkiye'ye Hazar'ın altından geçen bir boru hattıyla Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden doğalgaz taşınması gündeme getirilmiştir. Bu kapsamda oluşturulan Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin imzaları Türkiye ve Türkmenistan arasında 21 Mayıs 1999 tarihinde Aşkabat'ta atılmıştır. Bu anlaşmaya göre doğalgaz alımı en erken 2002, en geç 2004 yılında başlayacaktır. 30 yıl sürecek bu anlaşma 5 milyar metreküp ile başlayacak, 10 yıl içinde 16 milyar metreküpe çıkarılacak ve gaz Türkiye-Gürcistan sınırından Türkiye'ye teslim edilecektir. Proje için Türkmenistan tarafından açılan ihaleyi Pipeline Solution Group (PSG) Konsorsiyumu kazanmıştır (Veliev, 2006).

Kaynak: www.enerji.gov.tr

Şekil 3.3: Trans-Hazar Boru Hattı

Trans-Hazar projesi toplam 1696 kilometre uzunluğunda olup, Türkmenistan'ın Türkmenbaşı şehrinden başlayarak Azerbaycan'ı Bakü üzerinden geçecek ve Türkiye'nin Erzurum şehrine ulaşacaktır.

Trans-Hazar Projesi kendi içinde petrol ve doğalgaz hattı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar Kazak petrollerini Hazar altından Avrupa'ya taşıyacak

Trans-Hazar Petrol Boru Hattı ve Türkmen, Özbek ve Kazak doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı'dır (Veliev, 2006).

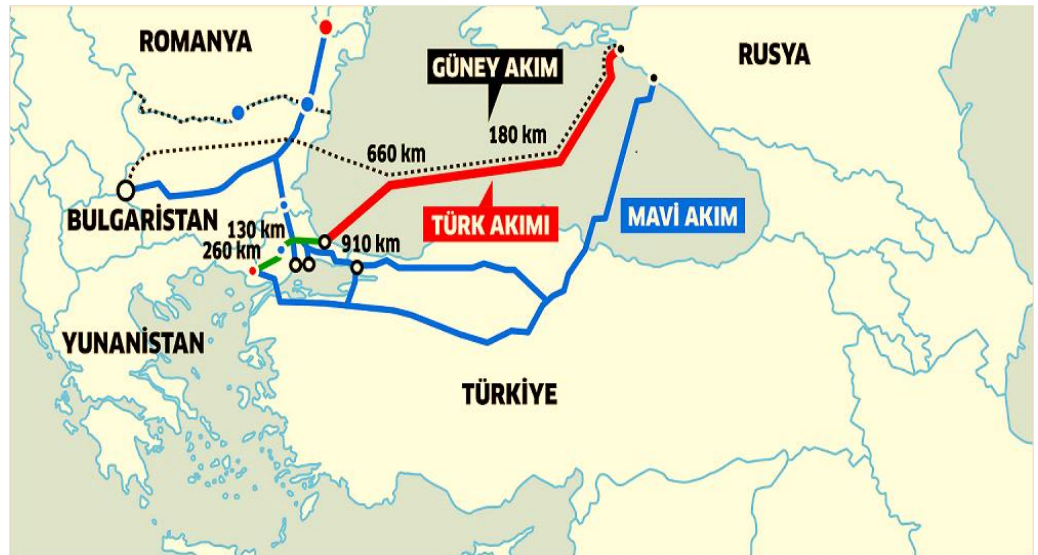
Türkmenistan gazının geçeceği güzergâhta yer alan Azerbaycan, hattın içinden geçecek gaz miktarında kendi gazının da yer alması konusunda ısrarcı olması ve Azeri gazının toplam içindeki miktarının ne olacağı tartışmaları ile projede ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Bu soruna ek olarak Türkiye'nin Mavi Akım Projesi'ne öncelik veren girişimleri ile uluslararası finans zorluğu da dâhil olmuş ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ve Kafkaslara yönelik aktif ve baskıcı tutumu da eklenince, Hazar geçişli Türkmenistan gazı projesinin uygulanması sekteye uğramıştır. Bu sorunlar doğrultusunda, özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın ikili anlaşmalar üzerine yoğunlaşması nedeniyle, Türkmenistan'ın Trans-Hazar Projesi'nden vaz geçtiği görülmüştür (Güdüzhev, 2013).

3.1.4. Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı

Rus-İtalya-Türk ortak yapımı olan Mavi Akım Projesi'ne toplam 3 milyar 339 milyon dolarlık yatırım yapılmıştır. 380 kilometresi Karadeniz'in 2140 metre altından geçen boru hattının uzunluğu 3300 kilometredir. Bu özelliği ile yeryüzünün en derinindeki boru hattı projesi olarak nitelendirilmektedir. Bu proje yaklaşık 3,3 milyar dolara mal olmuş ve proje için Rusya ile İtalya arasında yarı yarıya ortaklı Transco adlı şirket kurulmuştur. Projenin finansmanını da Rus şirket olan Gazprom yapmıştır. Ancak deniz geçişi dâhil Samsun-Ankara bölümü (270 km) Türkiye tarafından finanse edilmiştir. Türkiye bu proje ile yılda 3 milyar metreküp doğalgaz alacaktır. Bu miktarın her yıl 200 milyon metreküp artacağı ve 2008 yılında yıllık 18 milyar metreküpe ulaşacağı planlanmıştır. 30 Aralık 2002'de ilk gaz pompalanmıştır. Aynı tarihte 16 milyar metreküp doğalgaz alımına ve 25 yıl süreli olmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma 31 Aralık 2025 tarihine kadar geçerli olacaktır (Birsnel, 2005).

Rusya'dan, Türkiye'ye gaz satılmasını öngören bu projenin oluşturulması BTC hattı konusunda Rusya'nın itirazlarını hafifletmek ve bu petrol mücadelesinde onları tatmin etmeye yönelik bir adım olmaktadır (Yanar, 2002: 133). Bu projenin en önemli özelliği Rusya ile daha önce yapılan

anlaşmadan farklı olarak herhangi bir geçiş ülkesiyle muhatap olmaksızın, doğrudan Türkiye'ye Rus doğalgazının verilecek olmasıdır (Oğan ve Aytekin, 2002). Türkiye, Mavi Akım Projesi ile birlikte Rusya'dan doğrudan yani üçüncü bir ülke araya girmeden doğalgaz alacaktır. Ancak bu proje Türkiye'nin Rusya ile olan ithalat ve ihracat dengesini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. SSCB ile yapılan ilk doğalgaz anlaşmasında gaz karşılığında ödenmesi gereken ücretin bir bölümünün mal olarak ödenmesine karar verilmiştir. Fakat SSCB dağıldıktan sonra 1992 yılında Rusya Federasyonu ile yapılan anlaşma tekrar gözden geçirilmiş ve o tarihten sonraki ödemelerin peşin olarak yapılması istenmiştir. Bu olay Türkiye ile Rusya'nın dış ticaretinin Türkiye aleyhine bozulmasına neden olmuştur. 1997'de 2 milyar dolar ihracat ilerleyen yıllarda 900 milyon dolara düşmüştür (Gündüzhev, 2013). 1997 yılında Rusya ile imzalanan Mavi Akım Projesi'nin Türk cumhuriyetleri açısından yarattığı olumsuzluk ise Azerbaycan ve Türkmenistan gazında Türkiye'yi bir Pazar olmaktan çıkarmıştır. Şah Denizden çıkarılan doğalgazın Türkiye üzerinden dünya pazarına aktarılmasını savunan ABD, Mavi Akım Projesi'ne karşı çıkmıştır (Ünüvar, 2004). Bu gelişmeler Türkiye ile ABD arasında sürdürülmeye çalışılan petrol ve gaz boru hatlarının oluşturduğu Doğu-Batı enerji koridoru stratejisini ciddi manada zedelemiştir.

Kaynak: www.businessht.com.tr

Şekil 3.4: Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı

Bu hattın devreye girmesiyle birlikte Türkiye enerji konusunda 2/3 oranında Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Bununla birlikte anlaşmada yapılan

en büyük hata ise ithal edilen Rus gazının bu ülkenin izni olmadan üçüncü bir ülkeye satılamayacağıdır. Bu maddeyle birlikte Türkiye resmen Rusya'ya bağımlı kılınmıştır. Ayrıca Orta Asya'dan gaz ithalatının önü kesilmiştir. Bununla birlikte Orta Asya gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasına engel olunmuş, bu aktarımın Ukrayna üzerinden yapılmasının önü açılmıştır. Bu durum Türkiye'nin 21. yüzyılda enerji köprüsü olma planlarını büyük bir oranda sekteye uğratmıştır. Çünkü bu projenin gerçekleştirilmesiyle beraber Trans-Hazar Projesi rafa kaldırılmıştır. Bu da Türkiye ile Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki ilişkilerin zedelenmesine neden olmuştur. Mavi Akım Projesi ile alınacak doğalgazdan daha ucuza alınabilecek olan Türkmen gazının direk olarak alınması bu proje ile imkânsız hale gelmiştir. Yapılan bu hata ile Türkmenistan, Rusya'nın tekeline bırakılmıştır (Yatar, 2007). Rusya'ya en fazla bağımlı olan Avusturya'nın oranı %45 iken, Almanya'nın oranı % 33'tür. Türkiye'nin oranı ise Mavi Akım ile birlikte %65'e yükselmiştir (Oğan ve Aytekin, 2002).

Normal şartlarda Mavi Akım Projesi'nin geçtiği güzergâhtan dolayı Hazar'la bir alakası yoktur. Ancak projenin aktif hale getirilmesinden sonra olumsuz etlilerine maruz kalan bölgeler başta Hazar ve Avrupa olmuştur. Bu proje Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması için planlanan Trans-Hazar Projesi'nin iptal edilmesine neden olduğu için bu çalışmada kendisine de yer verilmiştir.

3.1.5. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin amacı, Azerbaycan'ın Hazar'daki Şah Deniz-2 gaz sahası ve Hazar'ın güneyindeki diğer sahalarda üretilen gazın öncelikle Türkiye'ye aktarılması ve ardından Avrupa'ya taşınmasıdır. TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı ve Trans- Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Doğalgaz Koridorunu oluşturmaktadır. Proje, Türkiye-Gürcistan sınırında Ardahan ili Posof ilçesi Türkgözü köyünden başlayarak Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Edirne olmak üzere 20 ilden geçerek, Yunanistan sınırında Edirne'nin İpsala ilçesinde son bulacaktır. Bu noktada Avrupa'ya doğalgaz aktaracak olan TAP ile birleşecektir. Proje kapsamında

Türkiye sınırı içinde biri Eskişehir, diğeri Trakya'da olmak üzere ulusal doğalgaz iletim şebekesine bağlantı için iki çıkış noktası bulunacaktır. TANAP'ın 19 kilometresi Marmara Denizi geçişi dâhil toplam 1850 kilometre ana hat ile Türkiye içindeki çıkış noktalarına olan bağlantı hatlarının işletilmesinde kullanılmak üzere yer üstü tesislerinden oluşmaktadır (www.tanap.com, b.t.).

Türkiye'nin coğrafi konumu, doğusundaki Hazar Havzası'nın ve güneyindeki Orta Doğu bölgesinin zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazar olan Avrupa'ya ve açık denizlere ulaştırılması açısından büyük önem arz etmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hattı ile Hazar enerji kaynaklarının Batıya ulaştırılmasında bir enerji koridoru olarak görev yapabileceğini gösteren Türkiye'nin, AB açısından en önemli projesi Hazar ve Orta Doğu gazını Avrupa'ya sevk edecek NABUCCO projesiydi. Proje ile birlikte gazın Türkiye'den Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya ulaştırılması planlanıyordu. Bu proje hayata geçirildiği takdirde AB'nin %70'lere yakın Rus doğalgazına bağımlılığına karşı ciddi bir alternatif oluşturulacak ve Türkiye, AB için en önemli transit ülke haline gelecekti. Yıllık 31 milyar metreküp kapasiteye sahip olan NABUCCO projesi AB'nin doğalgazda kaynak çeşitliliğini ve enerji güvenliğini arttırmak için ciddi alternatif ve Doğu-Batı enerji koridorunun en önemli ayağını oluşturacaktı (Vardaryıldız, 2012).

Kaynak: www.dw.com

Şekil 3.5: NABUCCO Doğalgaz Boru Hattı

Hazar enerji kaynaklarını kontrol etmesi ve bu kaynakları kendi ülkesi üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı stratejik bir hedef haline getiren Rusya, başlangıçtan itibaren NABUCCO projesini yakından takip etmiş ve başarısızlığı için aktif girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ile yaptığı anlaşmalarla bu ülkelerden çıkacak gazın üzerinde söz sahibi olmuştur (Vardaryıldız, 2012).

NABUCCO yatırıma başlayacağı zaman Hazar'da kaynak gaz bulamamıştır. Taşınacak gazın bulunmaması projenin hayata geçirilmesinde ciddi şüphelerin oluşmasına neden olmuştur. Rusya'nın NABUCCO'ya karşı ikinci hamlesi Güney Akım Projesi olmuştur. Güney Akım Projesi Rus doğal gazının Karadeniz'in altından, Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan ve Slovakya üzerinden Batı Avrupa'ya taşıyacaktır. Bu boru hattının yapımının 2015 yılında tamamlanması ön görülmektedir. Hatta projenin taşıyacağı gaz anlaşmalarla garanti altına alınmıştır. Türkiye'de boru hattının Karadeniz'de kendi münhasır ekonomik bölgesinden geçmesine izin vermiştir. Bu gelişmeler NABUCCO projesinin gerçekleşme ihtimalini iyice ortadan kaldırmıştır. Ancak asıl darbe 2010 yılında BP'den gelmiştir. Şah Deniz Konsorsiyumunda ağırlığı olan BP'nin Güney Doğu Avrupa Boru Hattı (SEEP) olarak ifade edilen önerisi Türkiye'ye ve başta Azeri şirketi SOCAR olmak üzere Konsorsiyumun büyük ilgisini çekmiştir. Öneri, Şah Deniz-2 gazının Avrupa'ya taşınmasında, Türkiye üzerinden yeni bir boru hattı yapımına ihtiyaç duymamakta ve BOTAŞ'ın var olan iletim şebekesinden yararlanmayı öngörmektedir. SEEP, boru hattı yarışındaki dengeleri iyice bozmuş ve yeni arayışları meydana getirmiştir. Bu kapsamda 25 Ekim 2011'de İzmir'de Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan anlaşma NABUCCO projesinin dönüm noktası olmuştur. 2017-2018 yılından itibaren yıllık 16 milyar metreküp Şah Deniz-2 gazının 6 milyar metrekübünün kendi gereksinimi için Türkiye'ye, geri kalan 10 milyar metrekübün ise Avrupa'ya taşınmasına karar verilmiştir. Avrupa'ya ulaştırılacak gazın pazarlanması ve satışı bizzat Azerbaycan tarafından yapılacaktır. Türkiye sadece transit ülke olacak, ancak ihtiyacı olan gazı bu hattan karşılayacaktır (Düzgün, 2015).

Kaynak: www.tanap.com

Şekil 3.6: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı-TANAP

Çok geçmeden NABUCCO projesine olan tehdit daha da artmıştır. İstanbul'da yapılan 3. Karadeniz Ekonomi ve Enerji Forumunda SOCAR başkanı Rovnag Abdullayev, Trans Anadolu adını verdiği yeni bir boru hattının yapımına karar verdiklerini açıklamıştır. Hat aynı NABUCCO projesinde olduğu gibi Şah Deniz-2 gazını Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaştırmak amaçındadır. Hattın maliyeti 5-6 milyar dolara yakındır. Yıllık kapasitesi en az 16-17 milyar metreküp olarak öngörülmüştür. Türkiye topraklarında doğu-batı doğrultusunda uzanacak hat SOCAR'ın liderliğinde BOTAŞ ile ortaklaşa yapılacaktır. İlerleyen zamanlarda başka ortakların da dâhil edilmesi gündemdedir. Trans Anadolu Hattı, NABUCCO'nun Türkiye toprakları üzerindeki varlığına son vererek bir bakıma bu projeyi haritadan silmiştir. Azeri gazından yoksun bırakılmış NABUCCO projesinin, yalnız Türkmen gazını hedeflemesi de artık düşünülemez (www.enerji.gov.tr, b.t.).

26 Aralık 2011'de Türkiye ve Azerbaycan arasında Ankara'da imzalanan anlaşma ile Trans Anadolu (TANAP) resmiyet kazanmıştır. SOCAR'ın payının %80, Türkiye'nin payının %20 olacağı açıklansa da daha sonra Türkiye'nin payı %30'a yükseltilmiştir. Nakledilecek olan gazın hazır olması, yatırım finansmanı Azerbaycan tarafından hazır kaynaklardan karşılanacak olması ve Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının bir kısmını uygun

koşullarla karşılanması rekabette Türkiye ve Azerbaycan'ın geliştirdiği TANAP'ı ön plana çıkarmıştır. 9 milyar dolarlık yatırım bedeli ile dünyanın en büyük enerji projelerinden biri olma özelliği taşıyan TANAP, hem Türkiye'nin gaz arz güvenliğine hem de ülkenin enerji alanındaki bölgesel hedeflerine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu proje ayrıca Azerbaycan gazının Rusya'dan bağımsız bir şekilde Avrupa'ya ulaşması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. TANAP'ın bir başka önemli özelliği Türkiye ve Azerbaycan'ın ve iki ülke halkının ortak iradesini temsil etmesinden ibaret olduğunu düşünürsek, TANAP'ı iki ülke ilişkilerinin gelmiş olduğu noktanın bir sembolü olarak tanımlamak oldukça doğru olacaktır (Düzgün, 2015).

3.2. Bölge Ülkelerinde İstikrar Sorunu

Orta Asya ve Kafkasya'da petrol ve doğalgaz ihraç eden ülkelerde istikrar devam ettikçe enerjiye ihtiyaç duyan ülkelerin enerji trafiği sürekli olarak devam edecektir. İstikrar ortamı korunarak Hazar'da bulunan enerji Türkiye üzerinden, Rusya'ya bağlı olmadan Avrupa'ya ihraç edilebilecektir. Böylece hem Rusya'nın enerji üzerinde tekel olması engellenecek hem de bu enerji trafiğinin sağlanmasında aracı olan başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerde maddi gelir elde edebileceklerdir. Fakat Türkiye'nin komşusu olan Orta Asya ve Kafkaslarda tam bir istikrar ortamının sağlanabildiği söylenemez. SSCB'nin tamamen dağılması ve bununla beraber ortaya yeni bağımsız devletlerin çıkması da birçok sorunu peşinde getirmiştir. Geçen onca yıla rağmen sorunlar, özellikle güvenlik alanıyla ilgili olanlar halen devam etmektedir. Boru hatları güzergâhlarında transit ülke olan Türkiye'nin hem kendi şartlarından hem de Hazar bölgesindeki devletlerden kaynaklanan güvenlik sorunları yaşanmaya devam etmektedir (Devlet, 2006: 97).

Kafkasya'daki Sorunlar: Kafkasya, bölgesel çatışmalarla sürekli dünya gündemine gelen bir bölgedir. Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu'na dâhil olan 6 özerk cumhuriyetten oluşmaktadır. Çeçenler, Rusya'ya oldukça büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Kafkasya dağlarında birden çok vadi ve geçit bulunmaktadır. Fakat birçoğu kullanıma uygun değildir. Bu açıdan en önemlileri Daryal ve Derbent geçitleridir. Burada stratejik öneme sahip olan Daryal geçidi Çeçenistan'ın kontrolü altındadır. Bu yüzden Çeçenistan'ın konumu Doğu Kafkasya ile Batı Kafkasya arasında bağlantıyı sağlayan

stratejik bir önem taşımaktadır. Çeçenistan'dan, karayolları ve demiryollarının yanı sıra enerji boru hatları da geçmektedir. Bütün yolların kesişiminde bulunan Çeçenistan, özelde Rusya Federasyonu için, petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçmesi nedeniyle genelde dünya için büyük bir önem taşımaktadır. Çeçenistan sıcak çatışmaların yaşandığı bir bölgedir ve bu çatışmaların temeli çok köklüdür. Rus-Çeçen mücadelesi Rusya'nın gerek iç gerekse dış siyasetinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden Çeçenistan sorunu Rus devlet adamları tarafından gerektiğinde bir amaç gerektiğinde de bir araç olarak kullanılmıştır (Tanrısever, 2001).

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın girdiği demokrasi, serbest pazar ekonomisi ve ulusal devlet yapısı, Kafkasya'daki özerk bölgelerin egemenlik mücadelelerine girişmesine ve çatışma ortamına yol açmıştır. Bağımsızlık isteyen cumhuriyetlerden olan Çeçenistan, 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Rusya, başta Çeçenistan'a karşı ambargo koymuş ve iktidara muhalif grupları destekleyerek sorunu çözmeye çalışmıştır. Fakat bu politikalar işe yaramayınca doğrudan müdahaleye girişmiştir. 1994 yılında başlayan çatışma birçok insanın ölmesine neden olmuştur. Çeçenistan'ın stratejik konumu ve giriştiği bağımsızlık mücadelesi diğer etnik grupları da harekete geçirir endişesi Rusya'yı, Çeçenistan'a karşı müdahale etme kararı almasına neden olmuştur (Kanbolat, 2000). 1999 yılında Rusya'da gerçekleşen terör olaylarının sorumlusu Çeçenistan gösterilmiştir. Bu terör eylemleri sonucunda Rusya, Çeçenistan'a ikinci kez müdahale etmiştir. Bununla birlikte Çeçenistan uluslararası terörizmin destekleyicisi olarak ilan edilmiştir. Böylece Rusya bu ilanıya savaşı uluslararası kamuoyuna kabul ettirmeye çalışmıştır. Rusya, gerek I. Çeçen Savaşı gerekse II. Çeçen Savaşı'na karşı çıkabilecek tepkileri önlemek için çeşitli kampanyalar geliştirerek Çeçenlerin haydut ve El-Kaide bağlantılı radikal İslamcı terörist olduğunu ileri sürmüş ve bağımsızlık isteklerini geri planda tutmuştur. Rusya'nın Çeçenistan'a karşı yürüttüğü propagandaların bu kadar başarılı olmasında en önemli nedenlerin başında ABD'de yaşanan 11 Eylül olayları ve arkasından gelen uluslararası terörizme karşı küresel savaş olmuştur. ABD'ye ilk destek Rusya Federasyonu'ndan gelmiştir. Çeçenistan örneği verilerek, kendilerinin de terörle mücadele ettiklerini göstermeye çalışmışlardır (Ekici, 2002).

Çeçenistan sadece Rusya'yı değil, enerji kaynaklarının güzergâhında bulunması nedeniyle diğer dünya devletlerini de yakından ilgilendirmektedir. Burada yaşanan çatışmalar ve boru hatlarına karşı yapılan olumsuz müdahaleler enerji güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Bu çatışmalar ve sabotajlar sonucunda yaşanan enerji kesintileri ithalatçı ülkeler açısından önemli sorunlara neden olmaktadır (Kantarıcı, 2006: 159).

Dağıstan, Rusya Federasyonu içinde diğer bir sorunlu bölgedir. Etnik yapı açısından Kafkasya'nın en karışık bölgesidir. Otuzdan fazla etnik grup bulunmaktadır. Doğalgaz zengini olmasına rağmen ekonomik yönden oldukça kötü bir durumdadır ve Rusya'nın yardımlarıyla ayakta durmaktadır. Dağıstan'da sıcak bir çatışma yoktur. Ancak etnik yapının karışık olduğu Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde çatışma potansiyeline sahiptir. Etnik gruplar arasında toprak zenginliği ve siyasi gücün paylaşımı konusunda sürekli bir anlaşmazlık vardır. Bu da etnik sürtüşmelere neden olmaktadır. Aynı zamanda bu yapılar silahlı gruplardır. Egemenlik Avar, Dargı ve Lakların toplumsal ve ekonomik çıkar amacıyla birleşmesiyle bu üç etnik grubun elinde Dağıstan'da egemen bir tabaka oluşturulmuştur. Dağıstan'daki diğer bir önemli olaysa Lezgiler ile alakalıdır. Lezgiler, Azerbaycan'da bulunan Lezgilerle birleşmek istemektedirler ve aynı şekilde Azerbaycan'daki Lezgiler de birleşme için örgütlenmiştir. Rusya bu olayı Azerbaycan üzerinde baskısını arttırmak için daima kullanmıştır. Hazar Havzası'nın sahip olduğu enerji kaynaklarından dolayı Hazar'a kıyısı olan Dağıstan'ın konumu daha da stratejik bir önem arz etmektedir. Var olan enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması konusunda Kafkasya bölgesinin önemi daha da artmıştır. Bu bölgenin sahip olduğu çatışma potansiyeli enerji güvenliği açısından önemli riskleri de beraberinde getirmektedir (Kantarıcı, 2006: 160).

Dağlık Karabağ sorunu ise Kafkaslarda halen güncelliğini koruyan çok önemli bir konudur. Karabağ'da yaşanan Azeri-Ermeni çatışması oldukça köklü bir geçmişe dayanmaktadır. SSCB'nin kurulması ile nispeten sakinleşen çatışmalar Gorbaçov döneminde tekrar başlamıştır. Gorbaçov'un izlediği politikalar sonucunda 1980 ve 1987 yıllarında Ermeniler Dağlık Karabağ'ın ve hatta Nahcivan'ın, Ermenistan'a bağlanmasını istemişlerdir. Bu istekleri Moskova tarafından reddedilince 1988 yılında Dağlık Karabağ yönetimi

Ermenistan'a katılma kararı almıştır. Bunun üzerine kararı kabul etmeyen Azeriler ile Ermeniler arasında çatışma başlamıştır. 1991 yılında Azerbaycan, Yukarı Karabağ'ın özerkliğini kaldırmış ve merkezi yönetime bağlamıştır. Bölgede yaşayan Ermeniler ise halk oylamasıyla bağımsızlık kararı almış ve Yukarı Karabağ Cumhuriyeti olarak BDT'ye başvurmuşlardır. Rusya'nın desteğiyle 1988-1989 yıllarında birçok Azeri bölgeden kovulmuştur. Ermeni ordusu 1992'de hem Bakü hem de Hocalı'da birçok insanı öldürmüş, ardından Suşa ve Laçın işgal edilerek Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ı birleştiren koridor açılmıştır. Azeri ordusunun Karabağ'a karşı hareketi sonucunda yaşanan Azerbaycan-Ermenistan savaşında Ermeniler, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmişlerdir. 1993 yılında BM Güvenlik Konseyinin aldığı karar doğrultusunda çatışmaya derhal son verilmesi ve askeri kuvvetlerini bölgeden çekmesi istenmiştir. Fakat alınan kararlara Ermenistan uymamıştır (Gündüzhev, 2013).

1993'te Azerbaycan yönetiminin başına Haydar Aliyev'in gelmesiyle Dağlık Karabağ sorununun çözümüne dönük ilerlemeler kaydedilmiştir. Aliyev iki önemli değişiklik yapmıştır. İlk olarak Rusya'nın arabuluculuk yapmasını desteklemiştir. İkinci olarak Karabağ Ermenileri ile doğrudan diyaloga geçmiştir. Aliyev'in bu girişimlerinden sonra ateşkes imzalanmıştır. Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal edilmesinde ve 1 milyondan fazla insanın yurtlarından uzaklaştırılmasında Rusya'nın önemli derecede ekonomik, siyasi ve askeri desteği olmuştur. Kafkasya'daki etnik sorunları ve çatışmaları bölgede kalabilmek için fırsat olarak gören Rusya, bölgedeki ayrılıkçı hareketleri desteklemiş ve askeri yardımlarda bulunmuştur. Ermeni lobisi sayesinde işgalci olan Ermenistan, herhangi bir yaptırıma maruz kalmamış, üstelik 1992 yılında ABD Kongresinin Özgürlüğü Destekleme Kanununda 907 sayılı kararını kabul etmesiyle Azerbaycan, her türlü devlet yardımından mahrum edilmiştir (Karaağaçlı, 2012: 310). Dağlık Karabağ sorunu başladığı tarihten günümüze kadar halen devam etmektedir ve hatta Nisan 2016'da tekrardan sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Sorunların diplomatik yollarla çözülememesi her iki ülkede aşırı radikal grupların güçlenmesine neden olmaktadır. Çatışma, istikrarsızlık ve göçmenlerin sorunlarından kaynaklı

problemler bölgede ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan bütün hayatı olumsuz etkilemektedir.

Kafkasya'da yaşanan önemli çatışmalardan biri de Abhaz-Gürcü çatışmasıdır. SSCB döneminde duran çatışmanın tekrar başlaması SSCB'nin son dönemine denk gelmektedir. Gorbaçov'un izlediği politikalardan etkilenen diğer bir grupta Abhazlardır. Abhazlar, Rus ve Gürcü yönetimlerin verdiği özerkliğe rağmen bağımsızlık mücadelelerine girişmiştir. 1989 yılında bu bağımsızlık isteği Abhazlarla Gürcülerin silahlı çatışmasına dönüşmüştür. Yaşanan çatışma ortamının katliam ve soykırıma dönüşeceği düşüncesiyle Abhazlar 1992'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Gürcistan bu bağımsızlığı reddetmiş ve bir buçuk yıl sürecek kanlı savaş başlamıştır. Silahlı güç bakımından üstünlüğü elinde bulunduran Gürcistan, ilk günlerde Abhaz topraklarının büyük bir bölümünü ele geçirmiştir. Fakat dengeler Rus, Ermeni gibi etnik grupların silahlanarak Gürcülere karşı savaşa girmesi ve Rusya'dan ve Türkiye'den Abhazlara yardıma giden Abhaz, Çerkes ve Çeçenlerin yardımıyla değişmiştir. Rusya savaşta Abhazların yanında yer alarak Gürcistan üzerinde politik bir baskı kurmuştur. Böylece Rusya, Gürcistan'ın BDT'ye girmesini sağlayarak ve Gürcistan toprak bütünlüğünü tanıyarak arabuluculuk rolüyle bölgede etkin güç konumunu korumaya devam etmiştir. 1994 yılında Abhazya ile Gürcistan arasında ateşkes sağlanmıştır. 2003 yılına gelindiğinde Abhazların dünyada izole durumu değişmiştir. 2003 yılında değişen Gürcistan yönetimi Batı ile bütünleşmeyi öncelikli hale getirmesinden dolayı Rusya, Abhazya sorunundaki politikasını değiştirmiştir. İlerleyen yıllarda Rusya'nın baskıları ile Abhazya üzerindeki ekonomik ambargolar kalmış, yeni süreçle birlikte 2005-2008 yıllarında Abhazya ekonomik ve siyasal yapılanması giderek normalleşmeye başlamıştır. Ağustos 2008'de Gürcü askerlerin Güney Osetya'ya girmesi sonucunda Rusya, 26 Ağustos 2008'de Abhazya ve Güney Osetya'yı bağımsız bir devlet olarak tanımlamıştır. Uzun zaman devam eden Gürcü-Abhaz anlaşmazlığının nedeni, Abhazya'nın statü sorunundan kaynaklanmaktadır. Abhazlar tam bağımsızlık isterken, Gürcistan toprak bütünlüğünü korumak istemektedir. Abhazya Özerk Cumhuriyeti halen de facto olarak bağımsız bir devlet gibi davranmakta ve Rusya'nın dışında birkaç Latin Amerika ülkesi tarafından bağımsız kabul

edilmektedir. Fakat hukuki olarak halen bağımsız bir devlet statüsüne sahip değildir (Cicioğlu vd, 2012: 450).

Güney Osetya sorununa değinecek olursak, Osetya coğrafyası, Çarlık döneminde olduğu gibi SSCB döneminde de siyasi olarak bölünmüşlük içindedir. Bir bölümü Güney Osetya Özerk Bölgesi adıyla 1922 yılında Gürcistan'a, diğer bölümü de Kuzey Osetya Bölgesi adıyla 1925 yılında Sovyetlere bağlanmıştır. 1936 yılında Kuzey Osetya özerk cumhuriyet statüsü kazanmıştır. SSCB dağıldıktan sonra Kuzey Osetya, Rusya Federasyonu içinde federe cumhuriyet olarak kalırken, Güney Osetya, Gürcistan topraklarına dâhil edilmiştir (Mert, 2004: 60).

Gürcistan ile Güney Osetya arasındaki gerginlik SSCB'nin dağılması sonucunda Kuzey ve Güney Osetya'nın birleşme isteğinden kaynaklanmaktadır. 1990 yılında Gürcistan bağımsızlığını ilan ederek Güney Osetya'yı kendine bağlamış ve böylece çatışmalar başlamıştır. Osetya'nın Rusya tarafından desteklenmesi, çatışmaların herhangi bir çözüme bağlanmasını engellemiştir. Kuzey Osetya ile birleşmede ve bağımsızlıkta ısrarcı olan Güney Osetler referanduma giderek bağımsızlık istemişlerdir. Bu da Gürcü-Oset çatışmasını yeniden alevlendirmiştir. Gürcistan'da yeni hükümet başkanının başa gelmesiyle yapıcı bir yol izlenmiş, sorunların çözümü için görüşmeler başlamıştır. Bu dönemde taraflar arasında anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak 1992 yılında çatışmalar tekrar başlamıştır. Bu çatışmalarda Rusya, olaylara doğrudan müdahil olarak Gürcistan'ı tehdit edici açıklamalar yapmıştır. 2008 yılı Gürcistan ve Güney Osetya için sıcak çatışmaların yaşandığı bir yıl olmuştur. 17 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve birçok devlet tarafından tanınması, bölgede durumun gerginleşmesine neden olmuştur. Kosova'nın bağımsızlığını kendileri için büyük bir fırsat gören Güney Osetya ve Abhazya, Rusya ile temaslarını arttırmıştır. Tek taraflı bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya bölgede Gürcistan ile mücadeleye girmiş ve Rus birlikleri de Gürcistan'a karşı olaylara dâhil olmuştur. ABD başta olmak üzere birçok ülke ateşkes ilan edilmesi yönünde çağrılarda bulunmuştur. Yürütülen görüşmeler sonucunda ateşkes sağlanmış ve Rus askerlerinin Gürcistan topraklarından çıkması sağlanmıştır. Ancak Güney Osetya'daki barışın korunması için Rusya'nın göreve devam

edeceği bildirilmiştir. Yetkililer Güney Osetya ve Abhazya'nın geleceğinin BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda bir karara bağlanacağını ifade etmişlerdir (Şöhret, 2012: 181).

Gürcistan Enerji kaynaklarında Rusya'ya bağımlı olan Batılı devletler için önemli bir konumdur. Orta Asya ve Hazar petrollerini uluslararası pazara çıkmasında Rusya'ya alternatif bir güzergâh oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarındaki üstünlüğünü kaybetmekten korkan Rusya, bundan dolayı Gürcistan'daki çatışma ve iç karışıklıkları desteklemektedir. Enerji güvenliğini sağlayamayan istikrarsız bir Gürcistan'ın Batı için çekiciliğinin azalacağı düşünülmektedir (Gündüzhev, 2013).

İran Sorunu: 1979 yılında İran'da İslam ihtilali yaşanmış ve Şah rejimi yıkıldıktan sonra çok sayıda İranlı, Türkiye'ye sığınmıştır. Daha sonra yeni rejim kendi özelliklerini komşu devletlere yaymaya başlayınca o güne kadar Türkiye ile sürdürülen iyi ilişkilerde de gerileme yaşanmıştır. Buna rağmen Türkiye-İran arasındaki ticari ilişkiler hız kesmemiş, doğalgaz alanında ilerleme kaydedilmiştir. İsrail, ABD ve diğer ülke istihbaratlarının İran'ın biyolojik, kimyasal kitle imha silahlarına sahip olduğu ve nükleer silahlar için programlar geliştirdiği hakkındaki ifadeler bütün dünyayı tedirgin etmiştir. 2006 yılında Tahran'ın uranyum zenginleştirmede başarılı olduğunu bildirmesi bu konudaki varsayımları da destekler niteliktedir. İran'ın nükleer silah üretme olasılığı üzerine ABD ile İran arasında çıkan tartışma tehlikeli boyutlara gelmiştir. Bütün dünyayı meşgul etmeye başlayan bu kriz 13 Mayıs 2006'da Bali'de gerçekleştirilen D-8 (Gelişmekte Olan Müslüman Devletler) ülkelerinin 5. Zirvesi sonuç bildirgesinde yer alan ve "üyeler alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları ile barışçıl amaçlı nükleer enerji geliştirmeye kararlı İran'ın acilen Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine tam destek veriyoruz" demekle yetinmişlerdir. D-8 ülkeleri arasında sadece Pakistan'ın nükleer silahı bulunmaktadır. Bu zirvede İran'a doğrudan doğruya destek vermeye kimse cesaret edememiştir. İran'a karşı uygulanan ambargolar da İran'ın nükleer çalışmalarının durdurması için yeterli olmamıştır. ABD'nin ve Batının baskıları sonucunda 2015 yılında BM güvenlik konseyi daimi üyeleri ve Almanya'nın da katıldığı İran'la 5+1 İran nükleer görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler neticesinde İran, Uluslararası Atom Enerji

Kurumu tarafından denetlenmeyi ve bazı sınırlamaların getirilmesini kabul etmiştir. Böylece hem Avrupa kontrollü nükleer çalışmalarına devam edebilecek hem de uygulanan ambargonun hafifletilmesine olanak verilecektir (Ünal, 2015).

Orta Asya'daki Sorunlar: Orta Asya'da mevcut 5 bağımsız devletin ekonomik, sosyal ve siyasi alandaki ortak sorunlarının yanı sıra kendi coğrafi şartlarından kaynaklanan sorunları da bulunmaktadır. Boru hatlarının geçeceği güzergâh üzerinde bulunmalarından dolayı bu sorunlar ayrı bir önem taşımaktadır.

Kazakistan, son yıllarda artan petrol gelirleriyle birlikte ekonomisinde büyük ilerleme kaydetmiş olsa da güvenliği hayli hassas dengeler üzerinde durmaktadır. Kazak hükümeti, ülkedeki Kazak ve Rus milliyetçilerinin baskıları karşısında kalıcı dengeyi sağlamakta oldukça zorlanmaktadır. Kuzeydeki Rus faktörü hem iç hem de dış politikanın önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Sınır kontrolünde Moskova ile Astana arasında Kazakistan sınırlarının Kazakların kendileri tarafından kontrol edebileceği konusunda anlaşmışlardır. Fakat savaş zamanında bu 4000 millik Rus-Kazak ve 900 millik Çin-Kazak sınırını korumak oldukça zor olacaktır. Kazakistan'ın diğer bir zayıf noktası ise çok geniş bir coğrafyaya hâkim olmasına rağmen nüfusunun az olmasıdır. Bir bakıma Kazakistan'ın güvenliği komşularıyla olan iyi ilişkilerine bağlıdır. (Devlet, 2006: 101).

Türkmenistan dünyada üçüncü büyük doğalgaz rezervlerine ve önemli petrol yataklarına sahip bir ülkedir. ABD'nin İran'a uyguladığı ambargodan dolayı gazının çoğunu Rusya Federasyonu'na satmaktadır. Ancak Aşgabat doğalgaz alanında Rusya Federasyonu'nun süper güç olmasına destek veren ülke rolü ile anılmaktan oldukça rahatsızdır. Aynı zamanda Çin'e doğalgaz satmak için anlaşmaya varan Türkmenistan aynı zamanda iki ülke arasında 4000 kilometre uzunluğunda boru hattı yapmayı planlamaktadır. Doğalgazla birlikte gelen zenginlik Türkmen halkını rahatlamaya yetse de asıl önemli ikinci konu bu bölgeye has olan su sorunudur. Türkmenistan su ihtiyacını Amu Derya'dan bağlanan 1000 kilometre uzunluğundaki Kara-Kum Kanalı ile sağlamaktadır. Ancak bu nehir Özbekistan'ın kullandığı kaynak olduğundan

dolayı gelecekte kullanım hakları üzerinde iki ülke arasında kriz çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Ayrıca sınıra yakın bir bölgede bulunan Özbek azınlık zaman zaman Türkmenistan ile Özbekistan arasında gerginlik çıkmasına neden olmaktadır (Devlet, 2006: 102).

Özbekistan, bölgenin nüfus bakımından en kalabalık ülkesi olması ve iyi yönetilmemesi nedeniyle büyük bir istikrarsızlığa meyillidir. Toplum ve devlette rüşvetin çok yaygınlaşması, yerel siyasi ekiplerin merkezi otoriteyi zayıflatması, Fergana Vadisi ile köylerden Taşkent'in yoksul yerlerine göç eden fakir halk arasındaki radikal İslami hareketlerin görülmesi ve gittikçe artan uyuşturucu trafiği bu ülkenin iç tehditlerini oluşturmaktadır (Devlet, 2006: 103).

Kırgızistan da Kazakistan gibi demografik kayıplar vermiş bir ülkedir. Rus nüfusunun neredeyse 1/3'ü ülkeyi terk etmiştir. Diğer sorunu ise komşularıyla olan su sorunudur. Ayrıca Özbekistan ve Çin ile sınır sorunları bulunmaktadır. Tacikistan'dan ülkeye giren İslami militanlar da ayrı bir sorun oluşturmaktadır. 2005 yılında devlet başkanının görevden alınması sonrasında istikrar tekrar sağlanamamıştır. Kırgızistan ülke güvenliğini Şangay İşbirliği Örgütü'ne bağlamıştır (Devlet, 2006: 103).

Tacikistan, Orta Asya'nın en sorunlu ülkesidir. İç savaş büyük can kayıplarının yaşanmasına neden olmuştur. Duşanbe, ülkenin kuzeyinde yoğun Özbek nüfusunun Özbekistan'ın desteği ile Sovyet döneminde olduğu gibi siyasi ve ekonomik gücü ele geçirmesinden endişelenmektedir. İkinci tehdit unsuru ise Afganistan'ın kuzeyindeki Taliban'dır. Üçüncü tehdit ise Afganistan kanalı ile gerçekleşen uyuşturucu trafiği ve bu trafiğe katılan Özbek İslam Hareketi militanlarının ülkeye sızmasıdır (Devlet, 2006: 103).

Afganistan'da iç savaş halen sürmektedir. ABD askeri ülkenin kuzeyindeki Taliban güçleri ile mücadele etmektedir. NATO güçleri ise başkent Kabil ve çevresinin güvenliği için çalışmaktadır. Halkın ana geçim kaynağı halen afyon üretimine dayanmaktadır (Devlet, 2006: 104).

Orta Asya ve Kafkasya'da barışın sağlanabilmesi için başta sıcak çatışmalara neden olan faktörler ortadan kaldırılmalıdır. Bunların başında

Azerbaycan-Ermenistan ve Rusya-Çeçenistan gelmektedir. Orta Asya şunda sakinleşmiş görünse de Afganistan'da tekrar bir iç savaşın çıkması durumunda bunun komşu Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'a sıçramasıyla bu ülkeler çatışma alanlarına dönüşecektir. Diğer yandan Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı baskıcı politikalar da büyük bir silahlı çatışma ortamının oluşmasına neden olacak potansiyele sahiptir. Bu geniş coğrafi bölgenin sağlam olmayan istikrarı tek dış müdahalelerle değil, içteki etnik, siyasi ve sosyal çatışmalarla da kısa zamanda sarsılabilecek durumdadır (Devlet, 2006: 104).

Kafkasya, Orta Asya ve Hazar Havzası'na barışı getirmek, barışı kalıcı kılmak daha önce bahsettiğimiz sorunların ortadan kaldırılmasıyla sağlanacaktır. Ancak bu sorunları çözmek için gerekli olan iyi niyet ve uzlaşma, bölgenin çeşitli etnik unsurları ile bu bölgeyi siyasi, ekonomik ve askeri yönden etkileyen veya bu bölgeden kazanç sağlayan diğer ülkelerde pek görülmemektedir. Bütün bu sorunların çözülememesinden dolayı Hazar Havzası enerji ve boru hatları güzergâhlarının güvenliği sürekli tehdit altındadır. Bölgesel ve küresel aktörlerin kazan kazan politikası çerçevesinde hep birlikte bu sorunlara çözüm bulması gerekmektedir (Devlet, 2006: 105).

4. BÖLÜM

HUKUKİ STATÜ İLE ENERJİ GÜVENLİĞİ İLİŞKİSİ

4.1. Deniz Hukuku Açısından Hazar

4.1.1. Deniz Olarak Değerlendirilmesi

Hazar'ın deniz olup olmadığını kanısına varmak için uluslararası belgelerin incelenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı deniz hukuku hakkında en son düzenlemelerin yapıldığı 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni (BMDHS) ele almamız gerekmektedir. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu BMDHS, Hazar'a kıyıdaş hiçbir devlet tarafından onaylanmadığı gibi (Rusya ve İran imzalamış ama onaylamamıştır), bu devletler sözleşmenin nitelikli ve itiraz etmedikleri birçok kararına bağlıdırlar (Abdullayev, 1999).

Uluslararası hukukta deniz kavramı açık deniz, kapalı deniz veya yarı kapalı deniz olarak ikiye ayrılmaktadır. Hazar ise genel anlamda kapalı deniz statüsünde ele alınmak istenmektedir. BMDHS'de ise kapalı veya yarı kapalı deniz konusu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bu Sözleşmenin amaçlar uyarınca “kapalı veya yarı kapalı deniz”den, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır” (BMDHS mad.122).

Bu maddede ifade edildiği gibi kapalı veya yarı kapalı deniz olma statüsünde asıl mesele dar bir bağlantı yoluyla da olsa deniz ya da okyanuslarla birleşmesidir. Birleştiği takdirde yarı kapalı deniz birleşmediği takdirde kapalı deniz olarak nitelendirilecektir. Fakat her halükarda kazanacağı hukuksal statü aynıdır. Don ve Volga kanallarının varlığı, Hazar'ın yarı kapalı deniz olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır (Poyraz, 2011).

Geçmiş tarihte uygulanan politikalar çerçevesinde Hazar kapalı deniz olarak nitelendirilmiştir. Bu konuyu uluslararası hukuk açısından ilk inceleyen kişi Rus hukukçu ve diplomat F.Martens'tir. Martens'e göre:

“Açık denizlerle kıyasladığımızda o denizler tümüyle farklı durumdadır ki, hatta yalnız bir devletin karasıyla çevrilmiş olunurlar, aynı zamanda okyanusla hiçbir ilişkisi yoktur. Bunlar kapalı denizlerdir. Onlar o devletin egemenliğine tabidir ki, onun sınır alanlarının içinde yer alırlar. Bu esasta Hazar Denizi de kapalı denizdir ve Rusya'ya ve İran'a ait sınırların olmasından dolayı o, Rusya denizi hesap edilmelidir” (İsgandarov, 2009).

Martens'in düşüncesine bakılırsa kapalı deniz kavramı hiçbir okyanusla doğal bağlantısı olmayan ve tek bir devlete sınırı olan deniz anlamına gelmektedir. Fakat bu görüşünde kendi içinde çeliştiği noktalar vardır. Tek bir devlet sınırları içerisinde olması gerektiği ifade edildiği gibi aynı zamanda Hazar'ın Rusya ile İran sınırları içerisinde olduğu da dile getirilmiştir.

Hazar'ın hukuki açıdan deniz olarak kabul edildiği takdirde BMDHS'nin doğrudan uygulanması gerekmektedir. Bu durumda belirlenecek olan 12 millik karasuları, 200 mili aşmayan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilkesine göre oluşturulacak bir sınır meydana getirilecektir. Fakat Hazar'a kıyısı olan devletlerin birbirlerine olan mesafesi nedeniyle böyle bir uygulamanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu durumda BMDHS'nin 15. maddesi devreye girecektir. Buna göre:

“İki devletin sahilleri bitişik veya karşı karşıya olduğunda, aralarında aksine anlaşma olmadıkça, bu devletlerden ne birinin ne de diğerinin kendi karasularını, bütün noktaları bu iki devletin her birinin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine uzatmaya hakkı yoktur. Bununla beraber bu hüküm, tarihi hakların veya diğer özel durumların varlığı nedeniyle, her iki devletin karasularının başka şekilde sınırlandırılmasını gerekli olduğu durumlarda uygulanmaz” (BMDHS, mad.15).

Bu maddeyle birlikte diğer kıyıdaş devletlerin de dikkate alınması sonucunda en çok İran'ın egemenlik kaybına uğrayacağı görülmektedir. İran,

Sovyet-İran Anlaşmalarına dayandırdığı ortak kullanım hakkı ile %20'lik eşit paylaşım hakkını kaybedecektir. İran bunu kesinlikle kabul etmemektedir (Avcı, 2014).

Bununla beraber kapalı veya yarı kapalı deniz statüsü kazanması durumunda Hazar'a kıyısı olan devletlerin birbirleriyle işbirliği içinde olmaları gerektiği BMDHS madde 123'de şu şekilde ifade edilmiştir.

“Kapalı veya yarı kapalı bir denize sahildar olan devletler, işbu sözleşme gereğince kendilerine ait olan hakların kullanılmasında ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde aralarında işbirliğinde bulunmalıdırlar. Bu amaçla, doğrudan doğruya veya ilgili bir bölgesel kuruluş aracılığı ile deniz canlı kaynakların yönetimi ve araştırılması, deniz çevresinin korunmasına ve muhafazasına ilişkin hakların belirlenmesi, bilimsel araştırma politikalarını koordine edilmesi, maddelerin uygulanması ve kendileriyle işbirliğinde bulunması için gerektiğinde diğer devletleri veya ilgili uluslararası kuruluşları davet etmek” (BMDHS, mad.123).

Bu gelişmeler çerçevesinde Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz olarak kabul edilmesi Hazar'ı, Azak Denizi ve Karadeniz'e bağlayan yapay kanalların uluslararası su rejimine tabi olmalarına neden olacaktır. Ancak gerek geçmişte Sovyetler Birliği döneminde ve gerekse bugünkü Rusya Federasyonu döneminde bu kanallar iç sular rejimine tabi tutulmuştur. Zaten, Rusya'nın Hazar'ın deniz olmasına sürekli olarak itiraz etmesindeki en büyük neden bu kanallarla alakalıdır. Eğer Rusya Hazar'ı deniz olarak kabul ederse Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası su yolu rejimini uygulamakla karşı karşıya kalacaktır. Bu durumla birlikte Hazar'a kıyısı olan diğer devletler bu kanallardan transit geçiş hakkı elde edeceklerdir (Çolakoğlu, 1998). Bu şartlara göre Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan da transit geçiş hakkına sahip olacaktır. İran da daha önceki anlaşmalar çerçevesinde transit geçiş hakkına sahip olacaktır. Ayrıca BMDHS'nin 124. maddesine göre Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan coğrafi bakımdan denizlere ulaşım açısından elverişsiz ülke konumundadırlar. Dolayısıyla bu kanallardan serbest geçiş hakkına sahip olmaları gerekmektedir. Kıyıdaş devletler bu sözleşmeyi

onayladıkları takdirde bu madde Hazar için uygulamaya koyulabilecektir (Gayıbov, 2005).

4.1.2. Göl Olarak Değerlendirilmesi

Göl kavramını incelediğimizde ulusal ve uluslararası olmasının yanı sıra asıl önemli olan uluslararası hukuka göre nasıl tanımlandığıdır. Uygulanan uluslararası hukuk incelendiğinde göl tanımına rastlanılmamaktadır. Günümüzde kabul edilen tanımlamayla Göl, su yüzeyinin denizlerle olan durumu ve dünya denizleriyle doğal bir biçimde bağlantısının bulunması ölçütü olarak dikkate alınmaktadır. Yani hukuksal açıdan bir göl, etrafı kara ile çevrili, su yüzeyi denizle aynı olmayan ve denizler ile doğal bir bağlantısı bulunmayan su alanlarıdır. Göller tek bir devlet ya da birden fazla devlette bulunmasına göre ulusal göller ve uluslararası göller niteliği kazanmaktadır. Bu açıdan baktığımızda Hazar'da beş kıyıdaş devlet bulunduğuna göre burayı uluslararası göl kategorisine koyabiliriz (Pazarcı, 2011: 241-242).

Hazar'ı hukuki açıdan göl olarak ele aldığımız takdirde sınır suları ile ilgili olan uluslararası hukuk kuralları devreye girecektir. Diğer göller gibi Hazar'ın da bölünmesi gerekecektir. Çünkü kıyıdaş devletler kendi sınırları içerisindeki doğal kaynakları kullanmak ve aynı zamanda su ve taşımacılık alanında egemenliklerini oluşturmak isteyeceklerdir. Göllerin bölünme şekli çeşitlilik göstermektedir. Eğer kıyıdaş devletler ortak bir kararda anlaşamazlarsa hukuki açıdan belirsizlik boy gösterecektir. Zaten devletlerin sınır çizgisi veya diğer bölünme yöntemlerinde anlaşamadıkları apaçık ortadadır. Buradaki asıl sorun nasıl bölünmesi gerektiğinden ziyade bölünme sonrası oluşacak egemenlik kaybı ve ekonomik çıkarların uğrayacağı zarar boyutudur. 1980'li yılların devamında 135 üye ülke BM'nin Deniz Hukuku Konvansiyonunu imzalamış bulunmaktadır. Bu Konvansiyona göre, deniz ve okyanuslara kıyısı olan ülkeler 12 millik kıta sahanlığına ve bunun ötesinde 200 millik bir özel ekonomik bölgeye sahip olmaktadır. Bunların dışındaki sular ise uluslararası ortak alan olarak kabul edilmektedir. Hazar ise bu Konvansiyonun dışında kalmaktadır. BMDHS “iç deniz” terimini tanımlarken, uluslararası hukukta da “uluslararası göl” kavramı bulunmaktadır. Ama her ikisi de Hazar'ın özel durumuna tam anlamıyla uymamaktadır (Avcı, 2014).

Hazar'ı göl olarak değerlendirdiğimizde paylaşım konusunda iki görüş ortaya çıkmaktadır. İlki Hazar'ın tamamen ortak kullanımı, ikincisi ise milli sektörlere bölünmesidir (Abdullayev, 1998).

Uluslararası hukuka göre “ortak egemenlik” rejimi, “condominium” olarak ifade edilmektedir. Condominium, iki devletin bir ülke üzerinde devlet yetkilerini beraberce ve eşit şekilde kullanmalarınıdır. Yani, söz konusu alan iki devletinde değildir. İlgili devletler bu alan üzerinde yetkilerini ortak kullanmak zorundadır. Condominium'un kara odaklı birkaç örneği olmasına rağmen, su alanlarıyla alakalı tek bir örneği vardır, o da Fonseca Körfezi'dir. Uluslararası Adalet Divanı kararı ile bu statü verilmiştir. İlk başta İspanya'ya ait olan bu körfez, daha sonra El Salvador, Honduras ve Nilaragua arasında ihtilaf konusu olmuştur. Adalet Divanı körfezin bütünlüğünün bozulmasında herhangi bir sorun görmediği için ortak egemenlik kararı vermiştir (Terzioğlu, 2008). Bu kararın asıl nedeni öncesinde tek bir devlete yani İspanya'ya ait olan körfez, uzun zaman bir bütün olarak değerlendirilmiş ve Divan, diğer devletlerin ortaya çıkmasından sonra bu birliğin bozulmasında bir yarar görmemiştir. Uluslararası Adalet Divanı'nın bu kararı Hazar'da ortak yönetim şeklini savunan Rusya'yı destekler niteliktedir. Ancak bu örneğin Hazar'a uygulanması pek mümkün değildir. Hazar ile Fonseca Körfezi arasındaki en önemli fark ise Hazar'ın çok önceden beri iki farklı devlet tarafından kullanılmasıdır (Abdullayev, 1998). Milli sektörlere bölünmesi konusunda ise Hazar, orta hatta göre kıyıdaş devletlerarasında bölünmesi gerekecektir. Bu doğrultuda her devletin kendi milli sektörü oluşturularak, kendilerine ait olan kısımda bağımsız hukuka sahip olacaklardır. Hazar'ın bu şekilde nitelendirilerek milli sektörlere bölünmesini Azerbaycan ve Kazakistan olumlu karşılamaktadır. Böyle bir paylaşım gerçekleştiği takdirde; %29,6 Kazakistan, %19,5 Azerbaycan, %18,7 Rusya, %18,4 Türkmenistan ve İran %13,8'lik paya sahip olacaktır. En düşük payın kendisine kalmasından dolayı İran, bu paylaşımına tamamen karşıdır (Uslu, 2006). “Orta Hat” ilkesinin benimsendiği çeşitli örnekler vardır. Cenevre Gölü (İsviçre-Fransa), Büyük Göller olarak adlandırılan Superior, Huron, Michigan, Erie ve Ontorio Gölleri (ABD-Kanada), Konstanz Gölü (Almanya-Avusturya-İsviçre) paylaşım bu örnekler dikkate alınarak yapılabilir (Terzioğlu, 2008).

4.1.3. Kendine Özgü Olarak Değerlendirilmesi

Rusya Federasyonu ve İran tarafından ifade edildiği şekliyle Hazar, ne deniz ne de göl niteliği taşımayıp kendine özgü jeolojik unsurlarla meydana gelmiş geniş bir su havzasıdır. Buranın gerek coğrafi gerekse ekolojik açıdan kendine has özel bir yapısı bulunmaktadır. Özelliklerinin farklılığından dolayı, Hazar'ın statüsünü tanımlamada uluslararası hukuk kuralları ve uygulamaları yeterli gelmemekte ve bu nedenle uluslararası hukuk kuralları uygulanmamaktadır. Hazar'ın statüsü bütün kıyıdaş devletler tarafından belirlenmeli ve ortak mülkiyet esasına göre ortak olarak ele alınmalıdır. Yani, devletler kendi milli sektörlerinde kalan bölgelerle birlikte, bütün balıkçılık alanlarının, deniz yataklarının ve deniz taşımacılığının ortak kullanımını kabul etmelidir (Yağdıran, 2011).

Hazar'ın fiziki, tarihi ve hukuki özelliklerini dikkate almaksızın önceden belirlenen bir kategori içine dâhil etmek yanlış olacaktır. Bu gerçekliği göz önüne alarak Hazar'ın bir deniz veya bir göl olarak adlandırma zorunluluğu yoktur. Coğrafi durum ve bölgenin özelliklerini dikkate alan yaklaşım çerçevesinde sadece bu alan için geçerli özel kuralların kabul edildiği ve aynı deniz alanına kıyıdaş olan devletlerin birbirleri arasındaki bağların bütünü dikkate alınmalıdır. Hazar'ın durumu ne tam anlamıyla uluslararası deniz hukukuna bağlıdır ne de tam olarak uluslararası göllerle ilişkili kurallarla örtüşür. Hukuki rejimin emredici normlarla belirlenmiş olduğu da söylenemez. Kıyıdaş devletler arasında yapılan anlaşmalar hukuki rejimi değiştirmekte serbesttir. Var olan rejim, olgusal gerçeklik karşısında yetersiz geliyorsa, o rejimin yerine yenisi getirilmelidir. Var olan rejim tamamen bütün devletlerin dengeli kalkınmasına ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına izin veren hakkaniyete uygun bir rejim olmalıdır. Eksiklikler bütün kıyıdaş devletlerin ortak kararıyla giderilmelidir. Hazar'da meydana gelen sorunların farklı olgulara bağlı olarak ortaya çıkması, farklı hukuki statülerle giderilebileceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin kıyıdaş devletlerin hakları söz konusu olduğunda uygun statü uluslararası göllere ilişkin hukuk çerçevesinde ele alınabilir. Seyrüsefer ve geçiş konusunda ise kendilerine ait kıyılardan uzak bölgelerde, kıyıdaş devletlerin özel çıkarları dikkate alınarak kapalı deniz hukuku tercih edilebilir. Eğer problem kıyılardan uzak bölgelerde

kıyıdaş devletlerarasında sınırlandırma yapılmasına ilişkin ise açık denizler için uygun kurallar kullanılabilir. Aynı zamanda çevrenin ve kaynakların korunmasında ortak bir hareket söz konusu olmalıdır. Fakat burada devlet çıkarları ağır basacağından dolayı her devletin çıkarlarının korunacağını söylemek zordur (Poyraz, 2011).

Yeri geldiğinde Uluslararası Deniz Hukuku dikkate alınır, yeri geldiğinde göl statüsü kapsamında bakılabilir. Fakat kıyıdaş devletlerin sayısının fazla olması bu uygulamanın gerçek hayata geçirilmesi konusunda en büyük engellerden biridir. Yapılacak anlaşmalar ve verilecek statü bütün kıyıdaş devletlerin yararına olmalı ve aynı zamanda ortak çıkarlar da göz önünde tutulmalıdır.

4.2. Küresel ve Bölgesel Devletlerin Hazar Havzası'na Yönelik Politikaları

4.2.1. ABD

Amerika, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya devletlerine yakın bir ilgi duymuştur. Amerika, bu devletlerin başarıya ulaşmasını kendi çıkarlarına uygun bulmaktadır ve bundan dolayı onları desteklemektedir. Orta Asya ve Kafkasya devletlerinde reformların başarıya ulaştığı takdirde bunun diğer yeni bağımsızlıklarını kazanan devletler üzerinde de benzer gelişmelere neden olacağı düşünülmektedir. Çin, İran, Afganistan ve Türkiye ile komşu olan aynı zamanda Pakistan ve Hindistan ile ekonomik ve sosyal bağları bulunan bu bölgedeki istikrara Amerika özel önem vermektedir. Bu bölgedeki istikrar Avrupa ile Asya arasında eski İpek Yolu boyunca faydalı bir ticaret ve ulaştırma koridoru oluşturulması sürecine katkıda bulunacaktır (Bilgici, 2005).

Amerika'nın bölgedeki stratejik hedefi, bölgenin tek bir siyasi gücün etkisi ve egemenliği altına girmesini engellemektir. Amerika'nın bu hedefini gerçekleştirmede önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bu engeller Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu ve Çin'dir. Bu unsurlar Amerika'yı tek başına zorlamaktan oldukça uzaktır, fakat ikisinin veya üçünün bir araya gelmesiyle birlikte oluşturacakları ittifak Amerika açısından önemli bir tehdit unsurunu oluşturacaktır. İlerleyen zamanlarda Şangay İşbirliği Örgütü ile ortaya çıkan Rusya-Çin yakınlaşması, Avrupa Birliği'nin giderek daha bağımsız bir

savunma kimliğine bürünmesi ve Amerika ekonomisine rakip ekonomik güç olarak yükselmesi aynı zamanda Rusya'nın nükleer kapasitesi ve son olarak da Çin'in nüfusu ve hızla artan ekonomik rekabet gücü ile askeri kapasitesi Amerika'nın bu bölgede güç merkezleri ile savaşa girmeden varlığını ve güç unsurlarını sürdürmesini zorunlu kılmaktadır (Efegil, 2000). Amerika'nın Hazar Havzası'na yönelik enerji kaynaklarıyla ilgili yaklaşımı başta Rusya ve Ermenistan'ı rahatsız ederken, diğer bölge ülkeleri güvenlikleri açısından ve Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak için ABD ve NATO ile işbirliğine olumlu bakmaktadır (Aslanlı, 2006).

Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin ekonomik boyutu ötesinde stratejik açıdan da Hazar enerji kaynaklarının önemli olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Amerika, dünya üzerindeki egemenliğini Hazar gölgesinde de sağlamayı planlamaktadır. Bu planın ekonomik olmasının ötesinde stratejik yanları da vardır. Amerika bölgeye yerleşerek İran ve Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltmaya çalışmaktadır. Başta Amerika olmak üzere Avrupa 21. yüzyılın başından beri jeostratejik ve ekonomik çıkarları açısından Orta Asya petrol ve doğalgaz kaynaklarını geliştirmek için büyük bir fırsat yakalamıştır. Hazar bölgesindeki petroler Batını uzun vadeli çıkarları ile ilgili bir stratejik konuma sahiptir. Çünkü bu bölge Batının ihtiyacı olan enerji kaynaklarına Orta Doğu'dan sonra ikinci bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (Çınar ve Kesici, 2005).

Petrol ticareti ile ilgili 2020 yılına yönelik yapılan tahminlerde Amerika'nın petrol ithalatının ağırlığının 2020 yılında Rusya'ya ve Hazar bölgesi petrolüne kayacağı, ayrıca OPEC bölgesinde artan petrol üretimini ise büyük ölçüde Uzak Doğu'ya yöneleceği değerlendirilmesi yapılmaktadır. Uzmanların yapmış olduğu değerlendirmeler göstermektedir ki 2020 yılında dünya petrol rotalarında bazı değişiklikler meydana gelecektir. Rusya ve Hazar bölgesinde üretim patlaması yaşanacak, bu üretim artışı Doğu pazarlarından çok Batı Avrupa ve Amerika pazarlarına yönelecektir (Çınar ve Kesici, 2005).

Amerika enerji kaynakları ihtiyacının %40'ı petrol tarafından karşılanmaktadır. Bu ihtiyacının önemli bir kısmını İran Körfezi'nden ithal etmektedir. Dünyanın başka bölgelerinde petrolün bulunmasıyla Amerika'nın

İran petrollerine olan bağımlılığı azalmıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda tüketimin artması ile birlikte bağımlılığı yeniden ortaya çıkmıştır. Petrol tüketimindeki artış ek kaynakları aramaya ve bu kaynaklar üzerinde etkili olma amacıyla politikalar geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Aynı zamanda Amerika'nın kendi rezervlerinin azalması da yabancı petrol kaynaklarına yönelmesine neden olmaktadır. Amerika dışında ve İran Körfezi'nde uzak petrol üretiminin geliştirilmesi politikası bağlamında Amerika yönetimi uluslararası pazarda petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen Amerikan şirketleri desteklemektedir. Bundan dolayı ekonomik açıdan Azerbaycan petrolü de Amerika'nın İran Körfezi'ne olan bağımlılığını azaltması açısından önemli bir yer teşkil etmektedir (Çınar ve Kesici, 2005).

Amerika'nın Hazar havzası politikasına hedeflerine değinecek olursak; Hazar Havzası'nda yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletlerin, bağımsızlıklarının ve refahının güçlendirilmesine yardımcı olmak, politik ve ekonomik reformların yapılmasına destek olmak, bölgedeki yeni ülkeler arasında ekonomik bağlantılar oluşturmak suretiyle bölgesel sorunların azaltılması, Amerikan petrol şirketlerinin ticaret fırsatlarının genişletilmesi, Amerika ve müttefiklerinin enerji güvenliğini artırılması, petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına serbestçe akışını sağlayacak Hazar Havzası enerji bağımsızlığını sağlanması şeklinde ifade edilebilir (Bilgici, 2005).

Hazar Havzası'nın Batı için Basra Körfezi petrollerinden sonra ikinci büyük enerji sağlayan bölge konumuna gelmesi ve böylece Basra Körfezi'ne olan bağımlılığı azalacağı düşüncesi Amerika'yı, Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak sektörel bölünme yönünde bir politikayı desteklemeye itmiştir. Amerika, Hazar'ın kıyıdaş ülkeler arasında bölünmesi durumunun havzanın sahip olduğu enerji kaynaklarının fazla vakit kaybetmeden çıkarılmasını kolaylaştıracağını düşünmektedir (Bilgici, 2005).

Sir Halford Mackinder'in Kara Hâkimiyet teorisi Avrasya merkezli bir teoridir. Kara Hâkimiyeti teorisine göre "Doğu Avrupa'yı denetleyen aynı zamanda dünya adasına da hâkim olur, dünya adasını hâkim olan, dünyayı da kontrol eder" düşüncesinden yola çıkarak Amerika Avrasya'ya hâkim olmak

ve dünya devleti konumunu sürdürmek istemektedir. Bu doğrultuda Güney Kafkasya'ya hâkim olmak için önemli adımlar atmaktadır. Çünkü burası Avrasya'nın kalbidir. Amerika'nın dış politika uygulamaları dikkate alındığında hedefleri ve amaçları Amerika'nın enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelere, ulaşım yolları üzerindeki kritik boğazlara ve geçişleri kontrol etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Amerika'nın 21. yüzyılda giderek artan enerji ihtiyacı doğrultusunda “enerji kaynaklarını ve ulaşım yollarını kontrol eden dünyayı kontrol eder” jeopolitik görüşü doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Günümüzde Amerika dış politikası tam egemenlik doktrini üzerine kurulmuştur. Amerika, bütün dünyadaki askeri, ekonomik ve politik gelişmeleri kontrol etmek istemektedir (Bilgici, 2005).

Hazar bölgesinin 4 trilyon dolar değerinde 200 milyar varillik bir petrol rezervine sahip olması Amerika açısından önemini arttırmasına neden olmaktadır. 200 milyar varil tahmini rezervlerin gerçekleşmesi durumunda BTC hattı dışında yeni alternatif hatların inşası da gündeme gelmiştir. Amerika'nın bölgede enerji kaynakları ile ilgili politikaları; bölgede barış ve refahın sağlanması, dünya enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, çok taraflı boru hattının yapılması, petrol ve doğalgaz kaynaklarının işletilmesi gibi hedefleri kapsamaktadır. Amerika bütün bu konular dâhilinde Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Gürcistan'ın desteğini almıştır (Özalp, 2004).

Amerika, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'yı elinde tutarak petrol, doğalgaz ve Avrasya'ya hâkim olacağını farkındadır ve bu doğrultuda amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Rusya'nın bölgeye inmesine engel olarak buradaki hâkimiyetini kalıcı hale getirmeye çalışmaktadır. Amerika'nın Orta Asya ve Kafkasya petroleri için izlediği politikaları şöyle sıralayabiliriz; bölge enerji kaynaklarının Batıya güvenli şekilde aktarılması, bu kaynaklar üzerinde Amerikan kontrolünün sağlanmasıdır. Yani Amerika yönetimi, enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın hâkimiyetinin kaldırılmasını istemekte ve kendisi de bu kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlamaktadır (Özalp, 2004).

Amerika'nın, Orta Asya ve Kafkasya'da etkin olabilmesi için Rusya ve İran seçenekleri dışında kalan aktörlere daha sıcak baktığı görülmektedir.

Türkiye, Çin, Pakistan ve Hindistan çıkışlarını savunan Amerika, bu projelerin hayata geçirilmesi için Amerikan petrol şirketlerine mali ve siyasi açıdan destek olmaktadır. Bu güzergâhlar içerisinde Amerika'nın üstünlüğünü pekiştirecek olan önemli güzergâh Türkiye'dir. Afganistan meselesinden dolayı Pakistan hattının sekteye uğraması söz konusudur. Aynı zamanda güvenlik sorunları nedeniyle bu hattın inşası çok zor görülmekle birlikte bunun Hindistan güzergâhını da olumsuz etkilediği görülmektedir. Amerika'nın uzun yıllar İran'la yaşadığı sıkıntılardan dolayı bu güzergâhın da güvenli olmadığı bilinmektedir. Bu doğrultuda en güvenli güzergâh olarak Türkiye olarak ortaya çıkmaktadır. Enerji güzergâhlarının güvenliği ve istikrarı konusunda gerek politik gerekse askeri girişimler yapmaktan geri kalmayan Amerika, dünya petrolünün önemli bir kısmını Batıya taşıyacak enerji güzergâhı olan Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan üzerinden geçirilmesi için gerektiğinde Rusya'daki Çeçen sorununa gizlice destek olduğu söylenmektedir (Dedeoğlu, 2003).

Amerika'nın Orta Asya ve Kafkaslara desteği buradaki ülkelere ilişkilerinin her alanında sürdürülmektedir. Amerika, bu ülkelerde demokrasinin geliştirilmesi, serbest pazar ekonomisinin oluşturulması, bölge ülkeleri içinde ve aralarında barış ve işbirliğinin sağlanması, bu ülkelerin uluslararası topluma entegre edilmesinde oldukça destek olmuştur. Ayrıca Amerika bölgedeki ülkeleri Dünya Bankası, IMF, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve diğer politik ve ekonomik uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda Avrasya Ulaştırma Koridoru projesinde ticari engellerin ortadan kaldırılmasına ve Orta Asya Serbest Ekonomik Bölgesi kanalıyla bölge çapında bir ortak pazar oluşturulmasına katkıda bulunmuştur (Somuncuoğlu, 2006).

Amerika, küresel bir güç olarak mevcut şartlar içinde, Hazar Havzası'nda bölgesel güçlerin etkinliğini ortadan kaldıramamıştır. Bölgedeki devletlere kendi dış politikalarını ve sosyal gelişmelerini benimsetmeye çalışsa da bu konuda yeterince başarılı olamamıştır. Bununla birlikte Amerika, bölgede istikrar politikası için reformlar yaptığını ileri sürse de, bölge ülkelerinin ve Rusya ile Çin dışındaki bölgesel güçlerin çıkarları doğrultusunda projeler üretmeyi başaramamıştır (Somuncuoğlu, 2006).

4.2.2. Çin

Çin açısından Orta Asya son derece önemli bir bölgedir. Uzun yıllar boyunca İpek yolunu kontrol etmiş olan Çin, bugün halen Türkistan'ın Doğu kısmını egemenlik altında bulundurmaktadır. Türkistan'ın bir kısmının egemenliği altında bulunmasından dolayı bu bölgenin diğer kısmı yani Orta Asya ile ilgilenmesi için de başlı başına bir sebeptir. Bundan dolayı Çin'in Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile ortak sınırının bulunması bölge olan ilgisini zorunlu kılmaktadır. Bir bakıma Orta Asya, Çin için Avrupa'ya açılan kapı durumundadır (Telatar, 2005: 178).

1960'lı yıllarda gerginleşen Çin-Sovyet ilişkilerinin durgunlaşması ile birlikte Çin'in Orta Asya politikaları da olumsuz etkilenmiştir. 1989 yılından sonra Çin'in Orta Asya politikalarında tekrar bir yükseliş meydana gelmiş ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte Çin'in bu bölgeye ilgisi daha da artmıştır. 1991 yılından sonra bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerini 1992 yılında tanıyan Çin, diplomatik ilişkilere hemen başlamıştır. Ayrıca Çin, stratejik olarak uluslararası arenada barışçıl bir dış politika imajı sergilemeye başlamıştır. Çin 21. yüzyılda kısa, orta ve uzun vadeli üç büyük strateji gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu stratejinin bir parçası olarak Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan bölgede güvenlik ortamını oluşturmayı planlamaktadır. Çin, küresel güç olma yolunda attığı adımları Batıya doğru Orta Asya cumhuriyetleri ile atmıştır. Çin'in büyük stratejisi çerçevesinde Rusya ve Orta Asya cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinden belli etmek istediği asıl amacı, ekonomik boyutu, sınır güvenliği, Rusya ile stratejik işbirliği ve ortaklık dışında küresel hedeflerin bir parçası olarak büyük stratejisini pekiştirilmesi yolunda önemli bir adımdır. Çünkü Çin, büyük stratejisini gerçekleştirmek için kuzeybatı bölgesinde güvenlik alanı oluşturmak ve böylece bütün gücüyle Asya Pasifik bölgesine yönelme stratejisi planlarını gerçekleştirmek istemektedir. Bu kapsamda Çin'in Rusya ve Türk cumhuriyetleri ile gerçekleştirmek istediği bütün ilişkiler hem ABD ve NATO tehdidine karşı stratejik bir tedbir hem de kuzeybatı bölgesinde bir güvenlik kuşağı oluşturmasını sağlayacaktır. Çin'in ülke güvenliği, ekonomik kalkınma gibi 21. yüzyılda süper güç haline gelme yolundaki büyük stratejinin gerçekleştirilmesi için kendisinin de yer aldığı ve aktif rol oynayabileceği

NATO ile ASEAN gibi örgütlere alternatif olan Şangay İşbirliği Örgütü'ne ihtiyaç duymaktadır (Aydın, 2005: 75).

Çin, büyük stratejik planında Orta Asya'ya açılmayı ve bölgede etkisini sürdürmeyi planlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik düzenli ve programlı bir dizi siyasal ve diplomatik faaliyetler yürütmüştür. Diplomatik ve siyasal ilişki sonrasında yapılan ikili anlaşmalar çok ince bir üslupla kaleme alınmıştır. Çin'in Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilgilenmeye başladığından bu yana izlediği bütün politikalarda başarılı olduğu söylenebilir (Çomak, 2005: 240).

Çin'in Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmede ciddi olması ve bölgenin her yönüyle önemli olduğunu stratejik ve ekonomik sebepler dışında Pekin hükümetinin hızlı bir şekilde bu Türk cumhuriyetlerini tanımasından da anlamak mümkündür. 1992 yılından 1994 yılına kadar olan sürede Çin hükümeti Orta Asya cumhuriyetleri ile ikili ilişkilerini devam ettirerek siyasi, ekonomik ve kültürel alanda ve ulaşım gibi birçok konuda antlaşmalar imzalamıştır. 1994 yılı Çin'in Orta Asya girme planını uygulamaya koyduğu yıl olmuştur. Çin, 1994 yılında ilk olarak Özbekistan daha sonra Türkmenistan'ı ziyaret ederek devlet başkanları ile görüşmeler yapmıştır. Aynı yıl Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan ile de görüşmeler yapılmıştır (Çomak, 2005: 241).

Çin'in Orta Asya devletleri ile yaptığı çeşitli savunma ve güvenlik anlaşmalarından sonra 26 Nisan 1996 tarihinde Çin devlet başkanı, Kazakistan Cumhurbaşkanı, Kırgızistan Cumhurbaşkanı, Rusya Federasyonu Başkanı ve Tacikistan Cumhurbaşkanı, Çin'in Şangay şehrinde bir araya gelerek 5 ülkenin sınır bölgesi askeri alanında güvenliğin güçlendirilmesine ilişkin anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre sınır bölgesine yerleştirilen kuvvetler karşılıklı saldıramazlar, taraflar karşı tarafa yönelik askeri tatbikat yapamazlar, askeri tatbikatların boyutu, alanı ve sayısının sınırlandırılacaktır, taraflar sınır bölgesine yakın 100 kilometre mesafedeki askeri hareketler dâhil önemli durumları birbirlerine rapor edeceklerdir. Bu anlaşmanın esas hedefi ise 5 ülkenin sınır bölgelerinin barışını, istikrarını ve güvenliğini sağlamak, Asya Pasifik bölgesi ve hatta dünyanın barış ve güvenliğinin korunması için Soğuk

Savaşa benzemeyen yeni güvenlik modeli konseptini geliştirmektedir. Bu konsept, güvenliğin güçlendirilmesinde bir öncelik yaratacaktır (Çomak, 2005: 243).

Çin ile Orta Asya arasındaki siyasi ilişkiler 1991 yılından itibaren başlamış, aradan geçen süre içinde bir yandan siyasal ilişkiler hızlıca geliştirilmiş, diğer yandan da ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine özen gösterilmiştir. Şangay Beşlisi'nin oluşturulması ile ilişkiler bir hız kazanmış, güvenlik ve ekonomi alanında çok taraflı bir platform oluşturulmuştur. 2001 yılında Özbekistan'ın örgüte katılmasıyla birliğin işbirliği örgütüne dönüştürülmesi sağlanmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü bünyesinde bir yandan Çin'in Orta Asya cumhuriyetleri ile olan ikili ilişkileri, diğer yandan da bölgede güvenliğin sağlanması konusunda etkili bir mekanizmanın oluşturulmaya çalışılması, karşılıklı güvenliğin oluşturulmasına ve ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur (Ekrem, 2003: 132).

1997 yılında Şangay Beşlisi Moskova'da toplanarak gerçekleştirdiği ikinci zirvede taraflar, sınır bölgelerinde karşılıklı askeri kuvvetlerini azaltmaya ilişkin anlaşma imzalamışlardır. Anlaşma 5 ülkenin karşılıklı olarak sınır bölgelerinde askeri kuvvetlerini halkın menfaatlerine uygun asgari düzeye indirmelerini ve sadece savunma anlayışı ile bölgelerini koyacaklarını; karşılıklı kuvvet kullanma ve kuvvet tehdidine karşı, tek taraflı askeri kuvvet üstünlüğü sağlamaya çalışmayacaklarını; tarafların sınır bölgelerine yerleştirdikleri kuvvetlerin karşılıklı saldırmayacaklarını; sınırın her iki tarafının 100 kilometre ötesinde oluşturulan kara kuvvetleri, hava kuvvetleri, sınır muhafız birliklerinin ve önemli silahlarının sayısını sınırlandıracaklarını ve tarafların sınır bölgelerindeki askeri kuvvetlerin ilişkin durumlarını birbirlerine bildirmeleri gerektiğini ve bunun üçüncü bir ülke için gizli tutulması zorunluluğunun olduğunu içermektedir. Bu anlaşma oluşturulan denetleme organı tarafından takip edilecek ve 2020 tarihinde sona erecektir. Ancak gerekirse taraftar anlaşma uzatabileceklerdir (Yom, 2005: 230).

1998 tarihinde Şangay Beşlisi Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da toplanarak üçüncü zirveyi gerçekleştirmişlerdir. Toplantıda bölgenin barış ve güvenliğini geliştirme konusunda önemli görüşmeler yapılmıştır. Beş ülke aynı

zamanda bölgenin ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi konusunda fikir paylaşımında bulunmuşlardır. Toplantının sonunda beş ülke ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri ile birlikte karşılıklı olarak toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı göstermek, eşit düzeyde karşılıklı menfaat sağlamak ve birbirlerinin iç işlerine karışmamak gibi uluslararası alanda benimsenen kararlar üzerinde ortak fikirlerini bildirmişlerdir. Barış ve istişare yoluyla ülkeler arasındaki fikir ayrılık ve çatışmalarına çözüm getirilmesi, her türlü etnik bölücülük radikal dincilik, terörizm, silah kaçakçılığı ve uyuşturucu gibi bölgeye zarar verici faaliyetlere karşı ortak hareket edilmesi üzerinde durmuşlardır. Beş ülkenin ekonomik ilişkilerini derinleştirmeleri, uluslararası topluluklarda birlikte Güney Asya'daki nükleer silah yarışının durdurulmasına çaba göstermeleri ve uluslararası alanda öngörülen nükleer yayılmayı önleme mekanizmasının korunması gibi konularda ortak bir fikre varılmıştır. Bu zirvenin diğer bir özelliği de, daha önce Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafı ile Çin tarafı arasında oluşturulan iki cephe düzeninin bozularak çok taraflı görüşme zirvesinin oluşturulmasıdır (Yom, 2005: 231).

Şangay Beşlisi liderleri zirvesinde insan haklarını bahane ederek ülkenin iç işlerine karışma gibi Birleşmiş Milletler yasasına aykırı faaliyetlere tamamen karşı olduklarını bildirmişlerdir. Dünyanın tek kutuplu düzenine karşı çok kutuplu dünya düzeninin benimsendiğini ve bu düzenin dünyanın uzun süre istikrarını sağlayacağını ifade etmişlerdir (Ekrem, 2003: 138).

Şangay Beşlisi ile özellikle Çin'in hedeflediği stratejik konuları özetlemek gerekirse: Şangay Beşlisi'nin beşinci liderler toplantısından önce, Şangay Beşlisi'nde Özbekistan ve Türkmenistan yer almamaktadır. Yalnız Çin ile sınırdaş olan Rusya, Kazakistan, Tacikistan ile Kırgızistan bulunmaktadır. Dolayısıyla Şangay Beşlisi sınır bölge güvenlik alanının oluşturulması için meydana gelmişti ve en önemlisi bu 5 ülkenin odaklandığı nokta Çin sınırları olup, sonuçlarının Çin'in istediği doğrultusunda olduğu açıktır. Ancak Şangay Beşlisi'nin beşinci liderler toplantısı sırasında Çin devlet başkanının Özbekistan Cumhurbaşkanı ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı ile görüşme yapmış ve bu iki ülkenin Şangay Beşlisi'ne katılmasını istemiştir. Daha sonra Özbekistan'ın örgüte üye olarak katılmıştır. Bu da Pekin hükümetinin

kuzeybatı sınırının güvenliğini sağladıktan sonra bütün Orta Asya'ya yayılma stratejik planını uyguladığının işaretidir (Ekrem, 2003: 140).

Örgüt, bölgede etnik bölücülük, radikal dincilik, terörizm, silah kaçakçılığı, ticarete kaçakçılık, uyuşturucu ticareti gibi eylemlere karşı ortak hareket edecekler ve birbirlerine destek vereceklerdir. Aynı zamanda Çin, Şangay Beşlisi'nde yer alan Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ile sınır ötesi suç işleme ve iade anlaşması yapmıştır. Bunun Türk cumhuriyetlerinde yaşayan ve bağımsızlık isteyen Doğu Türkistanlılara yönelik olduğu açıktır (Ekrem, 2003: 142).

Birinci ve ikinci zirvede sınır bölgesinin güvenliği hakkında birtakım anlaşmaların kabul edilmesi hedeflenmiştir. Üçüncü ve dördüncü zirvenin hedefi ise ekonomik işbirliği ve etnik bölücülük ile radikal dincilik faaliyetlerini önleme olmuştur. Beşinci zirve ise konuyu genişleterek ekonomi, güvenlik ve ulaşım ile iletişim alanlarında işbirliğini daha da derinleştirmeyi ve bir bölgesel örgüt haline gelinmesini hedeflemiştir. Bunun yanı sıra Şangay Beşlisi'nin bünyesinde genişletilmesi istenmektedir (Ekrem, 2003: 143).

Diğer önemli bir nokta ise ABD ve NATO'nun hegemonyasına ve tek kutuplu dünya düzenine karşı çok kutuplu dünya düzeni benimsemek ve bu konuda işbirliği yapmaktır. Bundan dolayı bu zirvelerin birincisinden dördüncüsüne kadar olan süreçte Şangay Beşlisi'nin bir bölgesel güvenlik yapısından birleşik güvenlik yapısına dönüştüğü görülmektedir. Beşinci zirvede ise daha önce benimsenen ABD önderliğindeki NATO'nun ve ABD'nin hegemonyasına özellikle ABD'nin ulusal füze savunma sistemine ve bölgesel füze savunma sisteminin oluşturulmasına resmen karşı çıkılmıştır ve fiilen uygulanmasına başlanmıştır. Bazı araştırmacılar Çin'in hedefinin Şangay Beşlisi'ni NATO'ya karşı ve en azından ASEAN gibi bölgesel ekonomi ve güvenlik örgütü haline getirmek olduğunu belirtmektedir (Ekrem, 2003: 150).

Çin'in Orta Asya ile olan ilişkilerini önemli kılan, Pekin hükümetini bölge ile yakından ilgilenmeye iten asıl neden Orta Asya'da, siyasal ve ekonomik konularda yaşanan gelişmelerin, Çin sınırları içinde yaşayan Uygur Türklerini ve Orta Asya'daki azınlıkları harekete geçirme ihtimalinin olması ve böylece Çin'in Orta Asya'da yaşayan olumsuzluklardan dolayı olarak

etkilenecek olmasıdır. Bundan dolayı Çin, batı sınırlarının ötesinde Orta Asya'da istikrarı etkileyen gelişmeleri yakından takip etmektedir. Nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Uygur Türklerinin oluşturduğu Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile yaklaşık 3000 kilometre sınırı bulunmaktadır. Ayrıca Çin'de yaşayan yaklaşık 5.6 milyon Orta Asyalı halkın büyük bölümü Sincan'da Pekin hükümetinin baskı politikası nedeniyle Sincan'dan yaklaşık 300 bin Uygur Türk'ü göç etmiş, tek başına Kazakistan bu kişilerin 185 binine yurt olmuştur. Sincan'daki Kazakların ve de azınlıkların durumu, Orta Asya'daki Uygur sürgünlerinin faaliyetleri Pekin hükümetini kaygılandırmaktadır. Çin'in, Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmaktadır. Bu kapsamda Çin'in Orta Asya cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler geliştirmedeki en önemli siyasal amacı: Orta Asya'daki gelişmelerin Sincan bölgesinde olumsuz etkilerde bulunmasını ve bir siyasal hareketlenmeye yol açmasını engellemek ve bölgeden Uygur bağımsızlık harekâtına gelebilecek olan bir desteği önceden önlemektir. Çin Uygur Türklerinin ayrılıkçı eğilimlerine Orta Asya'dan gelebilecek desteği önüne geçmek için Şangay İşbirliği Örgütü'nü araç olarak kullanmaktadır. Türkmenistan dışındaki tüm Orta Asya devletleri Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olduğu için Pekin hükümeti bu örgüt çatısı altında bölge ülkeleriyle işbirliği platformu oluşturmak ve Şangay İşbirliği Örgütü aracılığıyla Orta Asya'daki gelişmeler üzerinde söz sahibi olarak kendi çıkarları aleyhinde seyredebilecek gelişmeleri önceden engellemek istemektedir. Ayrıca örgüt bünyesinde ayrılıkçı eylemlerin de içinde bulunduğu temel tehditlere karşı Orta Asya yönetimleri ile birlikte hareket etmeyi amaçlamaktadır (Telatar, 2005: 180).

Orta Asya'nın Çin açısından önemli bir bölge olması nedeniyle Şangay İşbirliği Örgütü, Çin'in bölgeye yönelik politikası açısından büyük önem arz etmektedir. Birliğin dört üyesi Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan aynı zamanda aralarında Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütünün ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin de üyesidir. Şangay İşbirliği Örgütü'nün iki üyesinin yani Tacikistan ve Kırgızistan'ın topraklarında Rus askeri üssü ve üç üyesinin yani Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan topraklarında Amerikan üssü bulunmaktadır. Bundan dolayı Şangay İşbirliği Örgütü Çin'in Rusya ve

Amerika etkisinin hâkim olduğu bu ülkelere yönelik politikalarında önemli bir araç olarak görülmektedir. Nitekim 1999 Bişkek zirvesinde Kırgızistan'da kurulan bölgesel antiterör merkezinin 17 Haziran 2004'deki Taşkent zirvesinde alınan bir karar ile Özbekistan'a nakledilmesi bir tesadüf değildir. Çin, bu merkez aracılığıyla Orta Asya'nın en önemli ülkesinde askeri anlamda söz sahibi olmayı ve Rusya ile ABD'nin gerisinde kalmamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede Orta Asya üzerinde Çin ile Rusya'nın gizli bir rekabet içinde olduğu söylenebilir (Aydın, 2005: 76).

Çin'in bu bölgedeki ekonomik amaçlarına değinecek olursak Çin, Orta Asya'da ekonomik işbirliğini yaygınlaştırmak, ekonomik ilişkileri ilerleterek küresel ticaret kapsamını geliştirmek ve bölgenin ekonomik kaynakları üzerinde söz sahibi olmak istemektedir. Çin'in Şangay İşbirliği Örgütü kapsamında ekonomik konularda daha fazla inisiyatif alması taraftarı olduğu görülmektedir. Çin'in buradaki asıl amacı, örgüt çatısı altında ekonomik alanda işbirliğini geliştirerek enerji konularını da kapsayacak bir boyuta ulaştırmaktır. Çin ile Orta Asya devletlerinin ekonomik yapılarının birbirlerini tamamlayacak özellikte olması ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için olumlu bir durumdur. Çin emek isteyen ürünler ihraç edip enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Orta Asya cumhuriyetleri ise enerji kaynakları ihraç edip emek isteyen ürünlere ihtiyaç duymaktadır. Çin'in hızlı bir şekilde giderek büyüyen ekonomisi ve artan nüfusu nedeniyle enerji kaynaklarına olan ihtiyacı her geçen gün daha da artmaktadır. Bu ihtiyacın önemli bir kısmını ithal ederek karşılamak zorundadır. Japonya ve ABD'den sonra dünyanın üçüncü büyük petrol tüketicisi ülkesi Çin'dir. İhtiyacının büyük bir kısmını Orta Doğu'dan tedarik eden Çin, Orta Doğu'daki istikrarsızlık ortamının artması nedeniyle kendisine yeni alternatifler aramaktadır. Bundan dolayı yüzünü yakın komşusu olan Orta Asya'ya çevirmekte ve bölge enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olarak hem bu ihtiyacını karşılamayı amaçlamakta hem de bunun sağlayıcı stratejik avantajlarından yararlanmak istemektedir. Bundan dolayı Hazar Havzası enerji kaynaklarında en büyük paya sahip olan Kazakistan, Çin için en uygun alternatif olarak görülmektedir. Ancak Çin, Orta Asya üzerindeki enerji rekabetine daha sonradan dâhil olmuş bir ülkedir. 1997 yılında Çin ulusal petrol şirketinin Kazakistan'ın ikinci büyük petrol bölgesi olan maden

rezervleri işletilmesi konusunda Amerikan Amoco, Texaco ve Unocol şirketlerinin de içinde bulunduğu pek çok şirketin içinden sıyrılarak pay sahibi olmasıyla ve Kazakistan'ın batısından Çin'in batı sınırlarına kadar inşa edilecek yaklaşık 3000 kilometrelik boru hattı ile kazak petrolünün Çin iç tüketimi için alımı konusunda anlaşma imzalamasıyla bölgedeki enerji rekabetine aktif olarak taraf olmuştur. Çin'in boru hattı inşa etmek istemesi giderek büyüyen ekonomisi için gerekli olan enerji ihtiyacını karşılama amacından kaynaklandığı gibi bu durumdan Çin'in bu proje aracılığıyla bölgede aktif rol oynama ve Orta Asya dengelerindeki ağırlığını arttırma amacı güttüğü sonucu da çıkarılabilir. Ayrıca Çin'in inşa edilmesi planlanan boru hattının kendi toprakları üzerinden geçerek Kore ve Japonya'ya uzatılması düşünülmekte, bu şekilde Hazar petrolünü Asya'ya ulaştırılması hedeflenmektedir (Telatar, 2005: 181; Yom, 2005: 235).

Orta Asya devletlerinin Çin açısından taşıdığı önemin yanı sıra Çin'in de Orta Asya devletlerinin dış politikasında özel bir yeri vardır. Öncelikle Çin, Orta Asya ile komşu bir güçtür. Kazakistan ile 1700 kilometre, Kırgızistan ile 1000 kilometre ve Tacikistan ile 400 kilometre ortak sınırı bulunmaktadır. Ayrıca Orta Asya devletleri ile Çin tarihsel olarak da yakın ilişkilere sahiptir. Orta Asya'ya büyük refah getiren tarihi İpek Yolu'nun başlangıç noktası Çin'dir. İkinci olarak Orta Asya devletleri kara devletleridir. Açık denizlere çıkışları bulunmamaktadır. Bu kapsamda Çin, Orta Asya devletlerinin Pasifik Okyanusu'na çıkışında bir köprü görevi görebilir. Üçüncü olarak ekonomilerinin kalkınması açısından Orta Asya devletlerine büyük katkı sağlayabilir. Dördüncü olarak Çin, sahip olduğu fazla nüfusla birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olması nedeniyle ve giderek büyüyen ekonomik gücü ve üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki güçlü etkisi ile uluslararası alanda ağırlığı olan büyük bir devlettir. Bu kapsamda bağımsızlığını yeni kazanmış olan Orta Asya devletlerinin Çin ile iyi ilişkiler geliştirilmesi uluslararası alandaki konumlarını güçlendirecek ve özellikle Rusya karşısındaki siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarına katkıda bulunacaktır (Telatar, 2005: 182).

Bütün bu nedenlerden dolayı Orta Asya cumhuriyetleri ulusal güvenliklerinin sağlanması, bölgesel güvenlik ve istikrarın korunması

açısından Çin'in rolünü göz ardı edemezler. Orta Asya devletleri bu nedenlerden dolayı dış politikalarında önemli bir ağırlığı olan Çin ile ilişkilere büyük önem vermektedir. Şangay İşbirliği Örgütü ise karşılıklı güven ortamının tesisi ve ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde gelişimi açısından iyi bir zemin oluşturmaktadır. Ancak Çin'in Orta Asya devletleri ile Şangay İşbirliği Örgütü çerçevesinde sağlıklı bir ilişki geliştirilmesinin önünde bazı engeller vardır. Çin ile örgüte üye olan Orta Asya devletleri arasında siyasal, askeri ve ekonomik alanda ciddi bir eşitsizliğin bulunması bu ilişkilerde elde edilecek kazanımlar arasında da büyük farklılığın oluşmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı Orta Asya devletleri örgütü Çin ve Rusya'nın bölgeye yönelik politikalarında kullandıkları bir araç olarak görmektedir. Bu yüzden gelişmelere şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Bundan dolayı en büyük sorunun karşılıklı güveni yeterince tesis edilememesi olduğu görülmektedir (Telatar, 2005: 183).

4.2.3. Rusya Federasyonu

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Avrasya jeopolitiği yeniden şekillenmiş ve Sovyetler Birliği'nin etkisinin ortadan kalktığı alanlardaki güç boşluğu tekrardan doldurulmaya çalışılmış ve bu kapsamda Doğu Avrupa'daki Sovyetler Birliği'ne bağlı olan ülkeler, NATO ve AB aracılığıyla Batı dünyasının bir parçası olma yolunda ilerlemeye çalışırken Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrası Amerikan etkisinin en yüksek olduğu bölge olmuştur. Bu nedenden dolayı küresel alanda rol oynama kapasitesinden yoksun kalan Rusya'nın etkili olabileceği alan Ruslar tarafından yakın çevre olarak tanımlanan Orta Asya ve Kafkasya olmuştur. Bu gerçeğin farkında olan Rusya, bölgenin kendi kontrolünden çıkararak başka bir gücün etkisi altına girmesinden endişelenmektedir. Özellikle Türkiye ve İran'ın bölgedeki etkisini arttırmasından büyük endişe duymaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin bölge halkı ile olan tarihsel ve kültürel bağları, jeopolitik konumu ve Batı ile olan yakın ilişkilerinden dolayı bölgedeki etkisini arttırabileceğini düşünen Rusya, radikal İslami ideolojiyi benimseyen İran'ın bölgedeki dini unsurlardan yararlanarak devrim ihracı yoluna girebilecek olmasından endişe duymaktadır. Türkiye ve İran'ın yanı sıra Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra tekrar küresel güç olarak varlığını devam ettiren ve Sovyet otoritesinin çekildiği

alanlardaki güç boşluğunu doldurarak süper güç konumunu pekiştirmeyi amaçlayan ABD, özellikle 1997 yılından itibaren enerji konularında söz sahibi olarak Orta Asya'da aktif politika izlemeye başlamıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra askeri ve ekonomik gücünden de çok şey kaybeden Orta Asya'daki etkinliğini sürdürmekte zorlanan Rusya'nın bölgedeki konumunu da olumsuz etkilemiştir. Amerika'nın 11 Eylül sonrası dönemde terörizme karşı başlattığı savaş çerçevesinde Orta Asya'ya askeri olarak yerleşmesi ve özellikle güvenlik konularında daha fazla inisiyatif almaya başlaması, bölgesel güç olmak isteyen Rusya'nın bölgedeki pozisyonuna büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu durumun Rusya'nın bölgesel güç olma hedefini zora sokacağından ve bulunduğu coğrafyada sıkışıp kalmasına neden olacağından dolayı asla kabul edilebilecek bir durum olmadığı ifade edilerek, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini arttırmak istemesi ve bunu içinde eline geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışması kapsamında Şangay İşbirliği Örgütü'nden de yararlanmaya çalışmıştır (Telatar, 2005: 184).

Rusya, stratejik öneminin yanı sıra ekonomik açıdan da değerli bir bölge olan Orta Asya'nın sahip olduğu potansiyelinden faydalanmak istemektedir. Petrol ve doğalgaz açısından oldukça zengin olan ve dünyanın en büyük enerji ihracatçılarından biri olan Rusya, aslında Orta Asya enerji kaynaklarına ihtiyaç duymamaktadır. Rusya'nın bu bölgedeki asıl amacı tamamen stratejik olup mevcut hakları üzerindeki hâkimiyetini sürdürmektedir. Ayrıca Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğalgazını uluslararası pazarlara taşınmasında tek söz sahibi olarak Orta Asya üzerindeki kontrolünü devam ettirmek istemektedir. Enerji kaynaklarının Orta Asya devletlerinin ekonomik gelişmeleri ve siyasal bağımsızlıklarının güçlenmesi açısından taşıdığı önemin farkında olan Rusya, kendi toprakları üzerinden geçen mevcut boru hatlarını bir silah olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte bölge ülkelerini kontrol altında tutmak istemekte ve bu şekilde konumunu güçlendirerek bölgesel güç rolünü oynamayı amaçlamaktadır (Gazigil, 2006: 101).

Rusya'nın Orta Asya ülkelerinin ekonomileri içerisinde etkisi giderek artmaktadır. Her ne kadar Orta Asya devletleri küresel pazarlara yönelmiş olsalar da Rus sermayesi bu ülkelerin pazarlarında önemli bir yer tutmaktadır. Bölge devletlerinin tamamı için Rusya daha önceden olduğu gibi şimdi de en

büyük ticari ortaktır. Tacikistan ile Kırgızistan ise bundan daha önemli olarak Rusya'dan gelen mallara muhtaçtır. Amerika'nın 11 Eylül olaylarından sonra bölgede artan etkisi, Rusya'nın ekonomik yayılmasını durduramamıştır. Rusya, Amerika'nın ekonomik yatırımlarla Orta Asya'da etkin olmasına aynı yöntemleri kullanarak karşılık vermiştir. Rusya'nın, Orta Asya'daki yatırımları özellikle gaz sanayi ve hidroelektrik santralleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bölgenin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması tekeli elinde bulunduran Rusya, aynı zamanda artan yatırımları ile enerji kaynaklarının işletilmesinde de söz sahibi olmak istemektedir. Rusya'nın bölgeye enerji yatırımları odaklı yeni ekonomik yaklaşımının ilk büyük adımını, üç büyük enerji şirketi Lukoil, Yukos ve Gazprom'un birleşerek 25 Temmuz 2000 tarihinde ortak Hazar Petrol Şirketini kurmaları olmuştur (Purtaş, 2006: 169-170).

Rusya'nın ekonomisi petrol ve doğalgaz ihracatına bağımlıdır. Bu durum Rusya'nın diğer Hazar bölgesinde bulunan ülkelerin enerji kaynaklarını kontrol etmeye yönelik politikalar izlemeye yöneltmiştir. Petrol ve doğalgaz ihracatına aşırı derecede bağımlı olan Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın kendisine bu konuda rakip olmasını istememektedir. Bundan dolayı bu ülkelerden uluslararası pazarlara ulaşacak petrolün Rusya toprakları üzerinden geçmesini ve böylece boru hatlarına hâkim olmayı planlamaktadır. Bu planını gerçekleştirmede Sovyetler Birliği döneminde dünya pazarlarına enerji ihraç yollarının Rusya toprakları üzerinden geçecek biçimde yapılmış olmasının avantajlarını da kullanmaktadır (Kamalov, 2011: 44).

Rusya, Hazar Havzası'na sahildar olan ülkelere petrol şirketleri aracılığıyla içerden nüfuz etmeyi planlamış ve ilk hedefi Azerbaycan petroleri olmuştur. Azerbaycan Petrol Şirketi SOCAR'ın 1993 yılında Rus ve İran petrol şirketlerini dışarıda bırakan uluslararası konsorsiyumla bir anlaşma imzalaması Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştır. Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'in Rusya'ya karşı tutumu ve Rusya'yı petrol anlaşması dışında bırakması, Haziran 1993'te meydana gelen darbenin nedeni olarak değerlendirilmektedir. Sonrasında başa geçen Aliyev, Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi-AIOC ile anlaşmayı yenileyerek Rus Petrol Şirketi Lukoil'e, AIOC'nin %10 hissesini vererek Rusya'yı anlaşmaya dâhil etmiştir. Hazar'a

kıyısı olan ülkelerinden, doğalgaz alanında Rusya'nın kendisine rakip gördüğü Türkmenistan'a yönelik politikalarında ise Rus Gazprom şirketinin etkisi büyüktür. Sibiryada bulunan zengin doğalgaz yataklarının keşfedilmesinden sonra Gazprom, Rus boru hatlarından Türkmen gazı ithal etmeyi sonlandırmıştır. Rusya, uluslararası pazarlara ulaşımını engellediği Türkmenistan ile 10 Nisan 2003 tarihinde uzun dönemli bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre 2004 yılından itibaren Rusya, Türkmenistan'dan yılda 6 milyar metreküp doğalgazı 44 dolar üzerinden almaya başlamıştır. Daha sonra ödenecek ücrette problemler çıkarmaya başlayan Rusya, Türkmen gazını piyasanın çok altında bir miktara mal etmiştir. Ayrıca Türkmenistan'dan aldığı ucuz gazı tekrar ihraç ederek ekstra kar elde etmiştir. Rusya açısından büyük önem taşıyan diğer bir Hazar ülkesi Kazakistan'dır. Rusya, Kazakistan'da bulunan önemli sahalarda işletilecek konsorsiyumlarda yer almak ve üretilen petrolü Rusya üzerinden ihraç etmek istemektedir. Bu çerçevede Tengiz'i işletilecek konsorsiyumdan %5 pay almıştır ve burada üretilen petrol de Tengiz (Kazakistan) Novorossiysk (Rusya) boru hattı aracılığıyla taşınmaktadır. Ülkenin diğer önemli sahalarından olan Karacakanak'da ise konsorsiyumdaki Rus payı %15'dir (Vural, 2006).

Rusya, Kazakistan ile 6 Temmuz 1998 tarihinde imzalanan anlaşma ile Hazar Havzası'nın bölünemez olduğu tezinden vazgeçip bu tarihten itibaren ortak projeler yoluyla Kazakistan'a ait petrol yataklarını işletilmesinde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Putin, 26 Nisan 2003 tarihinde Avrasya Ekonomi Topluluğu zirvesi için gittiği Duşanbe'de 2,5 milyar dolarlık bir proje olan Rogun Santrali inşaatı için imza atmıştır. Ekim 2004 tarihinde Tacikistan'ı ziyaret eden Putin, Tacikistan'dan alacakları karşılığında bu ülkede sürekli askeri üs kurulması, RusAl şirketinin milyar dolarlık hidroelektrik santralleri ve alüminyum üretimi gibi projeleri güvence altına alınmasını sağlamıştır. Özbekistan ile bozuk olan ilişkilerin terörle mücadele kapsamında 2004 yılı başından itibaren düzelmeye başlamasıyla birlikte Haziran 2004 tarihinde Gazprom ve Lukoil bu ülkeye uzun vadeli yatırımlar için 2 milyar dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır (Purtaş, 2006: 170).

Rusya, Orta Asya'yı aynı zamanda birçok bakımdan bir tehdit unsuru olarak görmektedir. Bölge üzerinde söz sahibi olarak bu tehditlerden göreceği

zararı en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Artan milliyetçilik nedeniyle Orta Asya'da yaşayan Rus azınlıklarının bir etnik temizlik hareketine maruz kalma ihtimali, radikal İslami hareketlerin artmasıyla birlikte Rusya'daki Müslüman nüfusu etkilemesi, Afganistan'daki istikrarsızlıkların Orta Asya'ya sıçrayarak bölgeyi bir kargaşa ortamına sürükleyebilecek olması, bölgenin Afganistan'dan Rusya'ya nakledilen uyuşturucunun geçiş güzergâhı haline gelmesi gibi nedenler Rusya'nın Orta Asya'dan algıladığı tehditleri oluşturmaktadır. Bu tehditler Orta Asya'ya komşu olan Rusya'yı doğrudan etkilemektedir. Fakat Rusya, bu tehditleri aynı zamanda bölgeye müdahalesinde bir araç olarak kullanmaktadır. Bu kapsamda Rus çıkarları açısından en uygun olanı bu tehditlerin kontrollü olarak varlığını devam ettirmesi yani Rusya'nın bölgedeki varlığını gerektirecek, fakat Rus çıkarlarına zarar vermeyecek bir boyutta varlığını sürdürmesidir (Telatar, 2005: 185).

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya'nın uluslararası imajında büyük düşüş yaşanmıştır. Özellikle ekonomik bakımdan büyük zorluklar içine girmiş ve olumsuz durum sadece sıradan Rus vatandaşlarını değil aynı zamanda ülkenin ulusal gücünü de etkilemiştir. Bunlar Rusya'nın BDT çerçevesindeki rolünü ve Orta Asya devletleri üzerindeki etkisini devam ettirmesini zorlaştırmıştır. Uluslararası statüsündeki düşüş nedeniyle Rusya, büyük güç statüsüne tekrar kavuşabilmek için çeşitli yollar aramıştır. Şangay İşbirliği Örgütü ise Rusya'ya bu amaç doğrultusunda önemli bir fırsat sunmuştur. Rusya, örgütün bölgesel bir güvenlik mekanizması olmaktan ziyade küresel düzeyde bir rol oynama kapasitesine sahip bir örgüt olduğunu düşünmektedir. Rusya'nın tek başına süper güç rolü oynayacak kapasiteye sahip olmaması hatta bölgesel güç rolü oynamakta zorluklarla karşılaşması ve yakın çevresi olarak nitelendirdiği BDT alanında üstlendiği sorumlulukları yerine getirmekte zorlanmasından dolayı Çin ile işbirliğine girerek bölgesel ve uluslararası alanda sorumluluk yüklenme kapasitesine sahip bir örgüt oluşturmayı amaçlamaktadır (Çomak, 2006: 89).

Rusya, Sovyetler Birliği sonrası dönemde kendisini hantal askeri güçten, enerji süper gücüne dönüştürmeye çalışmıştır. Sovyetlere nazaran enerji gelirlerini ağır askeri sanayi için kullanamamakta, petrol gelirleri silahtan çok emeğe harcanmaktadır. Rusya, etkisini hissettirdiği coğrafyada

varlığını ordusuyla değil Rusya Devleti'ne ait olan enerji devi Gazprom ve diğer enerji şirketleri ile pazarlardaki Rus malları ile ve popüler kültürüyle korumaktadır (Purtaş, 2006: 172).

Rusya'nın desteklediği Orta Asya'daki bölgesel işbirliği girişimleri, bölge ülkelerinin ortak sorunlarına ortak çözümler getiren çabalar olmaktan çok Rusya'nın bu bölgedeki hegemonyasını pekiştirme niteliği taşıyan örgütlenmelerdir. Rusya'nın eski Sovyetler Birliği coğrafyasında etkisini sürdürmeye yönelik değer verdiği en önemli oluşum Bağımsız Devletler Topluluğu'dur. Fakat Bağımsız Devletler Topluluğu istenilen seviyeye gelememesi ve AB benzeri bir entegrasyona dönüştürülememesi nedeniyle etkisini kaybetmiştir. Bunun üzerine Rusya, eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki devletlerle farklı işbirliklerine gitmiştir. Orta Asya'da Rusya'ya ayrıcalıklı bir konum sağlayan Kolektif Güvenlik Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi iki önemli girişim bu kapsamda ortaya çıkmıştır. 1996 yılında Şangay Beşlisi olarak adlandırılan ve 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütü adını alması ile birlikte Rusya'nın Orta Asya'da Amerika ile rekabette kullandığı bir mekanizma oluşturulmuştur. Örgütün adından da anlaşılacağı üzere Çin'in inisiyatifi ile ortaya çıkmış, daha çok Çin'in Orta Asya stratejisinin bir parçası olmuştur (Purtaş, 2006: 172; Dugin, 2010: 341).

Kolektif Güvenlik Örgütü, Gürcistan ve Azerbaycan ile birlikte Özbekistan'ın BDT Kolektif Güvenlik Anlaşmasından çekilmesi üzerine geriye kalan ülkeler yani Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan arasında Mayıs 2002 yılında kurulmuştur. Bu örgütün kurulmasıyla birlikte BDT coğrafyasında ilk askeri-siyasi birliktelik ortaya çıkmıştır. Kurucu anlaşmaya göre üye ülkeler başka bir askeri birliğe üye olamayacaklar, müttefiklerine yönelik herhangi bir faaliyete katılmayacaklardır. Putin, Kolektif Güvenlik Örgütü'nün NATO ve Şangay İşbirliği Örgütü ile yakın işbirliğini amaçladığını belirtmiş olmasına rağmen Kolektif Güvenlik Örgütü'nü güçlendirmeye yönelik yaptığı girişimler Orta Asya'da NATO ve Şangay İşbirliği Örgütü ile işbirliğinden çok ABD ve Çin'e meydan okuma ve gücünü gösterme şeklinde olmuştur (Purtaş, 2006: 172).

Avrasya Ekonomi Topluluğu ise 1996 yılında Rusya, Belarus, Kırgızistan ve Kazakistan devletleri arasında oluşturulan dördü gümrük birliğine, 1999'da Tacikistan'ın da dâhil olması ile 12 Ekim 2005'te 5 üyeli olarak Avrasya Ekonomi Topluluğu'na dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Avrasya Ekonomi Topluluğu, uluslararası bir nitelik taşıyan bir örgüt olmakla birlikte, 5 ülke arasında ihracat ve ithalat ortak pazarının kurulması temel hedefi doğrultusunda çalışmaktadır. Rusya, Orta Asya pazarında büyük ölçüde kaybettiği rekabet gücünü bu yapının kendisine sağladığı ayrıcalıklar sayesinde arttırmayı hedeflemektedir. Rusya'nın BDT coğrafyasındaki tek başarılı projesi olarak görülen örgüte Özbekistan'ın da katılımıyla birliğin üye sayısı 6'ya yükselmiştir (Purtaş, 2006: 173).

4.2.4. Avrupa Birliği

Orta Asya 1990'lı yıllarda bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemden itibaren, 11 Eylül saldırılarına kadar uluslararası arenada çok fazla gündeme gelen bir bölge olmamıştır. Bu dönemde bölge ülkeleri daha çok bağımsızlık anlamında Sovyetler Birliği'nin otoritesinden kurtulma sürecine girmişlerdir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin de, bu yıllarda Orta Asya ülkeleri ile oldukça zayıf bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. 11 Eylül olaylarından sonra Batılı devletlerin ABD'nin yanında yer alarak Afganistan'a Özgürlük Operasyonu ile askeri müdahalede bulunmuşlar ve ardından Özbekistan ve Kırgızistan'da Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti çerçevesinde askeri üs kurmuşlardır. Böylelikle Orta Asya'yı uluslararası politikada önemli bir stratejik konuma getirmişler ve güvenlik politikaları kapsamında AB'nin ilgi alanına içine sokmuşlardır (Özalp, 2011).

AB'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarının son dönemde AB'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı düşünüldüğünde Almanya'nın 2007 yılında dönem başkanlığı sırasındaki bazı girişimleri önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Almanya dönem başkanlığı için önceliklerini dile getirirken "Avrupa'nın güvenlik ve istikrar alanının genişletilmesi" hedefini ilk sıraya koymuştur. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de özellikle Orta Asya ülkeleri, Karadeniz Bölgesi ve Rusya ile ilişkilere dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Hatipoğlu, 2008). Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği Orta Asya strateji belgesinde ayrıca 2007-2013 yılları arası 750 milyon

avroluk proje ödeneği öngören ortaklık stratejisi ile AB'nin, bölgede aktif rol oynayacağı kesinleştirilmiştir. Ekonomi ve güvenliğin ön planda tutulduğu belgede, öncelikli olarak AB'nin bölgede varlığının güçlendirmesi ve AB'nin ilgili programlarının daha iyi koordine edilmesi hedeflenmiştir.

AB'nin Orta Asya'ya yönelik enerji politikasını inceleyecek olursak enerji anlamında Avrupa Birliği'nin ilk girişimi 1951'deki Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve 1957'deki EURATOM'un kurulmasıyla aktif hale gelmiştir. Enerji politikaları Amerika ve Asya'da dış politika ve güvenlik politikasının bir alanı olarak dikkate alınırken, AB'de bu durum uzunca bir süre serbest piyasa mekanizmasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda Avrupa Komisyonu'nun enerji güvenliği meselesini üye devletler kapsamında tartışma konusu olarak gündeme getirdiğini görülmektedir (Karluk, 2008).

Avrupa Birliği'nin Hazar'a yönelik politikaları ekonomik amaçlıdır. Bu nedenle geliştirdiği çeşitli projeler bulunmaktadır. Bu projelerden biri "Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım-TACIS" programıdır. Bu projeye birlikte Hazar bölgesindeki devletlerin pazar ekonomisine geçmesi ve demokratikleşmesi açısından önemli gelişmeler sergilemesi amaçlanmıştır. Belirlenen hedeflere ulaşmada TACIS, devletlere hem finansmanlık hem de danışmalık yapmaktadır. TACIS programının öncelikleri; idari reformlar, ulaşım, alt yapı, özel sektörün gelişimi, iletişim, sosyal hizmetler ve eğitim imkânlarının geliştirilmesidir (Karluk, 2008).

Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik diğer bir projesi de "Avrupa, Kafkasya, Asya Taşıma Koridoru-TRACECA" programıdır. TRACECA, Kafkasya, Orta Asya ve Karadeniz'de uluslararası ulaşımı geliştirmeyi, siyasi ve ekonomik ilerlemeyi hedefleyen hükümetler arası bir programdır. Projenin temeli 1993 yılında Avrupa Komisyonu, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan hükümetleri tarafından Brüksel'de düzenlenen konferansta atılmıştır (www.mfa.gov.tr, b.t.). 1998 yılında Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Moldova'nın katılımıyla toplam 12 ülkenin devlet ve hükümet başkanları tarafından Avrupa, Kafkasya, Asya ulaşım koridorunun geliştirilmesi için "Çok Taraflı Temel

Anlaşma (MLA)” imzalanmıştır. Türkmenistan, TRACECA projesine dâhil olmasına rağmen MLA’ye üye değildir. 2009 yılında da İran MLA’ i kabul ederek TRACECA’ ya üye olmuştur. 2000 yılında MLA hükümlerini uygulamak için TRACECA hükümetler arası Komisyonu, 2001 yılında yürütme organı olarak görev yapan Daimi Sekreterliği Bakü’de kurulmuştur. Daimi Sekreterliğin her üye ülkede Daimi Temsilcileri bulunmaktadır (www.traceca.org.tr, b.t.).

Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan TRACECA, Doğu Avrupa’dan başlayıp, Türkiye’ye uzanmaktadır. Karadeniz üzerinden Güney Kafkasya’ya devam ederek Azerbaycan üzerinden Hazar’ı geçerek Orta Asya devletlerine ulaşmaktadır. Orta Asya devletlerindeki ulaşım ağı da Çin ve Afganistan’a kadar uzanmaktadır. Avrupa’ya yeni bir alternatif ulaşım hattı oluşturması nedeniyle stratejik bir öneme sahip olan TRACECA, ayrıca Orta Asya ülkeleri ile Uzakdoğu ülkeleri arasında yeniden ticari bağları kurup, tarihi İpek Yolu’nun yeniden canlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. TRACECA projesinin amaçları; Avrupa, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Havzası ve Asya’da ekonomik ilişkilerin ve ticari ulaşımın geliştirilmesine yardımcı olmaktır. Ayrıca uluslararası karayolu, demiryolu ve denizcilik pazarlarına girişi sağlamak, trafik ve kargo güvenliğini sağlamak, ulaştırma politikalarını ve yasal yapıyı kontrol altında tutmak, eşit rekabet ortamını sağlamak diğer amaçları arasındadır (Şensoy, 2007).

TRACECA projesinin en önemli araçlarından biri de “Avrupa’ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Nakli-INOATE” programıdır. AB’nin teknik yardım programı bünyesinde Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan devletlerarasında enerji konusunda bölgesel işbirliğini güçlendirmek amacıyla oluşturulmuştur (Vural, 2006). Projenin amacı; bölgedeki petrol ve gaz gibi enerji kaynaklarının daha verimli işletilmesini sağlamak ve bu kaynakların Avrupa’ya taşınmasında bölgesel güzergâhların oluşturulmasına maddi ve teknik olanak sağlamaktır. INOATE ile hem Hazar Havzası hem de Ortadoğu enerji kaynaklarının Avrupa’ya güvenli bir şekilde taşınması planlanmaktadır (Ayhan, 2009). Avrupa Birliği’nin başlangıçta petrol ve gaz taşımacılığında hatların iyileştirilmesi için teknik yardım amacıyla başlatılan INOATE projesi ilerleyen yıllarda yasal ve

kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği bu proje ile birlikte hem AB'nin enerji arz güvenliğini sağlamak hem de sosyo-ekonomik açıdan etkisini hissettirebilecek bir coğrafyada söz sahibi olmaya çalışmaktadır (Acar, 2009).

AB'de Orta Asya'ya karşı asıl stratejik dönüşünü 2006 yılında Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğalgaz krizinden sonra gerçekleştirmiştir. Alternatif doğalgaz yolları arayışına girişen AB'nin Orta Asya'ya yönelik politikasında enerji konusunun önemi artmıştır. 1990'lı yılların ortasında dile getirilen Trans Hazar Boru Hattı projesi tekrardan gündeme getirilmiştir. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, Avrupa enerji ihtiyacına alternatif olacak ve Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılmasında petrol ve doğalgazın potansiyel ek tedarikçileri olarak nitelendirilmişlerdir. Aynı zamanda AB'nin Doğu genişlemesi, Güney Kafkasya'nın Avrupa Komşuluk Politikasına dâhil edilmesi ve "Karadeniz Sinerji Girişimi" gibi gelişmeler, AB ile Orta Asya'yı birbirine yakınlaştırmıştır. Kurulan bu yakınlık, "AB komşularının komşusu" olarak Orta Asya'yı AB'nin ilgi alanına yaklaştırarak bölgenin istikrarı ve güvenliğinin AB açısından önemini arttırmıştır (Zhumabekova, 2014).

Rusya'nın enerji kaynaklarını dış politikada baskı aracı olarak kullanması, Avrupalı enerji firmalarının ve hisselerinin sistematik bir şekilde satın alınması, AB'nin orta ve uzun vadede dış politika seçeneklerini kuvvetli bir şekilde sınırlandırabileceği olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Rusya ve tekel olan şirketi Gazprom'a karşı tek çözüm, AB ülkelerinin ortak enerji politikaları oluşturmaları ve alternatif enerji yollarını aktif hale getirmeleri gerekmektedir. Bunların dışında Çin'in enerji ihtiyacı nedeniyle küresel rekabete ortamı içine girmesi ve Kuzey Denizi'ndeki rezervlerin sonuna yaklaşılması da AB'de enerji güvenliği ile ilgili ortak bir politika oluşturmasını zorunlu hale getirmiştir (Zhumabekova, 2014).

AB'nin günümüzde doğalgaz ve petrol ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılayan ülke Rusya'dır. AB, 2009 yılı verilerine göre doğalgaz ihtiyacının %34.2'sini, petrol ihtiyacının %33'ünü Rusya'dan tedarik etmektedir. 27 üyeli Avrupa Birliği'nin (2013 yılında üye sayısı 28 olmuştur (www.ab.gov.tr, b.t.)) dışarıya olan doğalgaz bağımlılığı %64.2 iken petrol bağımlılığı %84.1'dir.

Rusya'nın da petrol ve gaz ihracatının %90'ı Avrupa bölgesindedir. Bu veriler Rusya'ya olan bağımlılığının, ilerleyen yıllarda da devam edeceğinin bir göstergesidir. Bundan dolayı AB, gelecekte Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için yeni arayışlar içerisindedir. Bu açıdan Hazar Havzası enerji kaynakları yeni bir alternatif olarak AB için ön plana çıkmaktadır.

Güncel verilere göre, Hazar Havzası'nın petrol ve gaz rezervleri Ortadoğu ile karşılaştırıldığında az olmakla birlikte, Kuzey Denizi rezervlerinden fazla olduğu bilinmektedir. Fakat Hazar Havzası henüz tam olarak araştırılmadığı için, ileride büyük rezervlerin bulunması ihtimali vardır. Bölgedeki kaynakları stratejik açıdan önemli kılan en büyük özelliklerden biri ise OPEC dışında yer almasıdır. Bu da, fiyat belirlemelerinde OPEC ülkelerine karşı etkin bir müdahale fırsatı sunmaktadır. Bölgedeki petrolün önemli bir bölümü Kazakistan ve Azerbaycan'da olup, bilinen rezerv 47 milyar varildir. Ancak keşfedilmeyen rezervlerle birlikte bu rakamın 85 milyar varile çıkabileceği düşünülmektedir. Önemli doğalgaz rezervler ise daha çok Kazakistan ve Türkmenistan'da bulunmaktadır. Uzmanlar tarafından bölgede bulunan 9 trilyon metreküplük kesin rezervlerin 11 trilyon metreküpe çıkabileceği ihtimalinin olduğu belirtilirken, bölgedeki enerji üretiminin ise 2015 yılında dünya ihtiyacının %5'ini karşılayacağı tahmin edilmektedir. 2020 yılına gelindiğinde bölgeden yapılacak ihracatın 120 milyar metreküpe ulaşacağı, bunun da AB'nin gaz ihtiyacının 1/3'üne denk geldiği ifade edilmiştir. Eğer Hazar'daki rezervler Ortadoğu ülkelerindeki hatlar ile birleştirilirse, bu durumda AB'nin dünya rezervlerinin %40'ına ulaşabileceği vurgulanmıştır. Böylelikle, AB'nin hemen yanı başında OPEC ve Rusya'ya alternatif stratejik önemi arz eden yeni bir kaynak bölgenin oluştuğunu söyleye biliriz (Özalp, 2011).

Avrupa Birliği bu plan doğrultusunda pek çok ülkenin kendi iç pazarına entegre olmasını hedeflemiş ve farklı projelere destek vermiştir. Hazar ile ilgili projelerden biri 2006 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı olmuştur. BTC'nin aktif hale getirilmesinde önemli rol oynayan ABD, proje ile birlikte Hazar'da, İran ve Rusya faktörünü devre dışı bırakarak, NATO ülkesi olan Türkiye'nin bölgesel konumu güçlendirilerek petrol

Avrupa'ya taşınmasını sağlamıştır. Bununla birlikte BTC'ye paralel olarak doğalgaz hattı Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) projesi planlanmıştır.

Bütün bu gelişmeler ışığında Hazar Havzası Avrupa'nın enerji ihtiyacını tam olarak karşılayamayacak olmasına rağmen, AB'ye yakın bir coğrafyada bulunması ve OPEC ile Rusya bağımlılığına yeni bir alternatif kaynak olması nedeniyle enerji güvenliği açısından da stratejik bir öneme sahiptir (Özalp, 2011).

Avrupa Birliği tarafından Orta Asya'daki güvenlik sorunu olan terörist faaliyetler de, bölgenin istikrarını bozmasına neden olacak problemler arasında gösterilmektedir. Afganistan'da bulunan Avrupa ülkelerine ait üslere düzenlenen saldırılarda, Taliban ve El-Kaide ile birlikte Orta Asyalı İslami örgütlerin de yer aldığı tahmin edilmektedir. Bu yüzden Avrupa Birliği açısından Orta Asya enerji kaynaklarını taşıyan boru hatları, rafineriler, dolum ve basınç tesisleri gibi unsurlara terörist saldırılar yapılma ihtimali bulunmaktadır (Zipper, 2006: 40).

2000'li yıllarda ağırlığını daha fazla hissettiren çıkarıcı ve ideal gerekçeler, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik yeni bir strateji geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Enerji açığı, yasadışı göç, uyuşturucu ve yasadışı mal ticareti gibi Birliğin uğraşması gereken sorunlarla mücadele çabaları gerekçelerin çıkar boyutunu oluşturmaktadır. Siyasi ve ekonomik değerlerin yaygınlaştırılması girişimleri de ideal boyutunu oluşturmaktadır (Zipper, 2006: 41).

Uyuşturucu ile mücadele ve genel anlamda yasadışı ticaretin engellenebilmesi AB'nin Orta Asya ülkeleri ile işbirliği içine girmesinin bir başka nedenidir. Afganistan'da yetiştirilen ve küresel üretimin yaklaşık tamamını oluşturan afyon, eroine dönüştürülerek ya da ham halinde Balkanlar'dan ve Karadeniz'den Avrupa topraklarına ulaştırılmaktadır. Özellikle Karadeniz'in kuzeyinin kullanıldığı rota Orta Asya ülkeleri ile transit geçiş noktaları olarak kullanılmaktadır. Yaklaşık 1,5 milyon olduğu tahmin edilen Avrupa'daki eroin kullanıcılarının ihtiyaçları da büyük oranda Afganistan'dan karşılanmaktadır. Alınan hukuki tedbirlere rağmen yıldan yıla Orta Asya ülkelerinde ele geçirilen eroin miktarının arttığı gözükse de genel

toplam içinde bunun payı çok küçük bir yer tutmaktadır. Büyük bir kısmı iç tüketim için olsa da bir kısmı Rusya ve Avrupa pazarına gönderilen diğer bir uyuşturucu hammaddesi olan hintkeneviri ise doğrudan Orta Asya ülkelerinde yetiştirilmektedir (Samur, 2012).

Diğer bir yandan yasadışı ticareti yapılan sadece uyuşturucu değil, başta silah olmak üzere başka birçok riskli ve tehdit oluşturacak maddenin de ticareti yapılmaktadır. Sovyet Birliği döneminin etkisiyle bölgede ortaya çıkan silah karaborsasında, parası olan herkesin istediği türden silah, bomba gibi araç ve gereçleri elde edebileceği ve Avrupa'da organize ve bireysel suçları artıracak şekilde bu maddelerin ticaretinin yapıldığı belirtilmektedir. Bunların dışında Avrupa ülkelerine doğru taşınanlar sadece uyuşturucu, hastalık, silah veya benzeri maddeler değil aynı zamanda yasadışı göç eden insanlardır. Yasadışı insan trafiği konusunda Orta Asya ülkeleri hem kaynak hem de transit geçiş noktası durumundadır. İnsan hakları ve güvenlik açısından ortaya çıkardığı risklere rağmen, bazı ekonomik yararlarından dolayı ülke yönetimlerinin yasadışı göç trafiğine göz yumduğu görülmektedir. Bu açıdan işçi dövizleri bölge ülkeleri açısından önemli bir gelir kaynağı olmaktadır (Samur, 2012).

Avrupa açısından diğer önemli bir sorun da, bölgedeki problemlerin karmaşıklığıdır. Bölge ülkelerinin devlet yapılarının zayıf olması, yolsuzluk, hukuk kurallarının tam anlamı ile uygulanmayışı, mevcut hükümetlerin meşruluğu ve yönetim biçimleri ile ilgili yapılan tartışmalar, adalet sisteminin işlememesinin yanı sıra sosyo-ekonomik problemler, siyasetin kişileştirilmesi, muhalefetin bastırılması, medyanın sansüre uğraması gibi zayıf siyasi kültürün bulunması, bölge ve bölge dışı aktörlerin bu sorunların sebep olduğu karışık ortamdan çıkar elde etme çabaları bölgeyi uğraşılması güç bir yer haline getirmiştir. Bu durum da Avrupa Birliği'nin bölgeye ilişkin yaklaşımını zora sokmaktadır (Hatipoğlu, 2008).

Bölgede Avrupa Birliği'nin hareketlerini kısıtlayan diğer unsurlar ise Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Konseyi gibi AB ile benzer işler yapan önemli ve birçok sayıda bölge dışı aktörün bulunmasıdır. Bu durumdan dolayı AB, bölgeye ilişkin yeni politikalar üretirken hem çekingen davranmakta hem de aktif bir tutum

sergileyememektedir. Belli konularda öncelik almaktan ziyade bölgede oldukça aktif olan AGİT ve BM ile ortak çalışmalar yürütmektedir (Hatipoğlu, 2008).

Avrupa Birliği'nin Orta Asya'da hedeflediği politikaları hayata geçirememesindeki nedenlerin başında bölgede siyasi aktör olan ABD, Çin Rusya, İran ve Hindistan gibi güçlerle karşı karşıya kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu aktörler içinde en önemlileri ise ABD, Çin ve Rusya'dır. Özellikle Rusya, SSCB dönemine ait yakın tarihsel ilişkileri nedeniyle, Orta Asya ülkelerinin enerji, ekonomi, güvenlik, kültür, kalkınma yardımı gibi pek çok alanlarda en önemli destekçisidir. Bu yüzden Rusya'yı bölgeden uzaklaştırmayı hedefleyen her türlü girişim, Orta Asya ülkelerinin Avrupa Birliği'nden uzaklaşmasına neden olacaktır. Bundan dolayı Avrupa'nın Orta Asya'ya yönelik politikalarının Rusya ile uyumlu olması zorunludur (Erdoğan, 2011).

Otoriter bir siyasi yapının bulunduğu Rusya ve Çin'in bu özelliğinin Orta Asya ülkeleri ile benzerlik göstermesi, bu güçlü aktörlere bölgede daha kolay etkileşime geçme imkânı sağlamıştır. Avrupa Birliği kalkınma yardımında bulunurken, bölge ülkelerden de insan hakları, hukuk devleti, idari reformlar gibi alanlarda reformlar yapmasını istemiştir. Orta Asya ülkelerindeki rejimlerin otoriter bir yapıda olmasından dolayı AB projeleri pekte cazip bulunmamaktadır. Ticaret hacmi bakımından da Çin ve Rusya, Orta Asya ülkelerinin en önemli ortağı durumundadır. Bu yüzden AB ticari ortak olarak çok önemli bir yer tutmamaktadır. Böylelikle her iki bölgesel güç yani Çin ve Rusya, Orta Asya'da uygun kalkınma yardımları ile AB ve ABD'ye karşı alternatif konumlarını devam ettirmektedir ve ayrıca otoriter rejimleri de desteklemektedirler (Erdoğan, 2011).

Avrupa Birliği, Orta Asya'ya yönelik geliştirmiş olduğu stratejide işbirliği imkânları ile kendi enerji ihtiyacının karşılanmasını birlikte ele almıştır. Bölgeden Avrupa'ya yeni enerji nakil hatları planlarken, bu konuda en önemli proje Nabucco doğalgaz boru hattı olmuştur. Ancak 7,9 milyar avroya mal olması planlanan proje için bazı üye ülkeler yeterince ilgi göstermemiştir. Nabucco projesine alternatif olarak Güney Akımı projesi desteklenmektedir. Türkiye ise, hem Nabucco projesini hem de rakip proje Güney Akım'ı birlikte

desteklemektedir. Daha sonra ilerleyen zamanlar da Güney Akım projesi yerini Mavi Akım projesine, Nabucco projesi de yerini TANAP'a bırakmıştır. Bütün bunlar Avrupa Birliği'nin kurumları ile devletleri arasındaki farklı görüşlerin çakıştığını gösterirken, bölgede AB'nin başarı şansını da düşürmektedir (Erdoğan, 2011).

Güvenlik konusuna değinecek olursak AB, güvenlik alanında da Orta Asya'da önemli bir güç olma özelliği taşımamaktadır. Bu bölge askeri açıdan Rusya ve ABD'nin kontrolü altındadır. Birlik daha çok sosyo-kültürel alanlarda çatışmaları önleyecek projeler üzerinde durmaktadır. Bölgenin güvenlik politikaları için oluşturulan bu sivil projeler ise, Orta Asya ülkelerinin gözünde pek etkileyici bulunmamaktadır. Avrupa Birliği'nin güvenlik konusunda Orta Asya'da söz sahibi olabilmesi için bölgede askeri olarak yer alması gerekmektedir. Bu da, AB'nin dış politikada sivil güç olma planlarıyla hiç uyuşmamaktadır (Saygın ve Çelik, 2011: 91).

AB'nin Orta Asya'da İslam ile ilgili aktif bir politikasının olmaması da, pek çok alanda işbirliği imkânını ortadan kaldırmaktadır. Avrupa'nın genel olarak İslam'ı sivilleştirme gibi bir politikaya sahip olması, kendisinin Orta Asya'da yapıcı bir rol oynamasına büyük bir engel olmaktadır. Bölge ülkelerinin ulus inşasının halen devam etmesi, günlük ve siyasal yaşamda İslam'ı en önemli belirleyici unsur olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu İslami unsur uzun yıllar bölgenin siyasal gelişmelerinde önemli bir faktör olarak yer alacaktır. AB ve ABD'nin bölgede baskıcı yönetimlere taviz veren anti-terör stratejileri yerine, İslam ve onun temsilcilerini demokratik bir şekilde siyasal sisteme adapte edebilecek plan ve projeleri desteklemesi daha mantıklıdır (Saygın ve Çelik, 2011: 92).

Batının Orta Asya'da İslam merkezli hareket ya da siyasi partilerle yapıcı bir biçimde işbirliğine gidememesi durumunda, bölgede gerek siyasal istikrarın sağlanması gerekse Batılı ülkelerin çıkarlarının sağlanması mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede İslam, bölgenin toplumsal, kültürel ve siyasal gerçekliği olarak değerlendirilmelidir. Bölgedeki aşırı sosyal ve ekonomik açıdan dengesizlikler ve siyasal bozukluklar ile şiddet yanlısı dini örgütlenmelerin toplumsal açıdan güç kazanmalarına neden olmaktadır. Bu

durumda ılımlı İslam düşüncesinin kazandırılması ve siyasal sisteme adapte edilmesi gerekmektedir. Bütün bunlar, Batının yani AB'nin İslam konusundaki mevcut siyasi yaklaşımını değiştirmesini gerektirmektedir. Bölge için, ılımlı İslam muhalefetinin demokratik çerçevede normal bir muhalefet olarak vurgulanması ve AGİT'in norm ve değerleri ile uyum içinde siyasal sistem ile birlikte değerlendirilmelidir (Özalp, 2011).

AB, Orta Asya'da çatışma ve kriz önleyici programlarla istikrarın korunması için uzun soluklu planlar yapan uluslararası tek aktördür. AB stratejisi, çok kapsamlı bir ulus inşası planı içermektedir. Fakat AB'nin bölge için ayırdığı finansal kaynakların oldukça sınırlı olması ve bölge ülkelerinin işbirliği konusunda isteksiz davranmaları bu stratejiyi olumsuz etkilemiştir.

Avrupa Birliği, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan ettikleri yıllarda genel olarak, ekonomik ve siyasi dönüşümle ilgili yaklaşımlarda bulunmuştur. Fakat bu dönemde, bölge ile olan ilişkilerin oldukça zayıf olduğu görülmüştür. Avrupa Birliği'nin bölgeye olan asıl ilgisi 11 Eylül olaylarından sonra daha yoğunlaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarının genel hatları, 2007 yılında Almanya'nın AB dönem başkanlığında oluşturulan, "Orta Asya ile Yeni Bir Ortaklık İçin Strateji" adlı belge ile belirlenmiştir. Ekonomik ve güvenlik ile ilgili politikaların öncelikli tutulduğu belgede, AB'nin bölgede varlığının kuvvetlendirmesi amaçlanmıştır. Ancak Avrupa Birliği, stratejik hedeflerini ve bölge devletlerinin beklentilerini gerçekleştirmede başarılı olamamıştır. SSCB'nin çöküşünden sonra, Orta Asya ülkelerinde siyasal sistem olarak planlanan liberal demokrasi modelinin yerleşmesi sağlanamamıştır (Özalp, 2011).

Uluslararası ilişkilerde Asya-Pasifik bölgesinin git gide çekim merkezi olarak daha da önem kazanması, Orta Asya ülkelerinin Avrupa'ya çok daha az bağımlı kalarak siyasi ve ekonomik varlıklarını sürdürebilmelerine olanak sağlamıştır. Çünkü kendileri için farklı siyasi ve ekonomik model imkânı sunan Çin ve Rusya gibi bölgesel ve küresel büyük güçler, daha cazip alternatifler olarak durmaktadır. Bundan dolayı Avrupa Birliği'nin siyasi

planlarını bölgede gerçekleştirmesinin mümkün olamayacağı, siyasi aktör olarak da Çin, Rusya ve ABD'nin gerisinde rol oynayacağı ifade edilebilir.

4.2.5. Türkiye

Sovyetler Birliği'nin hiç beklenmedik bir şekilde çökmesi ile birlikte Türkiye'nin dış politikası çerçevesinde o güne kadar ihmal edilen bir bölge olarak Orta Asya ve Kafkasya dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye'nin bu bölgede bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler ile diplomatik ilişkiler kurması aynı zamanda bu ülkelerin uluslararası platformda tanınmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Yeni kurulan devletlere model olma konusunda Türkiye hem AB hem de ABD'nin desteğini almıştır. Bunun sonucunda Türkiye, Rusya ve İran ile büyük bir rekabetin içine girmiştir. Bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak için ortaya çıkan aktör ülkeler Türkiye, Rusya ve İran olmuştur. Rusya kaybettiği toprakları geri alarak eski gücüne tekrar kavuşmak istemektedir. Ayrıca İran'da hüküm süren radikal İslam'ın bu bölgelere yayılmasından endişe duyan Batı, bundan dolayı Türkiye'yi destekleyen bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin bu bölge ile olan kültürel bağları bu destekte etkili olmuştur (Kocaman, 2015). Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bölgeye yönelik uyguladığı politikalar da başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın nedeni öncelikle olaylara hazırlıksız yakalanması gösterilebilir. Bununla birlikte ekonomik yaklaşım yerine Türk kimliğini ön plana çıkaracak yaklaşımlarda bulunulması olumsuz sonuçları doğurmuştur. Bölgede Türkiye, kendisine yönelik etkilerini arttırma çabaları sırasında başta Rusya olmak üzere diğer küresel güçler ile yeterli iletişim kuramamış ve bu ülkelerle yapmak istediği işbirliğini yeterli bir şekilde ortaya koymamıştır. Küresel güçler Türkiye'yi giderek büyüyen bir tehlike olarak görmüş ve bölgede Türkiye'nin etkili politikalar geliştirilmesini engellemek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Türkiye nüfusu, jeopolitik konumu ve batı normlarındaki siyasi ve ekonomik yapısı, güçlü silahlı kuvvetlere sahip olması ile bölgesel bir güç konumuna gelmiş durumdadır. Ayrıca bu konumunu daha da güçlendirecek politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan geçmişte çıkan fırsatları tam olarak değerlendirememiş olan Türkiye için bu fırsatların tamamen tükenmiş olduğu söylenemez (Davutoğlu, 2004: 180).

Soğuk Savaş sonrası yenedünya düzeninin merkezini oluşturan Hazar Bölgesi, Türkiye'nin bu bölgede oynayacağı hayati rol için uygulayıcı yeni dış politikası şu temeller üzerine oturtulmalıdır. Hazar Havzası'nda bulunan bol miktarda petrol ve doğalgaz kaynaklarının uluslararası pazarlara Türkiye üzerinden çıkarılmasını ve Türkiye'nin enerji ihtiyacını güvenli ve kesintisiz bir şekilde karşılarken ülkenin stratejik önemini arttırılmasını sağlamak. Asya ile Avrupa arasındaki Doğu-Batı ilişkilerinde bir köprü görevi görerek pazar coğrafyasındaki Türk cumhuriyetlerinin enerji kaynaklarının Rusya dışı güzergâhlarla ihracını sağlayarak bu ülkelerin ekonomik açıdan bağımsızlıklarının geliştirilmesini yardımcı olmak. Türkiye'nin İpek Yolu bölgesindeki ülkelere yönelik geçmişten kaynaklanan yakınlık ile kültürden ekonomiye kadar birçok alanda ilişkilerini geliştirerek Türk hinterlandını yaratması gerekmektedir (Davutoğlu, 2004: 181).

Türkiye, Batı ile Orta Asya ve Kafkasya arasında en kısa ve en önemli bağlantı noktası olan bir konuma sahiptir. Sahip olduğu bu önemli konum Türkiye'nin milli politika ve stratejilerini olduğu kadar küresel anlamdaki politikalarını da etkilemektedir. Türkiye, bu bölgedeki pazarlara açılarak her alanda ekonomik avantajlar elde etme yanında kendi ihtiyaçları doğrultusunda enerjisinin kesintisiz ve daha ucuz olarak kendisine ulaştırılması imkânına da sahip olabilecektir. Bölgedeki enerji kaynaklarını güvenli ve seri bir biçimde Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlayan en ekonomik şartları sunan ulaştırma yollarına sahip olması ve diğer ulaştırma yollarını kontrol edebilecek coğrafi bir konumda olması Türkiye'nin dünya genelindeki jeopolitik ve jeostratejik önemini arttıran en önemli unsurdur. Türkiye sahip olduğu bu önemli konumunu geliştireceği politikalarla daha da arttırabilir (Yüce, 2007).

Bölgedeki petrol ve doğalgazın üretimi, taşınması ve pazarlanması başta Türkiye olmak üzere dünya genelindeki birçok ülkeye etkilemektedir. Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları bakımından son derece kıt kaynaklara sahip olan Türkiye, söz konusu kaynaklara yakın bir coğrafyada bulunması nedeniyle enerji temininde büyük avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan yararlanarak uzun vadeli planlar ile hızlı ve dengeli bir ekonomik büyüme sağlayabilecek, artan ve hızla artacağı tahmin edilen enerji ihtiyacını gerektiği

biçimde karşılayacak çözümleri ve politikaları üretmek zorundadır (Yüce, 2007).

Bölge devletlerinin çoğunluğunun Türk kökenli ve aynı dini benimsemeleri nedeniyle Türkiye'nin birçok plan ve projenin geliştirilmesini ve elde edilmesini kolaylaştıracak hususlar olarak görülmektedir. Bu bölgeye yönelik politikalar belirlenirken öncelikle bölgede tarihi geçmişten gelen bir etkisi olan Rusya ile çatışmamaya özen gösterilmeli, Rusya ile birlikte ortak politikaların oluşturulması hedeflenmelidir. Bu gelişmeler içinde Türk kimliği ve büyük Türk dünyası gibi söylemler yerine ekonomik değerler, karşılıklı kalkınma ve karşılıklı işbirliği elde edilmesi ön plana çıkarılmalıdır (Yüce, 2007).

Türkiye, petrol ve doğalgaz kaynakları açısından fakir ve dışa bağımlı bir ülke olurken, üç tarafı enerji kaynakları açısından zengin ülkelerle, bir tarafı ise enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan Avrupa ülkeleri ile çevrilidir. Türkiye sahip olduğu boğaz ve limanlarla doğal bir enerji köprüsü olma özelliği taşıdığı gibi enerjinin ekonomik ve güvenli bir şekilde tüketiciye ulaştırılması için bütün üstünlüklere sahip bir ülke konumundadır. Bu ayrıcalıklı konumunu kullanarak hem ihtiyacı olan enerjiyi kolayca karşılayabilir hem de enerji köprüsü görevi görerek ekonomik bir gelir elde edebilir. Ayrıca stratejik bir öneme sahip olan enerjini iletiminin kontrolünü elinde bulunduran Türkiye, uluslararası sorunların çözümünde de sözü geçen bir ülke statüsü kazanabilir (Ekici, 2015: 334).

Türkiye, Hazar Havzası'na yönelik uyguladığı bazı politikalarda Amerika ile birlikte hareket etmiş ve bunun sonucunda özellikle Rusya ve İran'ın tepkisini çekmiştir. Bu nedenle Türkiye, bölgeye yönelik uyguladığı politikalarda bölgenin önemli aktörleri olan Rusya ve İran ile karşılıklı iyi ilişkiler kurmaya özen göstermelidir. Çünkü Amerika'nın aksine Türkiye bölge devletidir. Bundan dolayı komşularıyla beraber iyi geçinmek zorundadır. Başta Rusya olmak üzere İran ile ekonomik ilişkileri ve çıkarları vardır. Bu nedenle Türkiye bölgede etkisini azaltmamalı, fakat Rusya'yı ve İran'ı da dışlayacak politikalardan uzak durmalıdır (Ekici, 2015: 335).

Kazakistan'ın bölgeye yönelik politikalarında genellikle Rusya'ya bağlı olmasından dolayı dünya piyasalarına Rus çıkarları doğrultusunda hareket ederek ulaşmaktadır. Kazakistan'ın boru hatlarında Rusya güzergâhını tercih etmesi enerji kaynaklarının taşınmasında önemli bir konumda olan Türkiye'nin Kazakistan petrollerinin taşınmasında etkin bir rol alamamasının en büyük nedenidir. Türkiye'nin Türkmenistan ile ilişkilerinde ise Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı ilk plandadır. Bu hat ile doğalgazın, Türkmenistan'dan başlayarak Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçerek Türkiye'ye ulaştırılması hedeflenmektedir. Ancak Azerbaycan'ın doğalgazının da bu hatta eklenmesi yönündeki talepleri, Rusya ve İran'ın, Hazar'ın statüsündeki belirsizliği bahane ederek hatta itiraz etmeleri ve Türkiye'nin bu gelişmeler sırasında Rusya, İran ve Azerbaycan ile doğalgaz anlaşmaları imzalaması nedeniyle proje, siyasi ve ekonomik engellere takılmış ve sonuçlandırılmıştır. Bunun sonucunda Türkiye ile Rusya arasında 25 yıl sürecek olan Mavi Akım doğalgaz projesinin yapılması planlanmıştır. Bu proje Türkiye'nin Hazar bölgesi enerji kaynaklarının Avrupa'ya ve diğer tüketim merkezlerine ulaştırılması konusunda sahip olduğu jeopolitik önemi azaltmış, aynı zamanda iyi bir pazar devleti olmaktan öteye gidememesine neden olmuştur. Ayrıca Rusya'ya doğalgazda büyük oranda bağımlı kalınmıştır (Yazar, 2011).

Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde gözden kaçırdığı en önemli husus, bu devletlerin artık her birinin ayrı birer bağımsız devlet oldukları olmuştur. Türkiye, genelde bölge ülkelerini bütüncül bir yaklaşımla ele almış, her biri için ayrı ayrı stratejiler geliştirilmemiştir. Oysaki Hazar petrol ve doğalgaz projelerinde ve bunların tüketim bölgelerine ulaştırılmasında özellikle Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan bir bakıma birbirlerini rakip devletlerdir. Türkiye'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarına yönelik bölgedeki Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerinde Azerbaycanlı ilişkilerinin geliştirirken Türkmenistan'ı ihmal etmiştir. Rusya ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Kazakistan ile yeterince ilişki kuramamıştır. Bu gibi nedenler bölgeye yönelik yürüttüğü enerji politikalarının temel eksikliklerini oluşturmaktadır (Birsal, 2007).

Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara açılmasında son yıllarda rol almaya başlayan Türkiye açısından da bölgenin

önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Türkiye. BTC petrol boru hattı ve BTE doğalgaz boru hattı ile Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının aktif bir şekilde kullanımını sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye 2015 yılında temeli atılan Güney Gaz Koridoru kapsamındaki Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı projesi ile birlikte Hazar bölgesindeki rezervlerin uluslararası pazarlara transferini sağlayan merkez ülke konumunu elde edecektir. TANAP, küresel enerji piyasalarını açılmak isteyen diğer Hazar bölgesi ülkelerinin de ilgisini çekerken bu durum enerji ithalatında ülke çeşitliliğini sağlamak isteyen Türkiye'ye ciddi fırsatlar sunmaktadır (Karagöl vd, 2016).

Türkiye'nin Hazar bölgesinde geliştireceği politikaların belirlenebilmesi adına bölgenin enerji görünümü ve statü sorunu, ülkelerin aldıkları pozisyonların analiz edilmesi gerekmektedir. Enerjinin günümüzde ülkelerin ekonomileri ve dış politikaları üzerinde gittikçe artan etkisi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye açısından Hazar bölgesi önemli bir konuma sahiptir. Hazar Havzası ve çevresinde bulunan ülkelerin petrol ve doğalgaz kaynaklarını Avrupa pazarlarına ihraç etmek istemeleri ve bu amaca ulaşmada en uygun güzergâhın Türkiye'den geçtiği düşünüldüğünde Hazar bölgesi ülkeleri ile geliştirilecek politikalar önümüzdeki dönemlerde Türkiye'nin enerji merkezi olma hedefine ciddi katkı sağlayacaktır (Karagöl vd, 2016).

4.2.6. İran

16. yüzyılda Safevilerin kurulmasıyla İran siyasetinin belirleyici unsuru olarak Şii mezhebi ön plana çıkmıştır. Bu ideolojik yaklaşım nedeniyle İran siyasetinin temel eğilimi haline gelmesi ve o güne kadar süren İran ve Orta Asya ilişkilerinin sınırlandırılmasına, ayrıca İran'ın Orta Asya'dan uzaklaşmasına neden olmuştur. İran, Sünni İslam'ın önemli merkezlerinden olan Orta Asya ile dinsel çatışmaya girmiş ve bölgesinde önemli bir yer kaybetmiştir. Safeviler döneminde başlayan bu kopuş, uzun yıllar devam etmiştir. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkmasına kadar Orta Asya'ya güvenli bir şekilde dönülememiştir. 19. yüzyılın başında Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'da hâkimiyetini arttırması, İran'ın bölgedeki varlığını olumsuz etkilemiş ve İran'ı bölgeden geri çekilmeye zorlamıştır. Bu dönemde Orta

Asya'nın küresel güçlerin dikkatini çekerek önem kazanması ve burada yaşanan rekabet ortamı, İran'ı Orta Asya ile ilişkilerini ve bölgesel politikalarını tamamen olumsuz etkilemiştir (Aras, 1996).

1979 yılında Ayetullah Humeyni liderliğinde İran'da İslam Devrimi ardından İran İslam Cumhuriyeti kurulduğu zamanda, SSCB'nin Orta Asya ve hatta Afganistan'a kadar uzanan bölgede askeri varlığının bulunduğu bir dönemdir. İran yönetimi, devrimden hemen sonra meydana gelen Irak ile savaş nedeniyle iç politikaya ve savaşa yoğunlaşmıştır. Sovyetleri karşısına almak istemeyen İran, ilgisini Ortadoğu ve yakın çevresine çevirerek, güvenlik eksenli yaklaşımıyla Orta Asya'yı görmezlikten gelmiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra yeni cumhuriyetlerin kurulduğu dönemde, İran'ın dış politikasında Orta Asya'nın var olmaya başladığı ve bölgeye yönelik stratejik planların yapıldığı görülmeye başlanmıştır. Ancak bu dönemde de İran'ın Orta Asya ile ilgilenmesi ve politikalar üretmesi pek mümkün olmamıştır. Çünkü SSCB'nin dağıldığı dönem, Ortadoğu'da büyük değişim ve savaşların yaşandığı bir dönem olmuştur. Saddam'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesi ve peşinden Saddam rejimine karşı uluslararası güçlerin düzenlediği operasyon ve I. Körfez Savaşının yaşanması, Tahran yönetiminin olaylara kayıtsız kalamayacağını anlamasıyla, tüm enerjisini iç politikaya ve Körfezdeki gelişmelere vermiştir. İran'ın hemen yanı başında Körfez Savaşı yaşanırken, kuzeyde SSCB dağılmış ve yeni devletler kurulmaya başlarken, İran'da 1989 yılında devrim lideri Ayetullah Humeyni ölmüş ve ardından yerine kimin geleceğiyle ilgili iç politik hesaplaşmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bütün bu olanlara rağmen İran, çok uzun süre etkisini göstermediği ve bir bağlantı kurmadığı Orta Asya'da kurulan devletlerle ilişkilerini çıkarıcı bir yaklaşımla geliştirmeye çalışmıştır. SSCB'nin dağılması İran'a jeopolitik açıdan önemli fırsatlar sunarken, bir yandan da çok ciddi manada güvenlik riskleri de oluşturmaktadır. Orta Asya'da yeni devletlerin kurulması, ilgisini Ortadoğu ve iç politikasına çeviren İran'ın, Orta Asya'ya geri dönmesinde oldukça etkili olmuştur. İran, Orta Asya'daki yeni ortamda ABD'nin yakın müttefiki olan Türkiye'yi ve Türkçülük akımını ciddi bir tehdit unsuru olarak görmüştür. SSCB'nin dağılmasından sonra Moskova'nın bölgedeki etkisini kaybetmesi, Orta Asya'da kurulan cumhuriyetlerin model arayışlarına neden

olmuştur. Orta Asya ülkeleri için dil ve kültür birliğinin bulunduğu, modern laik bir devlet olan Türkiye ile tarihsel ve kültürel bağlarının yanı sıra, bölgedeki bazı etnik gruplarla dil birliği olan, dini referansla demokrasi ve cumhuriyet tanımı ortaya koymaya çalışan İran, iki önemli model ülke olarak tartışılmaya başlanmıştır. İran bu dönemde Türkçülüğü ve Türkiye'nin bölgesel etkinliğini bir tehdit olarak görmektedir. Ayrıca Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olan ABD'nin bölgede etkisinin artmasından oldukça endişe duyulmaktadır (Dilek, 2011).

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen İran'ın, Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı ve rejim ihracı politikalarıyla tanınan Tahran yönetiminin Orta Asya'ya yönelik yaklaşımında, öncelikle yeni güvenliksiz bölgelerin oluşmasından kaçınılması, uluslararası sistemden dışlanmışlığın giderilmesi ve bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1992 yılında İran yönetiminin girişimleriyle Afganistan ve Orta Asya ülkelerinin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye olması ve örgütün genişlemesi de bu hedeflerin bir sonucudur. I. Körfez Savaşı'nın ardından Saddam rejiminin zayıflatılması ve uluslararası güçlerin hedefi hâline gelmesiyle bir yandan derin kaygılar yaşayan Tahran yönetimi, 11 Eylül olaylarına kadar Ortadoğu'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş ve ayrıca Orta Asya ülkelerine yönelik politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Ancak İran'ın Orta Asya'ya yönelik gelişmeye başlayan politikaları, bu kez ABD'nin 2001 yılında Afganistan'a askeri operasyon düzenlenmesiyle olumsuz etkilenmiştir. İran, en önemli düşmanı olarak gördüğü ABD'nin askeri gücüyle doğu sınırlarına dayanmasını büyük bir güvenlik tehdidi olarak algılamıştır. Ayrıca doğusunda bulunan ideolojik düşmanı Taliban'ın uluslararası güçlerin hedefi hâline gelmesini olumlu karşılamıştır. 11 Eylül olaylarından sonra İran'ın, ABD'nin bölgedeki gücüne karşı ittifak arayışı içine girmesi onu Rusya ve Çin'e yaklaştırmıştır. Bölgesel ve uluslararası gelişmelerin yanı sıra İran'ın iç politikasında meydana gelen olaylar, İran'ın hem iç hem de dış politikasını etkilemiştir. Jeopolitik konumu nedeniyle uzun kara sınırların varlığı, yüzyıllara dayanan kültürel, dini ve ekonomik ilişkilerin İran ile Orta Asya ülkeleri arasında kopması zor bağların oluşmasına neden olmuştur. Uluslararası ve bölgesel güçlerin yanında daima önemli bir güç merkezi olma

özelliği taşıyan İran, Orta Asya politikalarının vazgeçilmez bir aktörü olarak algılanmaya başlanmıştır (Yazar, 2011).

İran Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya coğrafyasında farklı stratejik eksen olmayı planlayan, jeopolitik ve jeostratejik konumuyla bu özelliğe sahip olan bir devlettir. Avrasya'nın önemli enerji kaynaklarına, jeopolitik ve jeostratejik konuma sahip Orta Asya'yı kuzey jeopolitiğinin vazgeçilemez bir unsuru olarak görmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ilk yıllarda ve bölgede yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkmasıyla beraber İran açısından Orta Asya, Tahran yönetiminin kuzey jeopolitiğinin savunma ve güvenlik maliyetlerini arttırmıştır. İran, uluslararası güçlerin hedefi olan sekiz yıl boyunca savaştığı Saddam rejimiyle ilgili gelişmelere yöneldiği bu dönemde, kuzeyinde yaşadığı büyük jeopolitik değişimi de öncelikle güvenlik eksenli ele almıştır. İran, 20. yüzyıl boyunca Sovyetleri karşısına almak istemediği için Orta Asya'yı gözden çıkarmışken, 1991 yılında bölgede yeni oluşan ortamı, güvenlik endişelerinin yanında siyasi ve ekonomik açıdan yeni bir çıkış noktası olarak görmeye başlamıştır. Bu dönemde uluslararası siyasetin temel konularından biri, Orta Asya'da kurulan yeni cumhuriyetlerin sahip oldukları enerji kaynaklarının bölgeden ihraç edileceği güzergâhların kontrolüdür. Bölge devletlerinin sahip olduğu enerji rezervlerinin büyüklüğüne bakıldığında tüm dünyanın Orta Asya'ya yönelme nedeni daha iyi anlaşılacaktır (Yazar, 2011).

İran, jeopolitik açıdan sahip olduğu kazanımları kendisine uygulanan ekonomik ve siyasi ambargoları hafifletecek ve uluslararası politikalara dâhil olacak stratejilere dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan İran'ın izlediği yol, bölgesel yakınlaşmayı hedefleyen, bölgedeki Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi örgütlerle ilişkilerini en üst seviyeye çıkarmaya çalışmaktadır. Orta Asya, İran için bölgede en önemli rakipleri olarak gördüğü, Rusya ve Türkiye ile hem ayrıldığı hem de birleştiği bir coğrafyadır. 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı, Rus Çarlığı ve İran arasında savaş alanı olan Orta Asya, aslında İran açısından SSCB'nin dağıldığı 1991 yılından itibaren tekrar tarihi düzlemine geri dönmüştür. Yeni uluslararası düzende Orta Asya sınırları Rusya, İran, Afganistan ve Çin ile çevrelenmiş ve ayrıca Hindistan'ın da Afganistan üzerinden dâhil olmaya çalıştığı, ekonomik ve siyasi açıdan yoğun ilgi gösterdiği ve nükleer güce de sahip büyük devletlerin

ortasında yer alan bir bölge olarak tanımlanmaktadır. İran'ın Orta Asya'da düşmanı olarak gördüğü ABD'nin bölgeye nüfuz etmesinden duyduğu endişeyi Rusya ve Çin gibi güçlerin de duymasını büyük bir avantaj olarak görmektedir. Orta Asya'yı sadece Rusya, Çin ve İran ekseninde bölgesel yeni oluşumların kaynağı olarak nitelendirmektedir (Kleveman, 2004: 132).

İran, hemen başucunda yeni kurulan cumhuriyetlere karşı ekonomik ve ticari ilişkileri ilk sıraya koyan bir yaklaşım içinde olmuştur. İran, kendisini bu dönemde Orta Asya enerji kaynaklarının dünyaya açılması için doğal bir enerji güzergâhı olarak görmektedir. Tahran yönetimi, ekonomik politikalarda Orta Asya ve Kafkasya'yı ortak bir bölgeye olarak değerlendirmektedir. Bu bölgeyle ilgili ekonomik yaklaşımları, enerji kaynaklarının taşınması, devletlerarası ikili ilişkiler, çok taraflı işbirliği, petrol ve doğalgaz boru hatları doğrultusundadır. SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'ın hukuki statüsüyle ilgili çıkan sorunlar ve bugüne kadar bu hukuki statünün halen çözülememiş olması, İran'ın Hazar enerji kaynaklarına yönelik politikalarında çelişkiler yaşamasına sebep olmaktadır. İlk başlarda Rusya'nın da taraf olduğu ortak paylaşım sisteminin ilerleyen zamanlarda Moskova yönetimi tarafından Kazakistan ve Azerbaycan ile sektörel paylaşım anlaşmaları imzalamasıyla sona ermesi, İran'ı, bölgede ortak paylaşım sistemi benimsemesinde tek destekçisi Türkmenistan ile yalnız bırakmıştır. İran, aslında Hazar'daki hukuki statüsü tartışmalarında kendisine %20'lik bir pay düşmesi halinde Hazar için planlanan sektörel bölünmeyi kabul edeceğini açıklamıştır. Fakat sektörel paylaşım sonucunda istediği paydan daha az paya sahip olacağı için bu paylaşımı reddetmiştir. Bu problem, İran'ın Azerbaycan kara sularını ve hava sahasını ihlal etmesine neden olmuş ve tehlikeli durumların yaşanmasına sebebiyet verdiği için Azerbaycan ve Türkiye arasında yakınlaşma meydana gelmiştir. İran ayrıca Kazakistan ve Türkmenistan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgazın uluslararası pazarlara taşınması için oluşturulan boru hatlarıyla da yakından ilgilenmektedir. Her ne kadar jeopolitik avantajların ekonomik avantajları da yanında getirdiğini savunan İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgazının dünyaya nereden açılacağını, öncelikle ABD ve Rusya'nın siyasi tutumları belirlemektedir. İran'a karşı olan ABD, Tahran yönetiminin planlarını daima engellemektedir. Bölgedeki enerji

kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması konusunda ABD, Rusya ve İran arasında ciddi bir görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bölgedeki ABD-İran çekişmesi, enerji kaynakları üzerindeki stratejileri direk etkilemektedir. Ayrıca Washington yönetimi, İran'ı her türlü dışarıda bırakacak enerji nakil hatları üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda ABD'nin, Türkiye üzerinden gerçekleşen Kazak ve Azeri petrolünün taşınması planlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını desteklemesi, İran'ın savunduğu kuzey-güney boru hattı projesini etkisiz hale getirmiştir. Azerbaycan, Türkiye ve ABD doğrultusunda kurulan enerji nakil hattına karşılık İran, Rusya ve Ermenistan doğrultusunda başka bir enerji koridoru oluşturma çabası içerisinde (Kleveman, 2004: 134).

İran, ekonomik açıdan içinde bulunduğu dışlanmışlık halinden kurtulmak için Orta Asya ülkelerini bir çıkış yolu olarak görmüştür. Bu ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilerine büyük bir özen göstermiştir. İran, bu konuda ilk icraat olarak, 1992 yılında Tahran'da Ekonomik İşbirliği Teşkilatı zirvesinde Orta Asya ülkeleri ve Afganistan'ın örgüte katılmasını sağlamıştır. Daimi sekretaryasının Tahran'da bulunduğu teşkilata yeni üye olan devletlerle birlikte İran, bölgede nüfuz elde edebileceği, ekonomik ve siyasi çıkarlarına uygun stratejik bir zemin oluşturduğunu düşünmektedir istemektedir (Pamir, 1999: 12).

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İran ve Rusya arasında bölgesel anlamda ayrışmaların yaşanmasına neden olduğu gibi aynı zamanda üye ülkeler arasında da birçok farklı yaklaşımların söz konusu olması ve tüm üye ülkelere ortak bir stratejinin belirlenmemesi nedeniyle bölgesel etkinliği henüz tam olarak ortaya çıkmamış bir oluşumdur. Sonuçta İran, bu teşkilat aracılığıyla Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ve ticari işbirliği, ortak projeler geliştirmeyi planlamaktadır. Diğer yandan anlaşmazlıkların işbirliği yoluyla çözüme kavuşacak bir platform niteliğinde olan bu örgütün bölgesel etkinliğinin zamanla arttıracağı düşünülmektedir. İlişkilerin bugünkü geldiği noktada Türkmenistan'da beş ülkenin katıldığı, Türkmenistan, İran, Özbekistan, Umman ve Katar arasında demiryolu, deniz ve kara taşımacılığı anlaşmasının imzalanmıştır. İran'ın yıllardır peşinde koştuğu Orta Asya ve Körfez arasında kuzey-güney koridoru oluşturulmaya başlamıştır. İran, Türkmenistan ile 160 milyon dolarlık doğalgaz yatırımının sonucunda Körpece-Kurtköy boru hattını

inşa etmiştir. Ayrıca İran, Afganistan'ın kuzey bölgelerinde Tacikistan ve Özbekistan'a ulaşım sağlayacak yol yapım çalışmalarını da yürütmektedir. İran'ın Türkmenistan dışında diğer Orta Asya ülkeleriyle kara sınırı bulunmamasından dolayı İran'ın Orta Asya ile demiryolu ve karayolu bağlantısı, Türkmenistan üzerinden gerçekleşmektedir. Bu yüzden İran, Türkmenistan ikili ilişkileri özel bir önem taşımaktadır. 1991 yılından itibaren İran, Türkmenistan ile sınırını serbest ticarete açmıştır. Fakat bu girişimlerini diğer Orta Asya ülkelerinde uygulayamamıştır. Bölgede bir güvenlik teşkilatı çatısı altında olmayan tek ülke İran'dır. Bundan dolayı Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın güvenlik konularına da değinmesini istemektedir (Pamir, 1999: 13).

İran, büyük miktarlarda petrol ve gaz üreten bir ülkedir. Fakat İran'ın büyük şehirleri Tahran, Tebriz ve Meşhed Basra Körfezinden 700 kilometre uzakta, daha çok Hazar Havzası'na yakın bulunmaktadırlar. Bundan dolayı Hazar Havzası petrol ve gazına ulaşma, İran için Basra üretiminden daha çok yarar sağlayacaktır. İran petrol ihracatında takas yöntemi önemli yer tutmaktadır. İran'ın petrol üretim alanları genelde ülkenin güneyinde ve Basra Körfezine yakın yerlerde dir. Enerji tüketim alanları olan önemli şehirleri ise tam tersi ülkenin kuzeyinde bulunmaktadır. Petrol, ihtiyaç duyulan bölgelere boru hatları ile ulaştırılmaktadır. Bu da karmaşık ve maliyetli bir süreci beraberinde getirmektedir. Petrol takası gerçekleşmesi durumunda Kazakistan'dan aldıkları ham petrolü Hazar'ı geçerek İran Limanı Neka'ya ulaştıracak bu petrol rafinerilerde işlenecek ve ülkenin kuzey bölgelerine ulaştırılacaktır. Buna karşılık Kazakistan da tankerlerle aynı miktarda ham petrolü İran Körfezinden alacak ve dünya pazarına dağıtacaktır. Böylelikle İran'ın kuzey bölgesi petrole daha kolay ulaşmış olurken, Kazakistan'da pahalı boru hatlarını yapmak zorunda kalmayacaktır. Fakat İran rafinerilerinin mevcut teknolojisi yüksek sülfürlü Kazak ham petrolünü işlemeye yeterli olmadığından Kazakistan ve İran arasında çok büyük teknik problemler yaşanmıştır (Kuru, 1999: 180).

Günümüzde İngiltere ile İran arasındaki siyasi ilişkilerin iyileşme süreci dikkate alındığında, pek fazla dile getirilmese de, ABD dâhil Batı'nın İran'a yönelik tutumunda yakın bir zamanda önemli değişikliklerin görülebileceği

dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu da, Hazar petroleri için her an yeni bir güzergâhın oluşturulabileceği anlamına gelmektedir. BP şirketi, Amerikan Amoco şirketini 47 milyar dolara satın almış, böylelikle İngilizlerin AIOC'deki payı %34 ile en büyük paya ulaşarak Bakü petrolerinin geleceğinin belirlenmesindeki gücü artmıştır. BP Amoco şirketi, 1999'da bu kez Arco şirketini 26.8 milyar dolara satın alarak dünyanın en büyük petrol üreticisi şirketi unvanının sahibi olmuştur. Birleşmeden önce BP'nin, 1998'de, Tahran'da yıllar sonra bir ofis açtığı da bilinmektedir. Bunun anlamı, dünyanın en güçlü şirketlerinden birinin, İran'ı yatırım yapılacak güvenli bir ülke olarak gördüğüdür. Mesajı alan dünyanın en büyük petrol şirketleri de, BP Amoco'nun peşinden gitmektedir (Erol, 2004: 220-225).

İran bir taraftan Hazar bölgesindeki etkisini arttırabilmek için çeşitli işbirliği örgütleri kurmaya çalışmış ve çok taraflı ticaret konusunda anlaşmalar sağlamayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda "Hazar Denizi Ekonomik İşbirliği Örgütü" (İran, Rusya, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan) İran'ın bu çabaların bir göstergesidir. Aynı zamanda, Türkmen, İran ve Ermeni Dışişleri Bakanlarının Aşkabat'ta bir araya gelerek aralarında üçlü bir ticaret ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalaması da çok taraflı ticari işbirliği çabalarının bir göstergesidir. Diğer yandan, İran'ın ABD ile ilişkilerinin gergin olması nedeniyle Orta Asya ve Kafkasya'daki devletler, İran'la ilişkilerinin ABD ile olan ilişkilerine zarar vermesin konusunda endişelidirler (Zhaissenbayel, 2004).

İran, 11 Eylül sonrası ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve Rus dış politikasında hedefin ABD'ye doğru kaymasıyla birlikte yeni bir tehdit algılamasının içerisine girmiştir. Bu kapsamda, İran'ın Hazar bölgesine yönelik stratejileri; bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurarak, ABD'nin çevreleme politikasından ve uluslararası siyasal yalnızlıktan kurtulmak, komşularının istikrarı açısından da önem arz eden kendi sınırlarının güvenliğini korumak, özellikle Türkmenistan ve Kazakistan'la ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmektir. Ayrıca Rusya ve Türkiye ile ilişkilerini seviyeli bir şekilde geliştirmek ve kendi ekonomik etkisini ve gelişimini engelleyen ABD politikalarını ortadan kaldırmak stratejik planları arasında yer almaktadır. Uluslararası işbirliğini arttırmak için AB, Çin ve Japonya ile ilişkilerini

güçlendirmekte başlıca hedeflerindedir. Önümüzdeki süreçte İran'ın Hazar enerji kaynaklarına yönelik politikalarında etkinliğini artıracığı düşünülmektedir. Olaylara mesafeli davranan Çin'in tavırları da İran'ın bölgeye yönelik girişimlerinin devamı açısından belirleyici bir etkidir. Ayrıca ABD, İran'a yönelik ambargosunu yumuşatır ve Hazar enerji kaynaklarının İran üzerinden uluslararası pazarlara ulaşmasına izin verirse, İran bölgede enerji alanında çok önemli bir faktör haline gelecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya genelinde enerji tüketiminin hızlı bir şekilde artmasının yanı sıra petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakların yenilenebilir olmaması ve yeterince bulunmaması enerji kaynaklarının kontrolü ve çeşitlendirilmesini, enerji politikaları açısından çok önemli bir noktaya taşımaktadır. Günümüzde güvenlik kavramı yaklaşımı ile ekonomik değerler ve enerji kaynaklarının yoğun olduğu bölgelerdeki enerji değerlerinin korunmasının ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bundan dolayı Hazar'ın sahip olduğu enerji kaynakları konusunda ve bu kaynakların paylaşılması yönündeki meselesinde, enerji güvenliği ve enerji politikaları açısından küresel ve bölgesel bir önem taşıdığı ifade edilebilir.

Hazar, coğrafi olduğu kadar stratejik açıdan da oldukça önemli bir bölgedir. Birçok uzman görüşüne göre başka bölgeler ile yarışabilecek petrol ve doğalgaz rezervine sahip bir bölgedir. Bu sahip olduğu kaynakların kullanılabilmesi, işletilebilmesi ve dünya pazarlarına ulaştırılabilmesi ile boru hatlarının tesis edilebilmesi için buranın hukuki bir statüye kavuşturulması gerekmektedir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Hazar'a kıyısı olan devlet sayısının artması sonucu buradaki petrol ve doğalgazın kullanımında büyük tartışmalar başlamıştır. İlk 1993 yılında Hazar'ın statüsündeki boşluk dile getirilmiştir ve halen günümüzde de bu sorun tam olarak giderilememiştir. Hâlbuki Hazar'daki sorun buranın deniz veya göl olup olmamasından ziyade buradaki kaynaklarının ne şekilde paylaşılacağından kaynaklanmaktadır. Söz konusu olan bu olay kıyıdaş devletleri siyasi ve ekonomik açıdan oldukça etkilediği gibi bu konudaki anlaşmazlıklar gitgide artmaktadır. Bu konuda kesin bir sonuca varılamaması ve hukuki statünün açıklığa kavuşturulamaması bu bölgeyle ilgilenen diğer ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda kıyıdaş devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan olumlu bir şekilde etkilenmesine de izin vermemektedir. Bu nedenlerden dolayı devletler ortak çıkar ve kar amacıyla işbirliği içinde hareket etmeli, kendi görüşlerini birbirlerine baskı ile uygulamak yerine uzlaşmacı olmaları ve bir sonuca varmaları gerekmektedir.

Bu gelişmeler ışığında Hazar deniz mi göl mü diye soracak olursak, uluslararası hukuk açısından Hazar'a *uluslararası bir göldür* diyebiliriz. BMDHS'ye göre bir su havzasının deniz olabilmesi için diğer deniz veya okyanuslar ile dar da olsa bir bağlantısının olması gerekmektedir. Hazar'ı Azak Denizi ile Karadeniz'e bağlayan Don ve Volga Nehirleri bulunmaktadır. Fakat bu nehirler Rusya tarafından daha sonra birleştirilerek yapay bir şekilde birbirine bağlanması sağlanmış ve sonucunda bir kanal oluşturulmuştur. Bu yüzden Hazar'ın doğrudan denizlerle bir bağlantısı yoktur. Ayrıca bu nehirler Rusya'nın iç sular rejimine tabidir. Nehirler uluslararası bir nitelik taşımadığından dolayı Hazar'a deniz dememiz yanlış olur. Ne zaman Rusya bu nehirlere uluslararası boyut kazandırırsa -kıyıdaş ülkelerin doğrudan burayı kullanarak diğer denizlere açılma hakkı olacak- o zaman Hazar'a deniz statüsü verilebilir.

Paylaşım konusuna geldiğimizde ise kıyıdaş devletlerarasında daha hakkaniyetli ve adil bir paylaşım yapılmalıdır. Bu paylaşım devletlerin sahip oldukları kıyı şeridinin uzunluğu çerçevesinde ulusal sektörlere bölünerek yapılmalıdır. Her devlet kendi ulusal sektörüyle Hazar Gölü'nün tabanını paylaşmalıdır. Uluslararası Hukuk'ta göllerin paylaşımından söz edilmediği için buranın paylaşımında BMDHS uygulanması önerilebilir. Bu çerçevede 12 millik karasuları, 200 mili aşmayacak münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilkesi uygulanmalıdır. Uygulanmasında bir engel var ise –göl çevresinde fazla devletin olması bu paylaşımı güçleştirmektedir- o zaman da orta hat prensibi devreye girmelidir. Bunun sonucunda da göl ulusal sektörlere bölünmelidir. Çakışan sınır kaynakları ise ilgili devletlerin kendi aralarında yapacakları uzlaşma sonucunda bir netlik kazanmalıdır. Uzlaşma sağlanamadığı takdirde diğer kıyıdaş devletlerin arabuluculuğu ile bu sorunlar giderilmelidir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte hazırlıksız olarak bağımsızlığına kavuşan devletlerin uluslararası sistemle bütünleşmeleri oldukça zaman almıştır. Ekonomik açıdan birbirine bağımlı olan bu ülkeler, Sovyet rejiminin çökmesiyle kendilerini büyük bir boşluk içinde bulmuşlardır. Ekonomik sorunların neden olduğu istikrarsızlık ve ilerleyen zamanlarda etnik unsurlardan çıkan sorunlar Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin uluslararası

sistem ile bütünleşmesini engelleyen nedenler olmuştur. Bölgenin zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bölgede oluşan güç boşluğu bölgeyi küresel ve bölgesel güçlerin hedefi haline getirmiştir.

Küresel anlamda ABD, Orta Asya ve Kafkasya'da oluşan güç boşluğunda rakipleri Rusya ve Çin'in bölge üzerinde nüfuz kurmalarını önlemeyi, bölgenin zengin enerji kaynaklarının Amerikan şirketleri tarafından işletilmesi ve bu enerjinin uluslararası pazarlara Rusya'yı dışarıda bırakacak nakil güzergâhları üzerinden ulaşmasını sağlamayı, bölgede üsler edinerek bölgedeki varlığını kalıcı bir hale getirmeyi hedeflemektedir.

Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olan ve dolayısı ile enerji ihtiyacı git gide artan Çin'in bölgeye ilgisi ise petrol ve doğalgaz kapsamındadır. Avrupalı devletler için ise Orta Asya ve Kafkasya özellikle enerji konusunda Rusya'ya alternatif oluşturması bakımından çok önemlidir. Bölgeye komşu olan Türkiye ve İran bölgedeki tarihi ve kültürel bağlarını kullanarak ekonomik ve siyasi olarak güçlerini artırmak ve bölgede etkin bir aktör olmak istemektedirler. Fakat bütün bunların yanında bölgeye uzun yıllar hükmeden bir Rusya faktörü bulunmaktadır.

21. yüzyılda enerjiye sahip olmak demek ekonomik güce sahip olmak demektir. 21. yüzyılın güç merkezi olarak görülen Hazar Havzası, enerji tekelinin en önemli alternatifidir. Hazar Havzası enerji kaynakları ve bu kaynakların uluslararası pazarlara en uygun koşullarda ve kesintisiz olarak ulaşması dünya geneli için enerji arz güvenliğinin sağlanması noktasında büyük bir önem teşkil etmektedir.

Bölgedeki enerji güvenliğini tehdit eden en önemli sorunlardan biri ayrılıkçı hareketlenmelerdir. Başta Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu bölgede yapılacak enerji projelerinin güzergâhını olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte bölge ülkelerinde yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve bağımsızlık mücadeleleri bölgede uzun vadeli projelerin gerçekleşmesine engel olmaktadır. İran ile Azerbaycan arasında yaşanan siyasi sorunlar da bölge güvenliğini tehdit etmektedir. Azerbaycan'ın İran sınırında bulunan Azeriler, İran'ın kuzeyinde bulunan akraba topluluklarla birleşmek

istemektedirler. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın ekonomik gelişmişliğinin artması İran'ın toprak bütünlüğünü tehlikeye atmaktadır. İran'da bulunan Azeri nüfusunda bağımsızlık ve ayrılıkçı söylemlerin çıkacak olması İran'ı endişelendirmektedir. Bu da iki ülkenin birbirlerine karşı sürekli endişeli tutum sergilemesine neden olmaktadır.

Rusya'nın bölge dengelerini koruyabilmesi için var olan sorunları kendi lehine destekleyerek kontrol altında tutmakta ve böylelikle gerçekleştirilecek girişimlerde elini kuvvetlendirmektedir. Rusya aynı zamanda elinde bulundurduğu Don ve Volga kanallarındaki hâkimiyetinin sona ermemesi ve Hazar'a giriş ve çıkışları kontrol altında tutabilmek için deniz statüsüne sonuna kadar karşı çıkmaktadır. Böyle bir olayın gerçekleşmesi sonucunda Don ve Volga nehirleri uluslararası kanal statüsüne girecek ve kıyıdaş devletler burayı kullanma hakkı elde ederek Sovyetler birliği döneminden beri devam eden Rusya hâkimiyeti sona erecektir.

Hazar Havzası enerji kaynakları ve enerji nakil hatlarının güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Bu amaçla,

- İlk olarak enerji arz güvenliği için Hazar Havzası'nın hukuki statüsü kesinleştirilmeli ve kıyıdaş devletler tarafından ortak bir karara varılmalıdır.

- Belirlenecek hukuki statü sonucunda Hazar, kıyıdaş devletlerarasında sektörel bölgelere ayrılmalı, var olan petrol ve doğalgaz üzerinde bölge devletleri kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız bir şekilde ekonomik politikalar ve projeler geliştirmelidir.

- Hazar'da bir türlü çözülemeyen statü sorunu aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir sonucudur. Statünün belirlenmesi birçok konuyu çözüme kavuşturacaktır. Boru hattı güzergâhları, kaynakların paylaşımı, ekolojik denge ve jeopolitik kazanımlar, statü sorununun halledilmesi ile netlik kazanacaktır.

- Hazar Havzası'nın hukuki statüsünün netlik kazanması bölgedeki devletlerin oluşturacakları ekonomik planları daha sağlama almalarını sağlayacaktır. Ayrıca bölgedeki belirsizliğin ortadan kalkması ile

oluşturulacak güvenlik ortamı, Batı ile kurulacak bağlantıyı daha istikrarlı bir zemine oturtacaktır.

- Belirsizlik ortamının sona ermesiyle Batılı devletlerin bölgeye olan güveni daha da artacak ve başta alternatif enerji kaynakları arayan devletlerin bölgeye olan yaklaşımları daha güçlenecektir. Bu yaklaşım, Asya'dan Avrupa'ya kurulacak olan enerji koridoru için önemli bir unsurdur.

- Geçmişten günümüze kadar Rusya'ya bağımlı bir şekilde varlıklarını sürdüren bölge devletleri ekonomik açıdan desteklenmeli ve uluslararası alanda kendilerini özgürce temsil edebilmeleri özendirilmelidir.

- Bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik potansiyeli hem bölge hem de dünya güçleri arasında rekabete yol açmıştır. Bu rekabetin en çok hissedildiği alan petrol ve doğalgaz boru hatları inşası olmaktadır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın denizlere çıkışı olmaması nedeni ile bölge enerji kaynaklarının dünya pazarına taşınabilmesi için yeni boru hatlarının inşa edilmesi gerekmektedir.

- Hazar'ın denizlere doğrudan çıkışı olmaması nedeniyle bölge ülkelerinin dünyaya açılması için güvenilir koridorlara ihtiyacı vardır. Bu koridorlar sayesinde Batı'ya entegre olma yolunda önemli adımlar atılacaktır. Bu konudaki plan ve projeler desteklenmelidir.

- Avrasya'nın kalbinde yer alan bu bölge Doğu-Batı koridorunda doğal bir geçiş noktası olma özelliğine sahip olmakla birlikte, bunun bir avantaj haline gelebilmesi için güvenilir enerji koridorların oluşturulması gerekmektedir.

- Azerbaycan-ABD yakınlaşması sonucunda Doğu-Batı koridorunun yanı sıra Kazakistan-Türkmenistan-Çin yakınlaşması sonucunda açılan Kuzey-Doğu koridoru oluşturulmuştur.

- Açılan ve yeni açılması gereken enerji koridorlarıyla enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında Rusya'nın tekeline son verilmelidir.

- Hazar'ın denizlere çıkışının olmaması, bölge enerji kaynaklarının geliştirilmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Hazar petrol ve gazının açık denizlere çıkarılması için dört çıkış bulunmaktadır.

- Birincisi, Hazar'ın kuzeyinden Rusya aracılığıyla Avrupa ve Atlantik'e, ikincisi Çin aracılığıyla doğrudan Pasifik'e, üçüncü olarak Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan yoluyla Hint Okyanusuna, sonuncu olarak ise Hazar'ın güneyinde bulunan İran veya Türkiye ya da Gürcistan aracılığıyla Karadeniz üzerinden Akdeniz'e açılmaktır. Dolayısı ile Hazar enerji kaynakları, enerji pazarına çıkabilmek için en az bir ya da iki devletin işbirliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu da oluşturulacak işbirliklerinin bölge için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

- Hazar'ın jeopolitik ve jeoekonomik bir merkez haline gelmesinin yarattığı rekabetle, aktörler arasındaki ilişkilerde ekonomik ve siyaset ana belirleyici unsur olmuştur. Bu ilişkiler, kimi zaman rekabete, kimi zaman işbirliğine neden olmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ilişkiler ekonomik çıkarların ve yeri geldiğinde jeopolitik çıkarların belirleyici unsuru olabilmektedir.

- Ülkelerin toprak bütünlüğünün, enerjinin ve nakil hatlarının korunması ve istikrar ortamının sağlanması amacıyla uluslararası işbirliğinin küresel ve bölgesel ölçekte artırılması gerekmektedir.

- Stratejik kaynakların azalması, bu kaynakların tehdit altında bulunması 21. yüzyılda Hazar Havzası'nda ortak girişimleri ve işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Bu gelişmelerden dolayı güvenliğin ve istikrarın geliştirilmesi, yeni güvenlik anlayışlarının belirlenmesi, yaygınlaştırılması ve güvenlik ile ilgili yeni yönelimlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

- Hazar Havzası'nda uluslararası işbirliği artırılmalı, ortaklığa, diyaloga ve yumuşak güce dayalı güvenlik anlayışı benimsenmelidir.

- Bölgede barışın ve istikrarın sağlanması konusunda aktörlerin rolü analiz edilmeli, uygulanabilir stratejilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konularında ayrıntılı araştırmalar yapılmalıdır.

- Bölgedeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya enerji arzı yönünden değerlendirilmesi enerji nakil hatlarının ve bu hatların güvenliğinin dünya enerji arzı ve küresel güvenlik boyutu açısından incelenmesi gerekmektedir.

- Etnik yapıların bölgesel ve küresel güvenliğe etkileri, güvenliğin sosyal ve kültürel boyutundaki yansımaları dikkate alınmalıdır.

- Bölge devletleri ucuz, temiz, yeterli ve güvenilir enerji üretmeyi hedeflemelidir. Aynı zamanda enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasının yolları aranmalı ve kaynakların çeşitlendirilmesi konusunda çalışılmalıdır.

- Bölgesel anlamda enerji kaynakları ve çatışma, enerji ve milli güvenlik, enerji arz ve nakil güvenliği, enerji ve çevre güvenliği konuları incelenmeli ve irdelenmelidir.

- Hazar Havzası ile ilgili enerji bağımlılığı ve bunun dış politikaya etkileri, enerji arz eden ülkelerin dış politikaları, enerji ile ilgili uluslararası kuruluşların yapıları ve politikaları, uluslararası enerji stratejileri, enerji arz eden şirketlerin stratejileri ve bunların uluslararası ilişkilere etkileri dikkatle incelenmelidir.

Sonuç olarak, Hazar uluslararası hukuk normlarına göre bir göl olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede anlaşmazlıkların ve hak ihlallerinin ortadan kaldırılması için Hazar'ın, orta hat prensibine göre devletlerin sahip oldukları kıyı şeridi uzunluğuyla orantılı bir şekilde paylaşılması gerekmektedir. Böylece her devlet kendi milli sınırını oluşturarak bağımsız bir politika izleyebilecektir. Devletler kendi sınırları içinde yer alan enerji kaynakları üzerinde doğrudan söz sahibi olarak var olan enerjinin güvenlik altına alınmasını sağlayabileceklerdir. Her devlet kendi sınırları içinde bulunan enerji kaynaklarının çıkarılmasından, işletilmesinden ve transferinden sorumlu olacaktır. Böylelikle Hazar'da belirsiz statü sonucu oluşan enerji güvenliği endişeleri giderilecek, haksız rekabet ve hak ihlalleri ortadan kaldırılmış olacaktır. Bununla birlikte mevcut enerjinin güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara taşınması ve yapılacak enerji nakil hatlarının güzergâhlarında güvenlik ortamının oluşturulması sağlanacaktır.

Bütün bu bilgiler ışığında, Hazar'ın bölge ve dünya barışına katkı sağlayacak, enerji alanında işbirliğini derinleştirecek ve yaygınlaştıracak, Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ekseninde önemli ve belirleyici bir koridor olabilmesini ortaya koyabilecek bir hukuki rejime kavuşturulması gerekmektedir.

Hazar'ın istikrar yaralatabilecek rejimi, en başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerinin çıkarlarına hizmet edecektir.

Avrasya'da, Hazar'ın jeopolitik ve jeostratejik önem ve önceliği her zaman belirleyici olacak, etkin ve verimli değerlendirilmesi bölge ve dünya ekonomisine çok önemli katkı sağlayabilecek ve bölgede istikrara destek verebilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aydın, M. (2005). Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya. M. Aydın (Ed.). *Küresel Politikada Orta Asya* içinde. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bilgin, M. (2005). *Avrasya Enerji Savaşları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Birsel, H. (2006). *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 78.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*. Y. Türedi (Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi. s. 14.
- Cicioğlu, F. Saran, M. Babakuş, S. (2012). Abhazya Cumhuriyeti'nin Yasal Statüsünün Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. H. Çomak, A. Ercan, B. Ercan (Ed.). *Uluslararası Kafkasya Kongresi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Çomak, H. (2005). 21'inci Yüzyılda Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın Yeni Yönelimleri ve Türkiye ile Yeni İşbirliği Yaklaşımları. A. Sandıklı, İ. Güllü (Ed.). *Geleceğin Süper Gücü Çin* içinde. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Çomak, İ. (2006). Rusya, Putin ve Avrasyacılık. İ. Çomak (Ed.). *Rusya Stratejik Araştırmaları-1* içinde. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demir, S. (2015). NATO'nun Enerji Güvenliği Politikaları. H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım (Ed.). *Enerji Diplomasisi* içinde. İstanbul: BETA, s. 143-162.
- Devlet, N. (2006). Enerji Hatlarının Güvenliğinde Ülkelerin İstikrar Sorunları. W. Gumpel, A. Alpay (Ed.). *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye* içinde. Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını. s. 93-109.
- Dugin, A. (2010). *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ekici, K.D. (2015). Enerji Diplomasisi ve Hazar Havzası. H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım (Ed.). *Enerji Diplomasisi* içinde. İstanbul: BETA. s. 333-345.
- Ekrem, N.H. (2003). *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası: 1952-2000*. Ankara: ASAM.
- Erhan, Ç. ve Gürbüz, A. (2013). Azerbaycan'ın Enerji Politikası. Ç. Erhan (Ed.). *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* içinde. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 300-304.

- Erol, M.S. (2004). Avrasya Jeopolitiğinde Orta Asya ve 11 Eylül. E. Efeğil, P. Akçalı, E.H. Kılıçbeyli (Ed.). *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği* içinde. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Gazigil, O. (2006). Rusya'da Avrasyacılık Düşüncesi ve Yeni Alternatif Arayışları. İ. Çomak (Ed.). *Rusya Stratejik Araştırmaları-1* içinde. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Kantarıcı, H. (2006). *Kıskaçtaki Bölge Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kara, A. ve Yeşilot, O. (2011). *Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Karaağaçlı, A. (2012). İşgal Altındaki Karabağ'ın Meçhul Geleceği. H. Çomak, A. Ercan, B. Ercan (Ed.). *Uluslararası Kafkasya Kongresi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Kasım, K. (2006). Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç İle Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki. İ. Çomak. (Der.). *Rusya Stratejik Araştırmalar-1* içinde. İstanbul: TASAM Yayınları. s. 243.
- Kleveman, L. (2004). Yeni Büyük Oyun. H. Güldü (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Koçgündüz, L.M. (2010). Hazar Bölgesi Enerji Politikaları. K. İnat, B. Duran, M. Ataman (Ed.). *Dünya Çatışmaları 1. Cilt* içinde. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s. 487.
- Kuru, A. (1999). Uluslararası Ortam ve Bölgesel Entegrasyon Teorileri Işığında Türk Birliği Meselesi. M.K. ÖKE (Ed.). *Geçiş Sürecinde Orta Asya Cumhuriyetleri* içinde. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mert, O. (2004). *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Metin, M. (2004). *Politik ve Bölgesel Güç-Hazar*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Oruç, T.Ç. (2013). Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu. R.K. KARACA (Ed.). *Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları* içinde. İstanbul: BİLGESAM Yayınları. ss. 89-90.
- Pala, C. (2007). *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol-Dolar Krizlerinin Perde Arkası*. İstanbul: Yasak Elma Yayınları. 2. Baskı. s. 207.
- Pamir, A.N. (1999). *Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Pazarıcı, H. (2011). *Uluslararası Hukuk*. Turhan Kitap Evi. 10. Baskı. Ankara.
- Purtaş, F. (2006). Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü. İ. Çomak (Ed.). *Rusya Stratejik Araştırmaları-1* içinde. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Saygın, H. ve Çelik, C. (2011). *Geo-Enerjik Bakış*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

- Şöhret, M. (2012). Uluslararası Hukukta Tanınma: Güney Osetya ve Abhazya'nın Mevcut Statüsü. H. Çomak, A. Ercan, B. Ercan (Ed.). *Uluslararası Kafkasya Kongresi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları
- Şöhret, M. (2015). Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi. H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım (Ed.). *Enerji Diplomasisi* içinde. İstanbul: BETA, s. 1-45.
- Telatar, G. (2005). Şangay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi. A. Sandıklı, İ. Güllü (Ed.). *Geleceğin Süper Gücü Çin* içinde. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Telli, A. (2016). Enerji Güvenliğine Bütüncül Bakış. H. Çomak, C. Sancaktar, S. Demir (Ed.). *Uluslararası Güvenlik* içinde. İstanbul: BETA. s. 217-226.
- Yanar, S. (2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç; Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık
- Yardım, G. (2000). *Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğalgazları ile İlgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri*. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.
- Yom, S.L. (2005). Şangay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği. A. Sandıklı, İ. Güllü (Ed.). *Geleceğin Süper Gücü Çin* içinde. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Yüce, Ç.K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Zipper, W. (2006). Enerji Kaynaklarını Çeşitlendirme Yaklaşımları Altında AB'nin Enerji Politikası. W. Gumpel, A. Hekimler (Ed.). *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye* içinde. Kocaeli: Konrad Adenauer Stiftung .

Makaleler

- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 48, Sayı: 1.
- Ablabekova, A. (2014). Rusya Enerji Politikasının Dünya Enerji piyasasındaki Rolü. *Yayımlanmış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Acar, D. Ş. (2009). Kafdağı'nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk: Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya. *Karadeniz Araştırmaları*. Cilt: 6, Sayı: 22, s. 21-42.
- Aizhan, K. ve Diana, M. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Gelişme: Kazakistan Örneği. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 20-31.

- Amirbek, A. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in yaklaşımları Açısından Analizi, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 46, s. 23-48.
- Aras, B. (1996). İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri. *Avrasya Dosyası*. Cilt: 3, Sayı: 3.
- Aslanlı, A. (2006). Paylaşılamayan Kafkasya. *2023*. Sayı: 66, s. 57.
- Ayhan, V. (2009). Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon. *Uluslararası İlişkiler*. Cilt: 5, Sayı: 20, s. 155-178.
- Avcı, E. (2014). Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*.
- Barylski, R. (1995). Russia, the West, and the Caspian Energy Hub. *Middle East Journal* (49).
- Baycaun, S. (2001). 10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış. *Avrasya Dosyası*, C, 7, 2.
- Berber, S. (2013). İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri. *Bilge Strateji*, 5(9), 61-84.
- Biresselioğlu, M.E. (2012). NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu. *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 9, Sayı 34, s. 227-252.
- Birsel, H. (2005). Hazar Enerji Havzasının Dünya Hâkimiyeti Mücadelesindeki Rolü. *2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi*. Sayı: 53.
- Birsel, H. (2007). Yeni Dünya Hakimiyet Eksenini: Türkiye-Güney Kafkasya. *2023*. Sayı: 76, s 37.
- Bora, A. ve Dikkaya, M. (2006). Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Yeri. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, (02), 110-127.
- Çelikpala, M. (2007). Kafkaslarda Büyük Oyun. *Strateji*. Sayı: 132.
- Çelikpala, M. (2014). Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı. *Uluslararası İlişkiler*. Cilt 10, Sayı 40, s. 75-99.
- Çınar, B.B. ve Kesici, A. (2005). ABD'nin Hazar Enerji politikası ve Türkiye. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No: 33, s. 165.
- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1.
- Dedeoğlu, B. (2003). Yeniden Yapılanan Dünya Sistemi Çelişkileri, Çelişkiler Sistemi. *2023*. s. 40.
- Dikkaya, M. (1999). Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. Sayı: 3, s. 45.
- Efegil, E. (2000). Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye. *Avrasya Dosyası*. 6.2.

- Ekici, G. (2002). Kafkasya Üzerinde Dönen Küresel Politikalar ve Çeçen Eyleminin Yansımaları. *2023 Dergisi*. Sayı: 20, s. 64-76.
- Gökçe, M. (2008). Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Volume 1/3.
- Gumpel, W. (1998). Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon. *Avrasya Etütleri*. No: 13, s. 109.
- Gürses, E. (2001). Kafkasya'da Uluslararası Rekabet. *Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı*. Cilt: 7, Sayı: 1.
- Hatipoğlu, E. (2008). Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (mu?). *OAKA*. Cilt: 3, Sayı: 5.
- İşcan, İ.H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu. *Sosyo Ekonomi Dergisi Özel Sayı*.
- Kalicki, J. (2001). Caspian Energy at the Crossroads. *Foreign Affairs (80)*.
- Kanbolat, H. (2000). Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı. *Avrasya Dosyası*. Cilt 6, Sayı: 4.
- Kocaman, M.E. (2015). SSCB'nin Dağılması ve 11 Eylül Olaylarıyla Değişen Türkiye'nin Kafkasya Politikası. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8/4. s. 97.
- Külebi, A. (2007). Yeni Dengeler Açığa Çıkıyor. *Strateji*. Cilt: 3, No: 139, s. 10.
- Laçiner, S. (2006). Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi. *OAKA*. Cilt: 1, No: 1.
- Nogayeva, A. (2007). Hazar'da Petrol Dansı. *Strateji*. Cilt: 3, No: 155, s. 20.
- Oğan, S. (2001a). Azerbaycan'ın Tamamlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkiler. *Avrasya Dosyası*. 7(1), 56-86.
- Oğan, S. (2001b). Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri. *Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı*. Cilt: 7, Sayı: 1.
- Oğan, S. (2001c). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. *Avrasya Dosyası-Türkmenistan Özel Sayısı*. Cilt: 7, Sayı: 2.
- Oğan, S. ve Aytekin, İ. (2002). Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağlımlılık. *Stratejik Analiz*. Cilt: 3, Sayı: 32.
- Oğan, G. (2007). Orta Asya Enerji Diplomasisi Hız Kesmiyor. *Stratejik Analiz*. No: 86, s. 8.
- Özalp, N. (2004). Büyük Oyunda Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu. *Panorama Dergisi*. Sayı: 1.
- Özalp, O.N. (2011). Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası. *Civil Academy*.

- Öztürkler, H. (2012). İran Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz*, 4(4), 86-92.
- Pala, C. (2001). Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğalgazının Bugünü Geleceği ve Türkiye. *Avrasya Dosyası-Kazakistan-Kırgızistan Özel*. Cilt: 7, Sayı: 4.
- Pala, C. (2003). 21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Hatlarının Kesişme Noktası Türkiye. *Avrasya Dosyası-Enerji Özel*. Cilt: 9, No: 1, s. 17.
- Poyraz, Y. (2011). Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. Cilt: 7, Sayı: 28, ss. 27-55.
- Qurbanov, İ. (2011). Hazar Havzasında Stratejik Oyunlar: Hukuki Statü Sorunu ve Uluslararası Enerji Politikası. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*. Cilt: 3, Sayı: 12.
- Samur, H. (2012). Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası: İdealist Söylemlerin Yetersiz Eylemlerle Yürütülme Çabası. *Journal of Central Asian & Caucasian Studies*. Cilt: 7, Sayı: 13.
- Şahin, K. (2006). Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler Ve Rusya Federasyonu'nun G-8 Başkanlığı. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. 20.
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yaşar University*. 26(7), s. 4378 – 4391.
- Somuncuoğlu, A. (2002). Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi. *Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel*.
- Somuncuoğlu, A. (2006). Orta Asya Enerji Oyununda Asya Devleri. 2023. Sayı: 66, s. 39.
- Şir, A.Y. (2008). Hazar'ın Statüsü, Jeopolitiği ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri. *Global Strateji Dergisi (12)*, 120-130.
- Tanrısever, O. (2001). Moskova'nın Çeçenistan Çıkmazı ve Çıkış Arayışları. *Avrasya Dosyası*. Ankara: ASAM Yayınları. Cilt: 6, Sayı: 4, s. 180-201.
- Terzioğlu, S.S. (2008). Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*. Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 26-47.
- Turan, A.P. (2010). Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi. *Bilge Strateji*. Cilt: 2. Sayı: 2.
- Turan, G. (2006). Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: "Ekonomik Fırsat Penceresi" Olarak Değerlendirilebilir mi?. *Stratejik Öngörü*. TASAM. 9.
- Uslu, K. (2006). Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. Cilt: 21, Sayı: 1.

- Ünüvar, E.B. (2004). Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı. *Stratejik Öngörü*. TASAM Yayınları.
- Veliev, C. (2006). Avrupa'ya Türkiye Üzerinden Tahran Gazı. *Strateji*. Yıl: 3, Sayı: 113.
- Yanar, R. (2015). İki Ateş Arasında İran Ekonomisi. *Ortadoğu Analiz*, 7,67.
- Yılmaz, R. ve Sayın, F. M. (2013). Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1).
- Yüce, Ç.K. (2007). Avrasya'da Yaşanan Enerji Savaşları Sürecinde Türkiye'nin Siyaseti Ne Olmalı?. 2023. Sayı: 77, s. 44.

Raporlar

- Ateşgaoğlu, Ü. (2012). *İran Ülke Raporu*.
<http://www.serka.org.tr/downloads/iran.pdf> (11.11.2015).
- Avrupa İşletmeler Ağı (AİA). (2010). *Rusya Ülke Raporu*.
http://www.aiaistanbul.org/files/bilgibankasi/pazarlar/ulkeler/russia_ulkeraporu.pdf (01.11.2015).
- Dilek, K. (2011). *İran'ın Orta Asya Politikaları*. M. Yılmaz (Ed.). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Raporu.
- Erdoğan, M. (2011). *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Raporu.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Raporu.
- Konca, K.A. (2012). *Kazakistan Ülke Raporu*.
http://www.atam.gov.tr/wpcontent/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf (06.11.2015).
- SDE. (2010). *Rusya Raporu*.
<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE%20Rusya%20Raporu.pdf> (01.11.2015).
- Somuncuoğlu, T. (2012). *Azerbaycan Ülke Raporu*.
www.een.kso.org.tr/up/dene/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pdf (05.11.2015).
- Yazar, Y. (2011). *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Raporu.

Tezler

- Bilgici, M. (2005). Hazar Enerji Havzasının Türkiye ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gayıbov, A. (2005). Hazar Havzasının Doğal Statüsü ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekonomik Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Gündüzhev, A. (2013). Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikaları ve Bölge Enerji Güvenliği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsgandarov, R. (2009). Tarihsek Perspektifiyle Uluslararası Hukuk'ta Hazar'ın Statüsü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kartoğlu, C. (2010). Hazar Denizi Bölgesi Petrol-doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri Ve Türkiye Açısından Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi FBE.
- Vural, Z. (2006). Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikadaki Yeri ve Türkiye'ye Etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yağdıran, Y.H. (2011). Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahaneliği Problemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü.
- Yatar, Y. (2007). Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Zhaissenbayev, K. (2004). Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zhumabekova, K. (2014). Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

AZSTAT. (t.y.). http://www.stat.gov.az/source/balance_fuel/ (08.11.2015).

Avrasya Merkezi. (t.y.) <http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/sayfa/turkmenistan> (08.11.2015).

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, *BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara*.
<http://denizmevzuat.udhb.gov.tr/dosyam/denizhukuku.pdf> (29.11.2015).

- BP Statistical Review. (t.y.). <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/country-and-regional-insights.html> (01.11.2015).
- Bumin, B. (2014). *Rusya Ekonomisi ve Sunduğu Fırsatlar*. <http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2014/kasim2014/rusya%20ekonom%C4%B0s%C4%B0%20ve%20sundu%C4%9Eu%20firsatlar.pdf> (01.11.2015).
- Buniyatov, Z.M. (t.y.). *Azerbaycan*. Cilt: 4, s. 320. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=040320>, (03.12.2015).
- Central Intelligence Agency (CIA). (2010). <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/rs.html> (01.11.2015).
- Düzgün, S. (2015). *Azerbaycanlı Kardeşlerimiz Türkiye'ye Neden Yatırım Yapmalı?*. <http://www.tusiab.az/makale/144/selcuk-duzgun-azerbaycanlikardeslerimiz#.Vxo3CTCLTIV> (22.04.2016).
- EIA. (t.y.). <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS> (01.11.2015).
- Er, Ö. (2013). *Değişim Sürecinde Kazakistan Ekonomisinin Yeni Parametreleri ve Türkiye İle Ticari-Ekonomik İlişkileri*. <http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2013/degisimsurecinde.pdf> (06.11.2015).
- Hasanov, M. (2015). *İran'la Yapılan Nükleer Anlaşmanın Ekonomik Etkileri*. http://www.hazar.org/analizdetail/analiz/iran%E2%80%99la_yapilan_nukleer_anlasmanin_ekonomik_etkileri_1332.aspx (11.11.2015).
- Karagöl, E.T., Kaya, S. ve Kızılkaya, M. (2016). *Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi*. <http://setav.org/tr/statu-sorunu-ikileminde-hazarda-enerji-denklemi/analiz/38165> (13.05.2016).
- Karlık, S.R. (2008). *Küreselleşen Dünya'da Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri İle Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi*. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-2632014070721_sosbilkongre50.pdf (01.05.2016).
- Kazakhstan City Info. (t.y.) <http://www.kazakhstan.com/v/geography/> (06.11.2015).
- Mehmedoğlu, A.S. (1994). Dağıstan'da Hazar Denizinin Kuzeybatı Sahilinde Tarihi Bir Şehir ve Liman. *DERBEND*. Cilt: 9, s. 165. <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=090165> (04.12.2015).
- OEA. (t.y.). <http://atlas.media.mit.edu/tr/profile/country/kaz/> (01.11.2015).
- Pala, C. (t.y.) <http://kurumsal.data.atilim.edu.tr/pdfs/121227p.pdf> (01.11.2015).
- Şensoy, S. (2007). *Demirden İpek Yolu: Traceca Projesi*. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/24/demirden_ipek_yolu_traceca_projesi (01.05.2016).

- Tatlılıoğlu, D. (t.y). *Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat*.
[http://www.eskieserler.net/dosyalar/mpdf%20\(312\).pdf](http://www.eskieserler.net/dosyalar/mpdf%20(312).pdf) (08.11.2015).
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, (t.y.). <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=233&l=1> (01.05.2016).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (t.y) <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-kunyesi.tr.mfa> (08.11.2015).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (t.y.) <http://www.mfa.gov.tr/iran-kunyesi.tr.mfa> (11.11.2015).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı, (t.y.). [http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-
ulastirma-koridoru.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa) (01.05.2016).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (t.y.) <http://www.ekonomi.gov.tr> (08.11.2015).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (t.y.). [http://www.enerji.gov.tr/tr-
TR/Bakanlik-Haberleri/TANAP-Ana-Hat-Borulari-Alim-Sozlesmeleri-
Imza-Toreni](http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/TANAP-Ana-Hat-Borulari-Alim-Sozlesmeleri-Imza-Toreni) (22.04.2016).
- Telli, A. (2014). Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Analizi.
BİLGESAM. [http://www.bilgesam.org/incele/1893/-rusya'nin-petrol-
ve-dogal-gaz-rezervlerinin-analizi/#.VmBTp9KLSt8](http://www.bilgesam.org/incele/1893/-rusya'nin-petrol-ve-dogal-gaz-rezervlerinin-analizi/#.VmBTp9KLSt8) (01.11.2015).
- The World Bank. (2014). <http://www.worldbank.org/en/country/russia>
(01.11.2015).
- The World Bank. (t.y.). [http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP
.CD](http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD) (01.11.2015).
- Ünal, B. (2015). *İran Nükleer Anlaşması ve Türkiye'ye Etkileri*.
[http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-7420150723211232
.pdf](http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-7420150723211232.pdf) (22.04.2016).
- Vardaryıldız, S. (2012). *TANAP Projesi şekilleniyor*. [http://www.usak.org.
tr/tr/usak-analizleri/orta-asya/tanap-projesi-s-ekilleniyor](http://www.usak.org.tr/tr/usak-analizleri/orta-asya/tanap-projesi-s-ekilleniyor) (22.04.2016).
- Yılmaz, S. (2009). *Enerji Güvenliği*. [http://ees2.beykent.edu.tr/WebProjects
/Uploads/yilmaz-haziran.pdf](http://ees2.beykent.edu.tr/WebProjects/Uploads/yilmaz-haziran.pdf). (10.03.2016).
- <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (22.04.2016).
- <http://www.traceca.org.tr/> (01.05.2016).
- <http://tr.tradingeconomics.com/russia/gdp> (08.11.2015).
- <http://tr.tradingeconomics.com/azerbaijan/gdp> (08.11.2015).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ADI VE SOYADI: Muhammed Emin KOCAMAN
DOĞUM YERİ VE TARİHİ: Bakırköy / 01.01.1992
EMAİL: eminkocaman29@gmail.com
ADRES: Şirinevler Mah. Cengiz Topel Cad. Yakut
Sok. No:15/12 Bahçelievler / İstanbul
TELEFON: 05318450916

EĞİTİM BİLGİLERİ

2006-2010: Lise - Ataköy Cumhuriyet Lisesi (EA) – 65.62/100
2010-2014: Lisans - İstanbul Arel Üniversitesi-Uluslararası İlişkiler – 3.34/4
2014-2016: Yüksek Lisans – İstanbul Arel Üniversitesi-Sosyal Bilimler
Enstitüsü-Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı – 3.81/4

AKADEMİK ÇALIŞMALAR

KOCAMAN, Muhammed Emin ve ŞADAN, Gözde. “Karadeniz’in Güvenliği ve Türkiye’nin Rolü”. Uluslararası Güvenlik. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar, S. Demir. ss. 769-793. BETA Yayınları, İstanbul. 2016.

KOCAMAN, Muhammed Emin. “Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası’nın Gelişimi ve Türkiye’nin Rolü”. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. Sayı: 14, 2016.

KOCAMAN, Muhammed Emin. “Ayrılkçı Hareketler Denkleminde İskoçya ve Katalanya”. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi. Cilt: 7, Sayı: 15, 2016.

KOCAMAN, Muhammed Emin. "SSCB'nin Dağılması ve 11 Eylül Olaylarıyla Değişen Türkiye'nin Kafkasya Politikası." Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 24. 2015.